

**Vysokoškolské skriptá
Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity**

Dejiny výchovy a vzdelávania I

Lucia Bokorová

**2013
Trnavská univerzita v Trnave**

© Mgr. Lucia Bokorová, PhD.

Recenzenti:

doc. PhDr. Ing. Blanka Kudláčová, PhD.

doc. PhDr. Tomáš Kasper, PhD.

Jazyková korektúra:

doc. PhDr. Juraj Hladký, PhD.

ISBN 978-80-8082-740-3

Obsah

Slovo na úvod.....	3
1 Mezopotámia – prvé školy ľudstva	5
2 Staroveký Egypt.....	9
2.1 Egyptské písmo, jeho funkcie a viera v jeho moc	9
2.2 Výchova skribov	11
2.3 Texty Ponaučení (alebo Knihy múdrych rád do života).....	13
2.4 Alexandria – staroveké vedecké centrum	15
3 Staroveké Grécko.....	16
3.1 Minojská a mykénska kultúra – prvé civilizácie a písomné systémy na európskom kontinente	17
3.2 Homérske obdobie (obdobie temna; 1100 – 800 pr. Kr.).....	18
3.3 Archaické obdobie (800 – 500 pr. Kr.).....	19
3.3.1 Sparta – spartánsky model výchovy.....	20
3.3.2 Atény – aténsky model výchovy.....	21
3.4 Klasické obdobie (500 – 338 pr. Kr.)	21
3.4.1 Prínos sofistov do vzdelávania	22
3.4.2 Sokrates.....	23
3.4.3 Platón	24
3.4.4 Aristoteles	24
3.5 Helenistické obdobie (336 – 30 pr. Kr.)	25
4 Staroveký Rím	28
4.1 Zoznámenie sa a inšpirovanie Rimanov gréckou kultúrou.....	29
4.2 Prví rímski klasici	29
4.3 Marcus Fabius Quintilianus	31
5 Začiatky kresťanstva – kresťanská éra a vzdelávanie	32
5.1 Katechumenát	35
5.2 Kresťanská paideia, kresťanské školy	36
5.2.1 Škola Klementa Alexandrijského	36
5.2.2 Škola Origena	37
5.3 Tertulian: Je učiteľské povolanie vhodné pre kresťana?	39
5.4 Pedagogické názory Jána Chryzostoma a Hieronyma.....	40
5.5 Julián Apostata a zákon <i>Magistros studiorum</i>	43
6 Rola kláštorov a cirkvi v oblasti výchovy a vzdelávania po rozpade Rímskej ríše.....	46
6.1 Kláštorné vzdelávanie.....	46
6.2 Biskupské (katedrálne) a farské (vidiecke) školy	48
6.3 Karolínska renesancia	49
6.4 Prínos Arabov pre rozvoj európskej vedy a vzdelanosti	50
7 Byzancia – Východorímska ríša.....	52
7.1 Ikonoklazmus	53
8 Obdobie univerzít: 13. – 15. storočie.....	55
8.1 Scholastika (školská náuka) a nové rády dominikánov a františkánov	56
9 Humanizmus a renesancia	58

9.1 Reformácia a začiatky konfesijného školstva.....	62
9.2 Protireformácia a jezuitské školstvo.....	63
10 Osvietenstvo.....	65
10.1 Osvietenstvo a vzdelávanie.....	66
10.2 Reprerzentanti osvietenstva v pedagogike.....	67

Slovo na úvod...

Počas štúdia na vysokej škole sa študent každého pedagogického smeru vždy stretne s témami dotýkajúcimi sa dejín výchovy a vzdelávania. Disciplína *dejiny pedagogiky* sa štandardne uvádza ako jedna z hlavných pedagogických disciplín a tejto problematike sa vo výučbe venuje menší alebo väčší priestor. Na Slovensku však často tvorí len akýsi úvod v predmete všeobecná pedagogika. Nedostatočná pozornosť venovaná tejto disciplíne má nepochybne viac dôvodov ako len jeden. Spomeniem aspoň ten, že minulý politický režim (roky 1945 – 1989) neumožňoval objektívne štúdium histórie ako takej, niektoré historické obdobia, pramene, myšlienky museli byť tabu alebo boli skresľované, čoho negatívne dôsledky pocítili všetky humanitné vedy, pedagogiku a dejiny pedagogiky nevynímajúc. V ostatných rokoch sa na Slovensku aj dejinám pedagogiky začína venovať väčšia – zaslúžená pozornosť. V súčasnosti majú študenti k dispozícii niekoľko učebných textov od slovenských autorov alebo preklady zahraničných textov (Brtková, Reble, Kasper-Kasperová, Kudláčová a ďalší).

Na Pedagogickej fakulte Trnavskej univerzity pre študentov sociálnej pedagogiky a vychovávateľstva tvoria dejiny výchovy a vzdelávania samostatnú disciplínu. Slovo dejiny znamená pre mnohých študentov nočnú moru už od stredoškolských čias (alebo ešte skôr?). Jedným z dôvodov častej averzie voči hodinám dejín akéhokoľvek zamerania je ten, že dejiny predstavujú súhrn ťažko zapamätateľných faktov, pri nesprávnom prístupe navyše medzi sebou vôbec nesúvisiacich. Je to paradox, pretože práve v dejinách platí veta klasika, že všetko so všetkým súvisí a má aj svoju kontinuitu. Rada pre čitateľa, ktorý berie do rúk tento učebný text, môže byť v tvrdení renesančného autora Francois Rabelaisa, ktorý uisťoval, že ak má študent o štúdium záujem, ak sa chce učiť a vzdelávať, nebude pre neho žiadne štúdium náročné...

Predkladaný učebný text ponúka v prvom rade prehľad o meniacich sa formách vzdelávania a výchovy od prvých škôl na území Mezopotámie až po obdobie osvietenstva, keď sa začali formovať základy moderného školstva (nereflektuje problematiku dejín výchovy a vzdelávania na území Slovenska, pretože tomu sa bude venovať druhá časť). Keďže ide o obdobie trvajúce okolo päťtisíc rokov, tento text môže zachytiť iba kľúčové momenty, osobnosti a idey. Cieľom textu však nie je len prezentovať základný prehľad, ale aj motivovať študenta k ďalšiemu štúdiu problematiky (inšpiráciu ponúka aj zoznam použitej a odporúčanej literatúry na konci každej kapitoly). Štúdium primárnych zdrojov (bohužiaľ, nie všetky sú preložené do slovenčiny, ale niekedy je už možné siahnuť aj po kvalitných slovenských alebo českých prekladoch) často čitateľovi – študentovi môže ukázať, že myšlienky a názory súvisiace s človekom, výchovou a vzdelávaním, prezentované pred mnohými storočiami, nestratili nič na aktuálnosti ani múdrosti.

Pri písaní som sa snažila o to, aby text nepredstavoval iba sumu so sebou nesúvisiacich a ťažko zapamätateľných faktov. Dôraz na historický, spoločenský a kultúrny kontext môže študentovi nielen

pomôcť chápať súvislosti, ale aj doplní niektoré všeobecné znalosti, ktoré by mali byť samozrejmom výbavou akademicky vzdelaného človeka.

Autorka

1 Mezopotámia – prvé školy ľudstva

Za prelomové tisícročie v histórii ľudstva je považované 4. tisícročie pr. Kr. V tomto období došlo ku kulminácii viacerých kultúrnych procesov, ktoré vyvolali niekoľko inovácií v živote človeka. Tento rozvoj sa najskôr začal na juhu Mezopotámie (územie zhruba totožné s dnešným Irakom; doslovne „zem medzi dvoma riekami“, teda medzi riekami Eufrat a Tigris) a dôsledky boli badateľné na celom Blízkom východe. Práve na tomto území sa prvýkrát objavilo roľníctvo (ľudia začínajú prírodu využívať), vznikajú prvé mestské štáty (Ur, Uruk, Nippur, Eridu...), prvé impériá (Akkadská ríša, Babylonská ríša, Asýrska ríša, Perzská ríša). Na tomto území sa prvýkrát objavuje písmo, zákonníky a veľa ďalších inovácií, ktoré začali meniť život človeka. Moderné archeologické práce na území Blízkeho východu, ktoré sa uskutočňujú od konca 19. storočia, neustále prinášajú a dopĺňajú naše poznanie o území a spoločnosti, ktoré sa zvyknú označovať „kolískou civilizácie“.

Územie Blízkeho východu sa rozprestieralo na rozsiahlom území, zahŕňalo dnešný Irak, Sýriu, časť Turecka a Iránu. V období najväčšieho rozmachu zasahoval vplyv mezopotámskej civilizácie až na územie dnešného Iránu, Libanonu, Jordánska, Izrealu, Egypta, Saudskej Arábie, Cypru aj Grécka (Black, Green, 1999). Ide teda o osobitné miesto – miesto, kde sa stretávajú tri kontinenty – Afrika, Ázia a Európa. Predpokladá sa, že okolo roku 3 400 pr. Kr. sa v južnej Mezopotámii usadilo etnikum neznámeho pôvodu¹, Sumeri. Práve im sa pripisuje mnoho **prelomových vynálezov**, ako sú napríklad zavlažovacie systémy, viacposchodové domy a kovová radlica na pluh. Významným sumerským vynálezom bolo koleso, ktoré znamenalo veľký pokrok v doprave. Systémom kanálov a hrádzí začali kontrolovať rieky, prestali byť závislí od záplav, mohli sa usadiť a skončiť s nomádskeho spôsobom života. Začali vznikajú prvé sumerské osady (dediny). Hlavnou budovou v osade bol chrám a hlavou spoločnosti bol kňaz. Svätyňa bola miestom kultu (t. j. miesto skladania obetí bohu alebo bohom) a miesto zhromažďovania a rozdeľovania zásob. Všetko, čo dopestovali a dochovali, sa priniesli kňazovi, ktorý potom rozdelil potraviny do rodín podľa potreby. Takýto systém sa nazýva **chrámové hospodárstvo**. V úsilí ochrániť si svoje zásoby pred inými kočovnými skupinami a ich lúpežnými výpadmi začali stavať kamenné alebo drevené hradby a z niektorých lovcov sa stali bojovníci (vojaci). Bojovníci najprv len bránili svoje dediny, ale neskôr začali sami podniknúť výpravy a napádať iné kmene. Bojovníci so svojím veliteľom boli postupne zvýhodňovaní. Veliteľ bojovníkov mal vyššie postavenie ako kňaz a dochádza aj k inému prerozdeleniu zásob a potravín. Veliteľ si nechával najväčšiu časť koristi a svojim vojakom dával tiež viac ako roľníkom a lovcem. Takéto hospodárstvo sa nazýva **palácové hospodárstvo**. Keďže sa začali zvýhodňovať určité skupiny ľudí a dediny už boli opevnené, nehovoríme o osadách, ale začíname hovoriť o **mestských štátoch**. Okolo roku 2 000 sa podarilo Sargonovi I. poraziť sumerské mestské štáty a zjednotiť ich so svojou domovinou – Akkadskou ríšou. Táto ríša bola veľká, ale netrvala dlho (asi 200 rokov). Nasledovalo oživenie mestských štátov. Neskôr

¹ Doteraz sa nepodarilo presne určiť, z akého územia sa sem presídlili.

sa ale tieto štáty opäť stali súčasťou ďalších impérií, ako boli Babylonská a Asýrska ríša. V roku 539 pr. Kr. sa stali sumerské mestské štáty súčasťou Perzskej ríše a už nikdy nezískali autonómiu.

Sumeri dokázali organizovať, zhromažďovať a ďalej distribuovať zásoby (ale taktiež pracovné nástroje, úlohy a pod.) vďaka zásadnému objavu – **písmu**. Sumeri sa pokladajú za tvorcov klinového písma (z lat. *cuneus*)², čo znamená „štiepací klin“. Znaky sa do hliny zaznamenávali pomocou trstinového rydla s hrotom upraveným do tvaru klinu. Klinové písmo bol systém zápisu, čo znamená, že klinovým písmom sa dal zapísať každý jazyk a využívali ho používatelia mnohých jazykov na Blízkom východe (napr. Chetiti). Podobalo sa na piktogramy. Sumeri písali hlavne na hlinené tabuľky, pretože hlina bola najvhodnejší (a ukazuje sa, že aj najtrvalejší) materiál. Tabuľky boli väčšinou malé, aby sa pisárovi vmestili do dlane. Hlina rýchlo uschla a nápis sa nedal tak ľahko zničiť.

Hlavným podnetom pre vytvorenie písma bola každodenná hospodárska a obchodná potreba človeka. Následne objavili ďalšie možnosti využitia písma a začali vznikať aj iné druhy textov (literárne a odborné texty, kráľovské nápisy a pod.; Nováková, et al, 1998). K uchovávaniu tabuliek s textami začali Sumeri využívať aj zbierky, ktoré pripomínajú dnešné knižnice. Najväčšia a pravdepodobne najstaršia zbierka – knižnica s tisíckami tabuliek – sa našla v Nippure. Vzhľadom na počet tabuliek sa zdá, že obyvatelia tohto mesta boli viac vzdelaní ako obyvatelia iných miest.

Vývoj písma postupoval dopredu, zdokonaľoval sa a čoraz viac odzrkadľoval hovorený jazyk (skloňovanie, gramatiku, abstraktné pojmy) a znaky čoraz menej pripomínali piktogramy. Čoraz častejšie sa objavovali znaky, ktoré zodpovedali určitým slabikám, ale stále prevažovali znaky, ktoré zodpovedali celému výrazu.

Sumeri považovali písmo za dar od bohov – pripisovali mu teda najvznešenejší pôvod a význam. Prvá zmienka o vynájdení písma sa nachádza v epose *Enmerkar a pán z Araty* (Uhlig, 1983, s. 56).

Vznik písma sa vysvetľuje, ako všetko v tých časoch, mýticky – vnukol ho boh slnka:

„Zobral hrudu hlíny vládca Uruku, sťa na tabuľku vpísal na ňu slová. Ešte nikdy nik slovo do hlíny nevpísal. No teraz, keď boh slnka mu to vnukol, stalo sa. Enmerkar napísal.“

Naučiť sa písať znaky klinového písma trvalo roky, preto iba malá, elitná časť spoločnosti ho dokonale ovládala, boli to hlavne profesionálni pisári, ktorí vedeli písať a čítať.

Väčšina najstarších textov na zachovaných tabuľkách má ekonomický alebo obchodný charakter (kúpno-predajné zmluvy, dodacie listy, účty, účtovné záznamy o stave dobytku, výnosoch z úrody, odpracovaných dňoch, prídeloch obilia a pod.) Okrem toho sa však našli aj tabuľky s medicínskym obsahom, cvičeniami z geometrie, botaniky, astronómie a pod., ktoré sú dôkazom toho, že Sumeri robili rýchle pokroky v mnohých oblastiach a dôsledne rozvíjali ďalej svoje

² O rozlúštenie klinového písma sa zaslúžili hlavne anglický dôstojník Rawlinson a nemecký učiteľ Grotefend, ktorí pracovali nezávisle od seba a stáli pri kolíske sumerológie (zač. 19. stor.). Sir Henry Rawlinson si počas pobytu v Perzii v 30. a 40. rokoch 19. storočia všimol obrovský pamätník vytesaný do kameňa na kopci v pohorí Zagros (Irán). Rawlinson text zo skaly odpísal a celé roky strávil jeho lúštením. K rozlúšteniu klinového písma prispel aj gymnaziálny profesor G. F. Grotefend už zač. 19. stor. (ešte pred Rawlinsonom), ale aj ďalší vedci.

vedomosti. Vďaka možnosti zapisovania informácií klinovým písmom na hlinené tabuľky sa v Mezopotámii mohli praktické alebo vedecké poznatky šíriť ďalej. Jedným z takýchto textov je text nazvaný *Inštrukcie farmárovi*, ktorý obsahuje rady a inštrukcie, ako sa starať o pôdu a pozemky, aby prinášali dobrú úrodu.

Pisárske vzdelanie sa v mnohých prípadoch dedilo v rodine. Charakteristická metóda výučby (prepísovanie textov) nám zanechala veľký počet tabuliek, ktoré obsahujú jeden znak, slovo alebo vetu na jednej strane a na druhej strane žiakov pokus o kópiu. Veľa tabuliek, často zle napísaných, obsahuje pasáže z niektorého z literárnych diel, ktoré žiaci odpisovali (Oppenheim, 2011).

Následkom rýchleho rozvoja v mnohých vedných oblastiach bola potreba zachovať a nepretržite odovzdávať vedomosti nasledujúcim generáciám. Tak vznikli v Sumeri skoro pred päťtisíc rokmi **prvé školy ľudstva**. Tieto prvé školy boli v rozľahlých chrámových priestoroch (Uhlig, 1983, s. 56). Nazývali sa *domy tabuliek*, v sumerštině *edubbaa* (Pearce, 1995).

Zaujímavý text, ktorý ilustruje život školáka v Sumeri, pochádza z 21. storočia pr. Kr. Text bol nazvaný **Deň školáka** (Zamarovský, 2008):

„Syn domu tabuliek,
kam si chodil od mladých liet?
Chodil som do domu tabuliek.
Čo si robil v dome tabuliek?
Prečítal som svoju tabuľku,
zjedol som svoj obed,
urobil som si ďalšiu tabuľku,
popísal som ju do konca,
potom ma
vyvolali, aby som ju ústne prečítal
a popoludní som dostal písomnú úlohu.
Keď sa (učenie) v dome tabuliek skončilo,
išiel som domov,
vošiel som
do izby, videl som tam sedieť otca,
prečítal som mu svoju tabuľku a
otec bol spokojný...
Keď som zavčes rána vstal,
obrátil som sa na matku a povedal som jej:
Daj mi raňajky, musím ísť do domu tabuliek!
Matka mi dala dva osúchy z pece,
pred jej očami som si uhasil smäd.
Potom som išiel do domu tabuliek.
V dome tabuliek mi dozorca povedal:
Čo ideš tak neskoro?
Dostal som strach, srdce mi začalo búchať,
predstúpil som pred otca tabuliek
a úctivo som sa mu poklonil.
Otec domu tabuliek prečítal moju tabuľku,
povedal:
„Tvoja úloha nie je uspokojujúca,“
nahneval sa a zbil ma.

Vzdelávanie má teda počiatky v Mezopotámii a je spojené so vzdelávaním pisárov. Z tohto obdobia neexistujú žiadne teoretické práce o výchove a vzdelávaní, o výchovno-vzdelávacích metódach, cieľoch alebo princípoch. O edukačnej praxi sa dozvedáme zo zachovaných školských tabuliek žiakov alebo iných príležitostných zmienok v textoch. Keď sa žiak zoznámil s hlinenou tabuľkou a rydlom, začal sa učiť prvé klíny. Najčastejšie začínal so zoznamom osobných mien, nasledovali dlhé zoznamy slov. Učenie bolo založené na rutinnom opakovaní zoznamu slov alebo pasáží textu, kým ich žiak neovládal naspamäť. Vzdelávanie pokračovalo štúdiom literárnych textov, zbierkami zákonov, meteorologickými a matematickými úlohami a taktiež hudbou. V období, z ktorého sa dochovali početné doklady o školách, bola jazykom obyvateľstva v Mezopotámii akkadština, kým sumerština bola jazykom, ktorý sa používal iba v administratíve, literatúre a pri náboženských aktivitách. Predpokladá sa, že sumerština bola aj vyučovacím jazykom a žiaci museli ovládať obidva jazyky.

Neexistujú informácie, podľa ktorých by sa dalo určiť ako dlho trvalo vzdelávanie, ani v akom veku chlapci začali navštevovať školu. A hoci patrónkou žiakov bola bohyňa (Nidaba), žiadne texty sa nezmieňujú o tom, že by sa vzdelávali dievčatá. Zachovalo sa však niekoľko textov, ktorých autorkami sú ženy, čo je dôkaz o ich gramotnosti a celkom solídnom vzdelaní.

Ak sa dobrá škola, ktorá by zaručovala žiakovi zvládnuť písárske umenie, nenachádzala v mieste jeho bydliska, rodičia posielali svojich synov do školy aj do iného mesta.

Literatúra:

Black, J. Green, A. *Bohové a symboly staroveké Mezopotámie*. Praha, 1999.

Novak, N. et al. *Dějiny Mezopotámie*. Praha: Karolinum, 1998.

Oppenheim, A.L. *Starověká Mezopotámie*. Praha: Academia, 2001.

Pearce, L.E. *The Scribes and Scholars of Ancient Mesopotamia*. In Sasson, J.M. (ed.) *Civilisation of the Ancient Near East*. s. 2265 – 2278. New York: Scribner, 1995.

Uhlig, H. *Sumeri*. Bratislava: Obzor, 1983.

Zamarovský, V. *Na počiatku bol Sumer*. Bratislava: Perfect, 2008.

Ďalšia odporúčaná literatúra:

Gilgameš

Mieroop, M. V. *Dějiny starověkého Blízkeho východu okolo roku 3000 – 323 pr. Kr.* Praha: Academia, 2010.

2 Staroveký Egypt

Podobne ako v Mezopotámii aj v Egypte vznikla najstaršia civilizácia v údolí veľkej rieky Níl. Dejiny starovekého Egypta sa štandardne delia na viacero období podľa toho, či bola zem pod nadvládou jedného vládnuceho rodu (ríše) alebo rozdrobená na niekoľko menších kráľovstiev (prechodné obdobia). Každé z týchto období je ďalej rozdelené do dynastií, ktoré zodpovedajú vláde kráľov spoločného pôvodu. Dejiny starovekého Egypta sú veľmi zložité a medzi egyptológmi nie je ustálená jednotná chronológia. V nižšie uvedenej verzii chronológie sú len približné údaje (podľa údajov Českého egyptologického ústavu z r. 2010, ústav údaje priebežne aktualizuje):

Preddynastická obdobia	5000 – 3100 pr. Kr.
Archaická obdobia	3100 – 2740 pr. Kr.
Stará ríša	2740 – 2186/2198 pr. Kr.
1. prechodné obdobia	2186/2198 – 2008 pr. Kr.
Stredná ríša	2008 – 1759 pr. Kr.
2. prechodné obdobia	1759 – 1539/1530 pr. Kr.
Nová ríša	1539/1530 – 1076/1070 pr. Kr.
3. prechodné obdobia	1076/1070 – 715 pr. Kr.
Neskorá ríša	715 – 332 pr. Kr.
Ptolemaiiovské/grécke obdobia	332 – 30 pr. Kr.
Rímske obdobia	30 pr. Kr. – 313 po Kr.

2.1 Egyptské písmo, jeho funkcie a viera v jeho moc

Vzťah Egyptanov k písmu odráža ich prístup k životu, a zvlášť k posmrtnému životu – teda k životu, v ktorý všetci starovekí Egyptania verili a ktorý chceli dosiahnuť po smrti. Egyptania silne verili v moc slova a hlavne slova zapísaného a týmto spôsobom zvečneného. Zapísané slovo alebo texty garantovali, že to, čo je napísané, pretrvá naveky.

Medzi vedcami nejestvuje zhoda v tom, či Egyptania prevzali nápad písanej formy jazyka od Sumerov, alebo používali písmo pred tým, ako sa dostali do kontaktu so Sumermi. Staroveká egyptčina bola používaná okolo 4000 rokov a zanikla ako hovorený jazyk v stredoveku, keď ju vytlačila arabčina. Aj keď ide asi len o zlomok toho, čo bolo v skutočnosti vytvorené, zachovalo sa obrovské množstvo materiálov – ide o úradné, obchodné, vedecké aj literárne texty. Tieto záznamy sú jedny z najvýznamnejších zdrojov informácií o živote v starovekej egyptskej spoločnosti.

K zaznamenávaniu jazyka boli v starovekom Egypte používané tri rôzne písma: **hieroglyfické, hieratické, démotické**. Na prvý pohľad sa od seba veľmi líšia, ale hieratické a démotické sú len kurzívnymi variantmi hieroglyfov. Všetky typy písma boli počas rímskeho obdobia zatlačené do úzadia tzv. **koptským písmom**, ktoré vychádza z gréckej abecedy a funguje celkom odlišným princípom (Davies, 2003).

Hieroglyfy predstavujú najstaršiu formu egyptského písma a boli aj najdlhšie používané. Prvé hieroglyfy sa objavujú vo forme krátkych heslovitých textov na úlomkoch kameňov a keramických črepinách, ktoré sa datujú do roku približne 3000 rokov pr. Kr. Hieroglyfy sa najskôr používali k zaznamenaniu najrôznejších textov na rôzne materiály, ale s rozvojom kurzívnej formy – hieratického písma - sa začali hieroglyfy postupne obmedzovať na náboženské a monumentálne kontexty, najčastejšie v podobe reliéfov tesaných do kameňov. A práve z tohto dôvodu starovekí Gréci nazvali jednotlivé znaky tohto písma *ta hiera gramata*, čo znamená **posvätné písmená**, alebo *ta hieroglyphica*, čiže posvätné tesané písmená, z čoho pochádza zaužívaný termín hieroglyf. Znak hieroglyfického písma sú prevažne obrázkové. Mnohí si myslia, že egyptské hieroglyfy sú najkrajším písmom, aké bolo kedy vytvorené. Jeho obrázkový charakter by však nemal vyvolávať predstavu, že ide o nejaké primitívne „obrázkové“ písmo. Ide o plnohodnotný písomný systém, ktorý je schopný sprostredkovať rovnako zložité jazykové informácie ako naša abeceda. Hieroglyfický nápis je usporiadaný buď do stĺpcov, alebo riadkov, pričom stĺpcové usporiadanie je staršie. Hieroglyfom bola pripisovaná moc priviesť k životu to, čo znázorňovali alebo tvrdili. Pohrebná formula dovoľávajúca sa božej pomoci, ak bola napísaná hieroglyfmi, postačovala na to, aby ju zosnulému vlastníkovi zaistila. Podmienkou bolo meno osoby napísané v hieroglyfoch, ktoré v sebe podľa egyptských predstáv obsahovalo jedinečnú identitu daného človeka. Zničením mena určitého človeka znamenalo pripraviť ho o identitu a privolať jeho zánik.

Hieratické písmo je adaptácia hieroglyfov, ide o ich zjednodušenú formu, aby sa uľahčil rýchly opis, ktorý vyžadovali nemonumentálne kontexty. Toto písmo bolo obchodným a administratívnym písmom Egypta takmer v celej jeho histórii. Slúžilo k zaznamenávaniu dokumentov literárneho, vedeckého aj náboženského charakteru. Objavuje sa na rôznych materiáloch, ale najčastejšie na zvitkoch papyrusu alebo ostrakónoch (úlomky keramiky a kameňov). Dokumenty v hieratickom písme boli obyčajne písané čiernym tušom (vyrábaného zo sadze, arabskej gummy a vody) nanášané štetcom vyrobeným zo stonky trstiny. Príležitostne sa používal červený tuš na zvýraznenie dôležitejších miest v texte. Existujú aj príklady, že sa hieratické písmo vyskytuje na monumentoch – je vytesané do kameňa, ale to sú ojedinelé a vzácne prípady.

Keď bolo hieratické písmo v období Neskorej ríše vytlačené zo svetského používania ďalším kurzívnym písmom – démotickým, jeho uplatnenie sa obmedzilo na náboženské dokumenty, čo je dôvodom toho, že ho Gréci nazvali *hieratika* – t.j. kňazské písmo. Podobne ako hieroglyfy aj hieratické písmo sa dalo písať v stĺpcoch alebo v riadkoch. Ale na rozdiel od hieroglyfov je jeho orientácia nemenná, vždy sa číta sprava doľava. Vývoj písma smeroval k čoraz častejšiemu využívaniu kurzívneho písma a k úsiliu vyhýbať sa zložitým znakom.

Názov **démotické písmo** (gr. *demos* – ľud) poukazuje na jeho svetskú funkciu – používalo sa na každodenné účely (administratíva, obchod). Ide o výrazne kurzívne písmo a takmer výlučne sa písalo na papyrus a ostrakóny.

Egyptské písma postupne odchádzali do úzadia, až nakoniec v grécko-rímskom období úplne vymizli. Ich funkciu prebralo **koptské³ písmo**. Predstavuje výrazný odklon od predchádzajúcich egyptských písiem. Skladá sa z 24 písmen gréckej abecedy, ktorá je doplnená šiestymi znakmi prevzatými z démotického písma na označenie egyptských fenoménov, ktoré Gréci nepoznali. Ide teda o úplné abecedné písmo (Davies, 2003).

Po rozšírení koptského písma sa schopnosť čítať staré egyptské písma vytratila (koncom 1. st. po Kr.). Na texty napísané egyptskými písmami doľahlo temné obdobie, a čítať takéto texty zabudli aj sami Egyptania. K rozlúšeniu hieroglyfov zásadne prispela Rossetská doska. Objavil ju náhodne v roku 1799 oddiel francúzskych vojakov, ktorí patrili k armáde Napoleona Bonaparteho. Text dosky pochádza z roku 196 pr. Kr. Text je zapísaný tromi písmami – hieroglyfmi, démotickým písmom a v gréčtine. V roku 1802 bola doska prevezená do Britského múzea, kde je dodnes. Rozšírenie jej kópie zahájilo obdobie intenzívnych štúdií, pričom bádatelia horlivo medzi sebou súťažili o to, kto rozlúšti text prvý. Na úspešnom rozlúšení sa podieľalo niekoľko osôb, ale konečné rozlúštenie sa pripisuje francúzskemu učencovi Jeanovi Francoisovi Champollionovi (viac ako 20 rokov po nájdení dosky).

2. 2 Výchova skribov

Egyptská spoločnosť sa delila na tri skupiny – gramotných mužov disponujúcich mocou, ktorú im udelil panovník, ich podriadených (vojaci, remeselníci) a negramotných vidiečanov. Prvotný význam egyptského slova pisár „*zakhau*“ označoval človeka, ktorý „používa štetec“, a to nielen na písanie, ale aj na kreslenie a maľovanie. Išlo teda o človeka, ktorý maľoval výzdobu v hrobkách, chrámoch alebo na stĺpoch. Moderní vedci pojmom pisár označujú autora textov alebo úradníka, ktorý vie písať a čítať. Pisári mali v egyptskej spoločnosti veľký význam, pretože okrem kňazov v chrámoch boli jediní, ktorí ovládali umenie písať.

Hoci je z množstva a rozsahu dochovaných záznamov evidentné, že písmo malo v starovekej egyptskej spoločnosti veľmi dôležitú úlohu, je veľmi pravdepodobné, že v bežnej populácii nebola gramotnosť rozšíreným javom. Priamy prístup k písmu a vytváranie textov bolo výsadou elity, ktorú predstavovali členovia kráľovskej rodiny, vysokí štátni úradníci a potom ľudia, pre ktorých schopnosť čítať a písať bola nevyhnutnou súčasťou ich práce. Schopnosť rutinne ovládať písmo bola výsada profesionálneho pisára, ktorý bol v každom zmysle kľúčovou postavou štátnej správy – civilnej, vojenskej aj náboženskej. Existujú predpoklady, že v čase obdobia faraónov bolo gramotné len 1 % obyvateľstva. Tento počet vzrástol na 10 % v grécko-rímskej období, keď sa úradným jazykom stala gréčtina. Existovali však výnimky – napr. známa dedina *Dér el Medína*, kde žilo mnoho remeselníkov, ktorí stavali a zdobili hrobky – kreslenie a nápisy boli natoľko významnou súčasťou ich práce, že boli pravdepodobne oveľa vzdelanejší ako zvyšok populácie.

³ Termín Kopti používali Arabi na označenie domorodého obyvateľstva, keď v 7. st. po Kr. dobyli Egypt.

Vo väčšine populácie sa gramotnosť, ak nejaká bola, obmedzovala na schopnosť čítať a písať. Ak chcel negramotný človek prečítať alebo napísať nejaký list, obrátil sa na profesionálneho pisára.

Zachované egyptské texty naznačujú, že gramotnosť bola veľmi prospešná a umožňovala získať postavenie, prípadne vyšší úrad. Dokonalé zvládnutie písárskeho umenia bolo nevyhnutnou podmienkou pre každého, kto mal politické alebo profesionálne ambície.

Predpokladá sa, že v období Starej ríše bolo vzdelanie pisára prístupné iba deťom vysokých úradníkov a šanca získať takéto vzdelanie pre človeka nevznešeného pôvodu bola veľmi malá. Ak aj existovali základné školy, vyučovali sa v nich iba základy čítania a písania, ďalšie znalosti sa už získavali systémom: žiak – majster, ktorým bol v mnohých prípadoch otec alebo iný blízky príbuzný. Za výchovu pisára mohol byť zodpovedný aj skúsený úradník, ktorý mal pripraviť ďalších ľudí (alebo svojho nástupcu) na vykonávanie úradu a povinností s tým spojených. Egyptská bohyňa Seshat bola bohyňa písania a čítania a hoci bola zobrazená pri písaní, žiadny dôkaz o gramotnosti žien v Starej ríši sa nezachoval okrem jednej zmienky, na základe ktorej sa môžeme domnievať, že následníci trónu sa učil písať a čítať, a to chlapci aj dievčatá (Wente, 1995).

Situácia sa zmenila po kolapse Starej ríše, keď silne centralizovaná moc v rukách panovníka – faraóna zoslabla a preberali ju regionálni správcovia. V období Strednej ríše bola väčšia potreba úradníkov a pisárov, preto aj chlapci neurodzeného pôvodu boli nabádaní, aby sa stali pisármi (Wente, 1995). Bol to impulz na rozšírenie gramotnosti a vzdelania. Dôkazy naznačujú, že v drvivej väčšine išlo len o chlapcov. Do školy začali chodiť vo veku 10 rokov. Školy boli väčšinou v priestore, ktorý bol blízko svätyne, alebo úradnej budovy.

Metóda učenia písania bola zložitá, žiaci sa učili najskôr písať celé slová (začínalo sa hieratickým písmom, k hieroglyfom prešli až po zvládnutí hieratického písma), ba dokonca celé pasáže, a nie jednotlivé znaky slova. Dôsledkom toho bolo, že učenie spočívalo hlavne na memorovaní, bolo skôr holistické ako analytické (Wente, 1995). Náročná príprava zvládnutia egyptského písma však pisárovi, v porovnaní s inými povolaniami, zaručovala relatívne komfortný a pohodlný život. V jednom z papyrusov v Britskom múzeu sa píše (Davies, 2002):

„Horlivo sa venuj písaniu, nezastavuj svoju ruku“ (...) „tvoja paleta a zvitok papyrusu sú príjemné a zaistujú blahobyť“.

Keď žiak zvládol základy písania, mohol začať ďalšiu etapu vzdelávania, ktorú si vyberal podľa toho, či sa chcel pripravovať na kariéru vo vojsku, administrácii alebo kňazstve. Táto druhá etapa vzdelávania mohla trvať aj ďalších dvanásť rokov. Väčšina žiakov študovala s cieľom stať sa úradníkom alebo vojenským pisárom, čo otváralo cestu k vojenskej hodnosti. Tí, ktorí sa chceli stať kňazmi, navštevovali tzv. **domy života**. V každom egyptskom meste bol aspoň jeden chrám. Chrámy nemali len náboženskú funkciu, ale slúžili aj ako škola a knižnica. Do posvätnej časti mal prístup len kňaz, ale jedna časť chrámu slúžila ako písárska dielňa – nazývala sa dom života. V týchto priestoroch boli prepisované staré náboženské a magické texty, ale tiež sa

vytvárali nové teologické spisy a literatúra. Domy života mali funkciu intelektuálneho a kultúrneho strediska, v ktorom sa vzdelávali a stretávali aj lekári, mágovia, astronómovia a vykladači snov.

2. 3 Texty Ponaučení (alebo Knihy múdrych rád do života)

Na výučbu čítania a písania žiaci používali v školách texty tzv. *Ponaučení*⁴. Žiaci sa prepisovaním týchto textov učili písať a zároveň si osvojovali spoločenské pravidlá a morálne zásady. Funkcia týchto textov bola teda didaktická aj výchovná. V starovekom Egypte zohrali dôležitú úlohu, patrili k povinnej školskej látke a každý, kto vedel čítať, sa s nimi stretol a bol nimi ovplyvnený.

Autormi textov boli v egyptskej spoločnosti všeobecne uznávaní mudrci (napr. Imhotep, Hardžedef), pisári alebo otcovia, ktorí napísali ponaučenia pre svojho syna. V niektorých prípadoch autora nepoznáme, pretože sa text nezachoval v celku, alebo autor z nejakého dôvodu svoje meno cielene zatajil.

Obsahom textov sú rady a ponaučenia authority o pravidlách, ktoré je treba zachovávať. Texty zahŕňajú širokú škálu tém. Cieľom ponaučení bolo zaistiť človeku, pokiaľ to bolo možné, bezproblémový život. Ten mohol človek dosiahnuť tak, že sa bude v živote riadiť práve zásadami obsiahnutými v textoch Ponaučení.

Ponaučenia určené Kagemnimu⁵ (text sa datuje do roku cca 2750 pr. Kr.)

*(...) Ak sedíš pohromade s viacerými ľuďmi,
zdrž sa jedla,
ktoré máš rád:
veď je to iba krátka chvíľka pôžitku.
Chtivosť je úbohá
a ľudia na ňu ukazujú prstom. (...)
(...) K tomu, kto je prívetivý k slabému človeku,
sa aj hrubý človek správa zdvorilejšie ako k svojej vlastnej matke
a všetci ľudia mu slúžia (...)
(...) Presláv svoje meno,
sám ale mlč.
Ak budeš povoláný do vysokého úradu,
nechváľ sa medzi rovesníkmi svojou mocou(...)"*

⁴ V literatúre môžeme nájsť aj iný preklad – Inštrukcie, Rady, Zásady.

⁵ Uvádzané úryvky textov Ponaučení sú podľa českého prekladu R. Řežábeka z diela Hellmuta Brunnera: *Moudré knihy starých Egyptčanů*.

Ponaučenia Ptahhotepa (textu vznikol okolo r. 2350 pr. Kr.)

(...) *Nebud' pyšný na svoje vedomosti
a nespoliehaj sa na to, že všetko vieš a si znalec,
ale rad' sa rovnako s mudrcom ako aj s neznalým!
Hranice umenia sa totiž nedajú dosiahnuť
a neexistuje umelec, ktorý by bol vybavený
dokonalosťou!
Hoci múdra reč je skrytejšia ako malachit,
je možné nájsť ju aj u otrokýň drviacich obilie.
(...) Ak si muž na vedúcom mieste, ktorý riadi
životy mnohých ľudí,
snaž sa, aby každý tvoj čin bol taký dokonalý,
že v tvojom konaní nebude ani stopy po
nespravodlivosti. (...)
(...) Ak orieš a máš na poli úrodu
a boh ti ju zväčšuje,
nevystatuj sa
a nepovyšuj sa nad tým, kto nemá nič. (...)
(...) Ak pracuješ s ľuďmi, získaj si dôveryhodných
spolupracovníkov. (...)
(...) Ak si tým, komu predkladajú žiadosti,
trpezlivo vypočuj slová žiadateľa.
Neodmietni ho skôr, než sa mu ul'aví, kým povie
to, čo chcel povedať.
Pre žiadateľa má väčšiu cenu, keď sa ochotne
vypočuje jeho reč,
ako keď sa splní to, kvôli čomu prišiel. (...)*

(...) *Stráň sa túžby po zisku,
je to zlá, nevyliciteľná choroba, ktorá
zbavuje človeka akejkol'vek dôvery.
Roztrpčuje priateľa,
odcudzuje spol'ahlivého človeka a jeho pána,
rozdeľuje otca od matky
a vyháňa manželku od jej muža.
Je to vrece plné všetkého odporného, všetkého
zla. (...)
(...) Nebaž po majetku, keď sa delí, nežiadaj o to,
čo ti nepatrí. (...)
(...) Keď sa ti už darí, založ si domácnosť.
Vrúčne miluj svoju ženu, tak ako sa patrí.
Živ ju a obliekaj, vonné masti sú liekom pre jej
telo.
Čiň ju šťastnou po celý život. (...)
(...) Klebety neopakuj a ani ich nepočúvaj,
vychádzajú len z ľudskej nevyrovnanosti.
Opakuj len to, čo si sám videl, a nie to, čo si iba
počul.
Pokiaľ ide o niečo bezvýznamné, nehovor o tom
vôbec,
tvoj poslucháč to ocení. (...)
(...) Ak máš moc, získaj si rešpekt vedomosťami
a pokojným prejavom. (...)*

Obľúbeným textom v školách bol text, ktorý hovorí o výhodách pisárskeho povolania v porovnaní s inými povolaniami. Autorom je Cheti, ktorý ich napísal pre svojho syna:

Ponaučenia Chetiho

*Začiatok ponaučení,
ktoré spísal muž z Caretu
Cheti, syn Duafa,
pre svojho syna Pepiho.
Vtedy sa plavil na juh do sídelného mesta,*

*aby ho dal do pisárskej školy
medzi deti úradníkov –
najvýznamnejších ľudí v sídelnom meste.
A povedal mu:
Keďže som videl veľa bitých ľudí,*

*mal by si sa zamerať na knihy.
Len si všimni toho, ktorý bol odvelený k pracovnej
čate!
Hľa, nič sa nevyrovná knihám!
Sú ako loď na vode.
Ved' si prečítaj na konci knihy Kemejet
nasledujúci výrok:
„Pisár v akomkoľvek úrade v sídelnom meste
netrpí núdzou.“ (...)
(...) Naučím ťa milovať knihy viac ako vlastnú
matku
a zoznámim ťa s ich dokonalosťou.
Pisárske povolanie je nad všetky ostatné:*

*žiadne na zemi sa mu nevyrovná!(...)
(...) Hrnčiar je celý od hlíny,
hoci je ešte medzi živými.
Ryje sa v hline viac ako svine,
aby mohol vypaľovať nádoby. (...)
(...) Poviem ti aj o murárovi.
Má choré ľadviny,
pretože je vonku, na vetre
kladie tehly a nie je oblečený. (...)
Ruky má zničené od vyčerpávajúcej driny. (...)
(...) Tiež ti poviem o rybárovi,
ktorý je na tom horšie ako ktokoľvek iný.
Pracuje v rieke zamorenej krokodílmi. (...)*

2. 4 Alexandria – staroveké vedecké centrum

Na území Egypta vzniklo v 4. storočí pr. Kr. mesto, ktoré sa stalo jedno z najvýznamnejších centier starovekého sveta – Alexandria. Názov dostalo po svojom zakladateľovi Alexandrovi Macedónskom. Od roku 525 pr. Kr. bol Egypt podrobený Perzskou ríšou. Pyšný a starodávny Egypt sa nikdy nezmieril s nadvládou Peržanov. Keď do Egypta prišiel dobyvateľ Alexander Veľký, vítali ho ako osloboditeľa spod perzskej nadvlády.

Alexandria sa stala prítlačlivým veľkomestom, v ktorom sa stretávali rôzne národnosti, jazyky a kultúry. Atmosféru prístavného mesta, v ktorom prosperoval obchod a remeslá, dodávali mestu obchodníci z celého, nielen grécko-rímskeho sveta. Väčšinu obyvateľstva mnohonárodnej Alexandrie tvorili Gréci, početní boli Egypťania, ktorí do bohatého mesta prichádzali z celého Egypta, a tretiu významnú a početnú skupinu tvorili Židia (Wipszycka, 1982).

K výnimočnému postaveniu mesta významne prispel Ptolemaios I., ktorý založil a finančne podporoval *Museion*. Termín *museion* pôvodne označoval akékoľvek miesto zasvätené múzam. Ptolemaiov *Museion* vošiel do histórie ako prvý inštitút, ktorý mal za cieľ zabezpečiť starovekým učencom najlepšie podmienky na ich vedeckú prácu. *Museion* sa stal miestom, ktoré priťahovalo do Alexandrie zaujímavých ľudí z celého gréckeho sveta. Vo veľkolepej knižnici, ktorá bola súčasťou *Museionu*, sa zhromažďovali, prepisovali a prekladali všetky vtedy dostupné knihy. Nikdy predtým neexistovalo na zemi miesto, na ktorom by bola zhromaždená celá vtedajšia veda – každá kniha o fyzike, filozofii, každá báseň alebo divadelná hra. Táto inštitúcia mala za cieľ získať každú knihu, aj z tých najväčších diaľok. Úlohou spísať zoznam všetkých kníh v knižnici bol poverený Kallimachos.

V roku 250 sa pustil do písania veľkého diela *Zoznam všetkých vo vede a vzdelaní významných mužov a toho, čo napísali*. Bol prvý, kto použil systém knižničného triedenia, rozdelil diela na: 1) dramatikov 2) epických a lyrických básnikov 3) zákonodarcov 4) filozofov 5) historikov 6) rečníkov 7) rôznych autorov (Pollard; Reid, 2008).

Aj vďaka výdatnej pomoci vládnucej dynastie Ptolemaiovcov sa Museion so svojou knižnicou stal miestom stretávania sa všetkých dôležitých civilizácií a náuky starovekého sveta. Bola magnetom priťahujúcim najlepších učencov, filozofov, vynálezcov, básnikov. Alexandriu si za miesto svojho pôsobenia a matematického bádania vybrali aj jedni z najslávnejších mužov staroveku Euklides a Archimedes. V Alexandrii sa nedarilo iba matematike a geometrii, ale aj lekárstvu. V Alexandrii pôsobiaci Erasistratos a Herophilos položili základy anatómie a fyziológie.

Literatúra:

Brunner, H. *Moudré knihy starých Egyptanů*. Liberec: Dialog, 2007.

Davies, W.V. *Egyptské hieroglyfy: čtení v minulosti*. Praha: Volvox Globator, 2002.

Pollard, J.; Reid, H. *Vzestup a pád Alexandrie*. Praha: Deus, 2008.

Wente, E.F. *The Scribes of Ancient Egypt*. In Sasson, (ed.) *Civilization of the Ancient Near East*. Vol. 4. . s. 2211 – 2220. New York, 1995.

Wipszycka, E.: *Chrześcijaństwo a dorobek kultury antycznej*. *Mówią Wieki* 25 (1982), nr. 2, s. 1–5.

Ďalšia odporúčaná literatúra:

Donadoni, S. *Egyptský člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad, 2006.

3 Staroveké Grécko

Územie moderného Grécka nekopíruje presne územie svojho starovekého predchodcu, starovekí Gréci obývali západ Malej Ázie, južného Talianska, Sicíliu a južné Rusko.

V priebehu 3. tisícročia pr. Kr. žil na gréckom území ľud, ktorý nehovoril po grécky a ani žiadnym gréčtine podobným jazykom. Okolo r. 2000 – 1900 pr. Kr. prišli zo severu kmene hovoriace jazykom, z ktorého sa vyvinula gréčtina (Grant, 2008).

V dobe bronzovej môžeme hovoriť o vzniku prvej civilizácie v egejskej oblasti.

bronzová doba (v egejskej oblasti) 3000 – 1200 pr. Kr.

homérske obdobie (nazývané „temné“) r. 1100 – 800 pr. Kr.

archaické obdobie 800 – 500 pr. Kr. (proces vzniku mestských štátov a začiatky gréckej kolonizácie)

klasické obdobie 500 – 336 pr. Kr.

helenistické obdobie 336 – 30 pr. Kr.

3.1 Minojská a mykénska kultúra – prvé civilizácie a písomné systémy na európskom kontinente

Najstaršia známa európska civilizácia vznikla v dobe bronzovej na ostrove Kréta. Táto civilizácia existovala asi v rokoch 2600 – 1100 pr. Kr. a jej rozkvet sa datuje do 18. – 16. storočia pr. Kr. Jej existencia bola doložená až začiatkom 20. storočia vykopávkami, ktoré realizoval Angličan sir Arthur Evans. Pomenovanie *minojská* dostala podľa bájneho vládcu Mínoa, ktorý mal sídlieť v paláci Knóssos⁶ na Kréte.

Kréta mala výhodnú polohu na ovládanie mora aj pre vývoj vyspelej civilizácie. Ostrov sa nachádzal na križovatke morských ciest, ktoré viedli z troch kontinentov a dochádzalo tam k stretnutiu a syntéze rôznych etnických aj kultúrnych prúdov z Ázie, Afriky a Európy. Kréťania boli výborní obchodníci, moreplavci, stavitelia a umelci (Hulínek, 2011). Výstavba prístavov a rýchle lode im umožňovali vyvážať poľnohospodárske produkty a umelecké výrobky do všetkých kútov vtedajšieho civilizovaného sveta a vymieňať ich za potrebné suroviny (napr. kovy, slonovina, korenie). Hoci domovinou tejto kultúry bola Kréta, jej vplyv siahal aj do ďalších častí Stredomoria. Na Kréte sa z obdobia minojskej kultúry zachovali paláce – palácové centrá. Vďaka vykopávkam sú odokryté štyri paláce (Knossos, Faistos, Mallia, Zakros). Paláce neslúžili len ako sídla panovníka, ale boli sídlom úradnej správy a hospodárskymi centrami, zhromažďovali sa tu zásoby a v remeselníckych dielňach vznikali pozoruhodné umelecké diela. Palác bol hospodárskym, ale zároveň aj kultovým a náboženským centrom. Dnes ruiny naznačujú, že paláce mali všetky rysy vyspelej architektúry.

Ostrov postihli niekoľkokrát ničivé katastrofy (predpokladá sa, že išlo o zemetrasenia), pri ktorých boli paláce zničené a väčšina z nich už nebola nikdy opätovne vybudovaná.

Kréťania používali *tri druhy písma – obrázkové, lineárne A, lineárne B*. Obrázkové písmo pomerne rýchlo nahradilo lineárnym písmom A. Toto písmo dodnes nebolo rozlúštené, dochovalo sa asi 200 textov na hlinených tabuľkách, ktorých obsahom sú pravdepodobne hospodárske informácie. Lineárne písmo B sa vyvinulo z lineárneho písma A a používalo sa výhradne na hospodárske záznamy. Ide o *prvé systémy písma na európskom kontinente*.

Z faktu, že existovalo písmo a pisári, môžeme dedukovať, že v tejto kultúre existoval aj systém vzdelávania a školy, kde sa vzdelávanie realizovalo. O existencii tak jedného ako aj druhého sa však nezachovali žiadne dôkazy (Marrou, 1969).

Okolo roku 1450 p. Kr. ich vystriedali Kréťanov v nadvláde grécke kmene Achájcov. Najskôr sa usadili na pevnine – Peloponéze, kde mali svoje centrum, a postupne dominovali nad celým

⁶ Palác Knossos mal rozlohu 22,000m², 1500 miestností a v predstave starovekých Grékov sa stal základom mýtu o Labrynte.

stredomorím a Egejským morom. Podľa starovekého mesta Mykény, ktoré sa stalo ich najvýznamnejším centrom, dostali pomenovanie Mykénčania a **mykénska kultúra**. Centrum rozvoja v egejskej oblasti sa teda prenieslo z Kréty na grécku pevninu. Mykénčania prevzali od Kréťanov lineárne písmo B. Podobne ako v minojskom období, aj v mykénskom období plnil palác funkciu hospodárskeho centra.

Okolo roku 1200 došlo k náhlemu úpadku mykénskej civilizácie, paláce boli zničené a mestá opustené. V troskách zmizla jedna civilizácia a spolu s ňou na niekoľko storočí aj znalosť písma. Za jednu z možných príčin tohto zvratu sa považuje útok tzv. morských národov.

3.2 Homérske obdobie (obdobie temna; 1100 – 800 pr. Kr.)

Po zániku mykénskej civilizácie nasleduje asi na štyri storočia obdobie, o ktorom nemáme veľa informácií. Počas tohto obdobia úplne zanikla znalosť písma, preto sa nazýva *temné obdobie*. Došlo k etnickým zmenám, výrazne sa zmenila štruktúra spoločnosti. Väčšiu časť Peloponézu ovládli Dóri. Noví obyvatelia žili v dedinách, založených na úzkych pokrvných zväzkoch. Na čele dediny stál kráľ (basileios), ktorému vojenská družina pomáhala chrániť územie. Slobodní občania sa venovali chovu zvierat a obrábaniu pôdy. Ku koncu tohto obdobia sa moc kráľov začínala obmedzovať a silnela rodová aristokracia. Gréci začali nadväzovať intenzívnejšie vzťahy s kultúrami Blízkeho východu. Od Fénicianov (dnešné územie Libanonu) prevzali hláskové písmo. Najstaršie doklady alfabety sú z nápisov na keramike z druhej polovice 8. storočia (Hradečný, et al, 1998).

Predpokladá sa, že v tomto období vznikli aj dva eposy (v európskej kultúre najstaršie literárne diela) pripisované Homérovi – Iliada a Odyseia. Hoci sú tieto eposy tradične pripisované básnikovi Homérovi, jeho osoba je zahalená rúškom tajomstva a je pravdepodobné, že eposy sú dielom viacerých autorov a vznikali počas niekoľkých generácií. Obsahom Iliady (vznikla v 8. storočí) je Trójska vojna, Odysea (je asi o pol storočia mladšia) opisuje návrat Odysea z trójskej vojny.

Homér je najstarším dokumentom, ktorý dáva nahliadnuť na najstaršiu výchovu a vzdelávanie v období starovekého Grécka (Marrou, 1969). Toto dielo malo nesmierne významné miesto nielen v gréckej kultúre, ale aj vo výchove a vzdelávaní mnohých pokolení Grékov.

V ranom období gréckej civilizácie máme načrtnutý typ výchovy – mládenec z urodzenej rodiny je zverený na výchovu niekomu staršiemu, učí sa z jeho rád a príkladu. Typickou postavou učiteľa bol Chiron, ktorý bol Achillov učiteľ. Ideálom výchovy bolo vychovať **ideálneho hrdinu** – má byť udatným bojovníkom a schopným rečníkom.

Už pred Homérom existovalo v gréckej kultúre mnoho báji, piesní a básní, ale jeho dielo bolo niečím úplne iným, čo dovtedy existovalo. Gréci dávali Homérovým eposom prednosť pred všetkými ostatnými.

Homér vo svojom veľkolepom diele zhrnul celú kultúru vtedajšieho helénskeho sveta, jeho poznanie, myslenie, cítenie, morálku, názory na život, na svet, na osud človeka a jeho vzťah k bohom. V Grécku nebola kniha, ktorá by mala väčšiu autoritu a význam ako Homérove dielo, Gréci v ňom videli prameň celej múdrosti, vzdelania a národného ducha. Znalosť Homérových diel sa stala znakom vzdelanosti človeka.

3. 3. Archaické obdobie (800 – 500 pr. Kr.)

V 8. storočí pr. Kr. niektoré rozvinutejšie osady začínajú zakladať nové formy zriadenia, čím dávajú základ pre vznik gréckych mestských štátov - *polis*. Spočiatku sa moci v nich zmocnila *rodová aristokracia*, namiesto kráľov sa volili úradníci (v Aténach to boli archonti) pochádzajúci z aristokratických rodín, ktorí boli volení na jeden rok. Keď skončili svoju funkciu, stávali sa členmi rady starších - *areopágu*. Slobodní obyvatelia miest mali právo voliť úradníkov, mohli vlastniť pôdu, mali právo na ochranu života a majetku. V archaickom období sa začala vo väčšej miere využívať práca otrokov, ktorí spočiatku pochádzali z radov dlžníkov, neskôr spomedzi vojnových zajatcov. Väčšina otrokov pracovala na poliach alebo v remeselníckych dielnach, niektorí slúžili v rodinách ako sluhovia. *Paidagogos* bol otrok, ktorému bola zverená starostlivosť o dieťa, vodil dieťa do školy, usmerňoval jeho správanie, čiže jeho funkcia bola výchovná.

Ďalším charakteristickým znakom tohto obdobia je *kolonizácia*. Nárast počtu obyvateľstva a s tým súvisiaca potreba územia pre nové osady, je jedným z dôvodov zakladania nových kolónii na pobreží Stredozemného a Čierneho mora. Ďalším dôvodom bola potreba novej pôdy na obhospodarovanie, ale napríklad aj nespokojnosť obyvateľov s pomermi v rodnej osade a úsilie založiť nové osídlené miesto (Hradečný, et al, 1998). Dôsledkom bohatnutia vrstvy remeselníkov bola ich nespokojnosť s tým, že vzhľadom na svoj pôvod (nepochádzali z aristokratických rodín) sa nemôžu zúčastňovať na politickom rozhodovaní. Od polovice 7. storočia začali bojovať o podiel na politickej moci. Solón (prvý archont v rokoch 594 – 593 pr. Kr.) upravil ústavu tak, že obyvateľov rozdelil podľa majetku do štyroch skupín, pričom tí z najmajetnejšej skupiny mohli zastávať úrad bez ohľadu na svoj pôvod. Tieto opatrenia nevyriešili úplne nespokojnosť a napätie, čo využili tzv. *tyrani*. Boli to jednotlivci, ktorí sa s podporou vlastných ozbrojených vojakov zmocnili moci v mestskom štáte a usilovali sa obmedziť moc a vplyv aristokracie a, naopak, podporovať svojich prívržencov z radov remeselníkov a obchodníkov, teda bohatých obyvateľov nearistokratického pôvodu. Tyrani často vládli veľmi spravodlivo, neskôr, keď sa tyrania stala dedičnou inštitúciou, sa často zvrhla na krutovládu a bola nahradená *oligarchiou* (nadvládou menšiny, spravidla bohatých) alebo *demokraciou* – tá bola založená na účasti všetkých slobodných obyvateľov obce.

V priebehu archaického obdobia (hlavne vďaka kolonizácii) sa Gréci aj vďaka obchodným kontaktom zoznámili s okolitými kultúrami a ich bohatstvom v oblasti poznania a vied – a tak

vznikli základy antického poznania a vzdelanosti. Gréci usadení na západnom pobreží Malej Ázie preberali poznatky z východných kultúr. V mestách (Milétos, Efez) vznikali zárodoky **filozofie**, filozofi ako napr. Táles, Anaximandros a Anaximenes hľadali odpovede na otázky pôvodu a podstaty sveta a utvárali prvé ucelené predstavy o materiálnom svete.

V archaickom období veľmi vzrástla moc hlavne dvoch mestských štátov – Atén a Sparty.

3. 3. 1 Sparta – spart'anský model výchovy

Sparta predstavuje nielen v dejinách gréckej kultúry, ale aj v systéme vzdelávania a výchovy celkom osobité miesto. V 8. - 6. storočí pr. Kr. bola Sparta metropolou helénskej civilizácie a jedným z najmocnejších gréckych štátov. Disponovala veľkou vojenskou silou, ale darilo sa v nej aj kultúre a umeniu. Sparta je v tomto období duchovným a kultúrnym centrom. Dôležité miesto vo výchove mal šport a hudba.

Zlom v rozvoji Sparty nastal v polovici 6. st. pr. Kr. Kým iné grécke štáty začínajú v tomto období zavádzať demokratickú formu zriadenia, Sparta sa vydáva opačným smerom. Moc a vládu majú vojaci, ktorí sú stále v stave pohotovosti brániť svoju vlasť. Zo Sparty sa stáva čisto vojenský štát.⁷ Výchova je úplne podriadená potrebám štátu. V snahe udržať si svoje silné postavenie v rámci gréckych štátov podriadila výchovu jedinému cieľu – výchove vojaka.

Výchova dieťaťa bola ponechaná rodine do dovŕšenia siedmeho roku. Potom chlapec prechádzal úplne do rúk štátu. Od siedmich až do dvadsiatich rokov sa o jeho výchovu staral špeciálne na to určený štátny úradník – *pajdonomos*. Do veku 12 rokov dieťa bývalo doma, ale bolo povinné zúčastňovať sa na organizovaných cvičeniach. Po dovŕšení dvanásteho roku dieťa opustilo rodinu a začalo žiť v internáte, kde všetky výchovné metódy mali za cieľ vychovať z mladého muža odvážneho bojovníka. Najväčší dôraz sa teda kládol na telesnú výchovu, intelektuálnu formáciu, vedomostiam z oblasti hudby alebo literatúry bol pripisovaný oveľa menší význam.

Výchova dievčat bola takisto podriadená potrebám štátu. Dievčatá sa museli venovať rôznym druhom športu, aby boli zdravé a fyzicky zdatné. Aj v ich výchove boli dôležitejšie cvičenia a šport, ktoré mali dievča zbaviť prílišnej jemnosti a krehkosti. Po svadbe sa starali o domácnosť a výchovu detí. Ideálna spart'anská žena mala byť hlavne schopná porodiť zdravé a fyzicky zdatné dieťa.

V spart'anskom výchovnom modeli je cieľom rozvíjať v človeku od najmladších rokov *zmysel pre spoločnosť* (*občianska výchova*) a viesť ho *k poslušnosti*. Správny Spart'an mal byť oddaný svojmu štátu, poslušný zákonom a každému dospelému, ktorého stretol (Marrou, 1969).

⁷ Sparta bola jediným gréckym štátom, ktorý mal v tom období profesionálne vojsko.

3. 3. 2 Atény – aténsky model výchovy

V jednotlivých gréckych štátoch spočiatku existoval podobný systém výchovy a vzdelávania – dominoval občiansky a vojenský ideál, všetkému bola nadriadená služba štátu. Atény ako prvé zanechali model, v ktorom výchova slúžila výhradne vojenským účelom. Dôsledkom toho bolo to, že v gréckom svete začali preberať rolu lídra (Marrou, 1969).

V roku 508 pr. Kr. uskutočnil v Aténach **Kleistenes** reformu. Rozdelil ľudí podľa bydliska na desať fýl, všetci občania si boli rovní a každý mal právo voliť a zastávať úrady. Najdôležitejším politickým orgánom sa stalo **ľudové zhromaždenie**, na ktorého zasadnutiach sa mohol zúčastňovať a predkladať návrhy zákonov každý dospelý občan. Týmto boli položené základy **demokracie**. V Aténach bola najväčšia sloboda, akej sa občania mohli kedykoľvek dovedy tešiť. Tak nič nebránilo tomu, aby sa z Atén stalo intelektuálne a duchovné centrum.

Prístup k vzdelávaniu a v gréckej kultúre veľmi populárnemu športu bol spočiatku výsadou elity, teda aristokracie. Demokratická aténska spoločnosť mala za následok, že prístup do **gymnaziónu**, ale aj k vzdelávaniu dostali aj širšie vrstvy. Doterajší systém vzdelávania postavený na súkromnom vyučovaní nemohol uspokojiť zvýšený počet záujemcov, čo malo za následok, že vyučovanie sa stáva skupinové a môžeme hovoriť **o vzniku školy ako inštitúcie** (Marrou). Individuálna forma vyučovania nezankla hneď, ale skupinová forma sa začala čoraz viac rozširovať.

Aténsky model výchovy a vzdelávania bol spočiatku orientovaný hlavne na telesnú výchovu (beh, hod diskom a oštepom, skok do diaľky, zápasenie) a hudobnú výchovu. Telesnú výchovu zabezpečoval **paidotribes**, hudobnú výchovu **kitharista**. Gréci šport povýšili na ušľachtilú časť svojho života a vytvorili ideál **kalokagatie**, v ktorom išlo o to, aby sa človek stal pekným a dobrým. **Agathos** (dobrý) predstavuje morálnu stránku a **kalos** (pekný) predstavuje telesnú krásu. Povinná vojenská príprava **efébia** v Aténach sa obmedzila na dva roky od 18 – 20 rokov.

3.4 Klasické obdobie (500 – 338 pr. Kr.)

Kultúra klasického obdobia Grécka je charakteristická vznikom výnimočných stavebných pamiatok ako napr. Diov chrám v Olympii, Parthenón na aténskej Akropole. Hlavným tvorcom výzdoby obidvoch týchto stavieb je sochár Feidias (Hradečný, et al, 1998).

Za jeden z najhodnotnejších výdobytkov všetkých čias sa považuje grécka dramatika. V Aténach sa už v 6. st. pr. Kr. stalo inscenovanie tragédií pod Akropolou súčasťou každoročných slávností nazývaných mestské dionýzie (Dionyzos – boh vína). Stalo sa pravidlom, že dramatici na oslavách súťažili so svojimi hrami. Pred obecnstvom mohli vystúpiť so svojimi dramatickými dielami len vyvolení a uvedené hry medzi sebou súťažili. Hlavnými postavami gréckych tragédií mohli byť v klasickom období len bohovia, polobohovia, králi, vojvodovia alebo ich príbuzní. Ľudia s nižším pôvodom sa mohli objaviť len vo vedľajších postavách, napr. v role dojky, pastiera, posla, vojaka.

Rovnako aj komédie čerpajú z mýtov, no ich autori parodujú bohov a hrdinov. V komédiách (najmä u Aristofana) sa väčšinou do hlavných rolí dostávajú ľudia nižšieho postavenia – remeselníci, obchodníci, sluhova a pod.

Keďže diela iných dramatikov (skorších, napr. Thespis) sa stratili alebo sa zachovali len malé fragmenty, za zakladateľa gréckej tragédie sa považuje Aischylos.⁸ Aischylos založil tradíciu a načrtnol cestu, po ktorej sa neskôr uberali Sofokles⁹ aj Euripides¹⁰ a koniec koncov celá európska dramatická tvorba.

V klasickej gréckej tvorbe sa dramatická tvorba a komédia naplno rozvinuli. V 4. stor. pred Kr. boli diela dramatikov, ktorí sa už podkládali za klasikov, vysoko vážené, nanovo ich uvádzali, čo viedlo aj k istým zmenám v textoch. Texty drám, ktoré existovali v rôznych kópiách a variantoch, boli na návrh aténskeho politika Lykurga zjednotené, vytvoril sa text, ktorý sa pokladal za hodnoverný a ten sa umiestnil do aténskeho štátneho archívu. **Znalosť klasikov a ich diel sa stala jedným z najdôležitejších atribútov vzdelaného človeka a gréckej kultúry.**

3.4.1 Prínos sofistov do vzdelávania

V piatom storočí pr. Kr. sa v gréckych mestách a hlavne v demokratických Aténach výrazne rozvíja a aktivizuje politický život. Grécky človek si začína uvedomovať, že angažovanie sa vo verejných veciach sú pre neho najdôležitejšou aktivitou a kariérou. Prvenstvo a popularitu získava v spoločnosti muž, ktorý vie prostredníctvom slova presvedčiť poslucháčov o správnosti svojho názoru. Začína sa zaoberať otázkou, akým spôsobom by mohol získať prevahu nad inými, ako by sa mohol dostať na čelo, do pozornosti.

Veľký rozvoj vo vzdelávaní nastúpil v 2. polovici 5. st. pr. Kr. vďaka skupine novátorov, ktorí sa zvyknú nazývať sofistami. Sofisti sa začali venovať výchove politicky činného človeka. Za svoju úlohu si kládli vychovať človeka schopného politického vodcovstva a riadenia. Po skúsenostiach hlavne v súdnych sporoch sa začala formovať určitá technika a pravidlá rétoriky. Vzápätí boli formulované pravidlá učenia rétoriky do najmenších detailov. Príchodom sofistov klesá význam športu a na prvé miesto sa dostáva intelektuálna formácia. Aristoteles napríklad tvrdil, že *duševne a telesne sa zároveň pracovať nedá, tieto práce pôsobia opačne, telesná práca prekáža činnosti rozumovej a táto telu* (*Politika*. VIII. 4. 10.).

V rétorických školách vytvorených sofistami učiteľia svojich poslucháčov okrem zručnosti vyjadriť sa a prehovoriť na rozličné témy zoznamovali s predmetmi ako **matematika, astronómia, dejiny,**

⁸ Poznáme 27 jeho tragédií a ďalších desať, pri ktorých existuje pochybnosti o jeho autorstve. Zachovalo sa z nich sedem – Peržania, Siedmi proti Tébam, Prosebníčky, Oresteia, Obetníci na hrobe, Eumenidy, Pripútaný Prometheus. Jeho verše sú charakteristické slovným bohatstvom, obraznosťou, fantáziou, dotýka sa podstaty ľudského bytia.

⁹ **Sofokles** (asi 496 – 406 pr. Kr.) napísal 170 diel (Antigona, Oidipus, Trachiňanky, Elektra a ďalšie).

¹⁰ **Euripides** (485/480 – 406) z 90 diel, ktoré vraj napísal, sa zachovalo 17-18 tragédií (napr. Trójanky, Oidipus) a jedna satyrská dráma *Kyklop*.

etika, umenie, literatúra a pod. O jednotlivých oblastiach mali niektorí sofistovi rozsiahle vedomosti, ktoré sa mali naučiť aj ich žiaci. Cieľom a obsahom vyučovania sofistov bolo vybaviť svojich poslucháčov takými schopnosťami a technikami, vďaka ktorým by vedeli v diskusii presvedčiť kohokoľvek o správnosti svojho názoru, pričom nezáležalo na tom, či bol ten názor správny a pravdivý. Ich vyučovanie malo človeka pripraviť na to, aby sa mohol uplatniť vo verejnom živote. Schopnosť prehovoriť, zapôsobiť na rozum a cit poslucháča – to malo rozhodnúť o politickej kariére a vplyve človeka.

Vzdelávanie u sofistov zvyčajne trvalo 3 – 5 rokov. Sofisti prednášali skupine ľudí, ktorých bolo treba nájsť a často aj presvedčať o tom, že potrebujú ich službu. Učiteľ – sofista poberal za vyučovanie od svojich žiakov honorár. Sofista Protagoras (480 – 410 pr. Kr.) bol prvý, kto za vyučovanie bral peniaze.

3. 4. 2 Sokrates

Ku generácii sofistov patril Sokrates (nar. okolo roku 470 pr. Kr.), vystupoval však ako ich kritik. Sofistov obviňoval zo zneužívania rétoriky a príliš „obchodnícke“ vnímanie vzdelávania.¹¹ Sokrates na rozdiel od sofistov videl vo vzdelávaní transcendentný charakter hľadania pravdy. Od svojich žiakov očakával, že prostredníctvom vzdelávania a hľadania Pravdy sa dopracujú k cnosti (Marrou, 1969). Sokrates nebol klasický učiteľ, bol to filozof, ktorý sa zaoberal otázkami týkajúcimi sa človeka. Radikálne odmietal tézu sofistov, že *človek je mierou všetkých vecí*, bojoval s ich náboženským a morálnym relativizmom, on veril v existenciu absolútnej pravdy.

Sokratovo vyučovanie spočívalo v dialógu. Rozhovor často začínal s cudzími ľuďmi na ulici. Využíval metódu, ktorú dnes nazývame *heuristická metóda* t.j. metóda hľadania pravdy. Rozhovor vždy začínal obyčajnými otázkami, ktoré postupne prehľboval až k filozofickým otázkam. Zvyčajný model, keď sa žiak pýta a učiteľ odpovedá, tu bol obrátený. Sokrates tvrdil, že jeho úloha ako učiteľa nie je tvoriť múdrosť, ale iným pomáhať, aby sa k múdrosti dopracovali. Často využíval *induktívnu metódu* (od konkrétneho k zovšeobecneniu) a *metódu irónie* (nechal partnera v dialógu dôjsť k absurdnosti). Jeho cieľom bolo priviesť človeka k sebareflexii a ponoreniu sa do seba. Sokrates cnosť (*arete*) stotožňoval s poznaním. Fundamentom morálnej výchovy bola podľa neho intelektuálna výchova (Litak, 2004).

Veľký význam vo výchovnom pôsobení na svojich poslucháčov mala samotná jeho osobnosť, v ľuďoch a svojich žiakoch vzbudzoval nesmierny obdiv v neposlednom rade aj preto, že jeho názory o morálke neboli v rozpore s jeho životom; bol príkladom odvahy, sebakontroly, skromnosti, rozumnosti a prirodzenej dobroty.

¹¹ Medzi jednotlivými sofistami však boli niekedy veľké rozdiely, preto sa jeho kritický pohľad nemôže týkať každého sofistu

3.4.3 Platón

Platón (423 – 347 pr. Kr.) pochádzal z aténskej aristokracie a patril k odporcom demokratického zriadenia v Aténach. Bol najslávnejší Sokratov žiak a prvý filozof, ktorý sa vyjadril ku všetkým filozofickým otázkam tých čias. Jeho učenie o *ideách* dalo meno celému filozofickému smeru *idealizmus*. V roku 385 pr. Kr. založil vlastnú školu nazývanú Akadémia.

Na rozdiel od Sokrata, ktorý nezanechal po sebe žiadne písomnosti, Platón bol v písaní mimoriadne produktívny. Platónove teórie súvisiace s výchovou a vzdelávaním vychádzali z jeho teórie ideálneho štátu, predstavenej v diele *Politeia* (Ústava). Ideálny štát rozdelil do troch stavov – *živitelia* (remeselníci, roľníci), *strážcovia* (vojaci) a *filozofi*, ktorých poslaním je vládnuť. Štát je podľa neho ideálny a spravodlivý len vtedy, keď každá z vrstiev vynikajú cnosťou – remeselníci a obchodníci umiernenosťou, strážcovia statočnosťou a filozofi múdrosťou. Jeho teória výchovy sa týka len vrstvy strážcov a filozofov, vrstva živiteľov nepotrebovala podľa neho vzdelanie. Strážcovia sú vyberaní z najlepších občanov a filozofi na základe prísnych požiadaviek z najlepších strážcov. Pozoruhodnou črtou Platónovho ideálneho štátu je požiadavka rovnakého vzdelania pre mužov a ženy, keďže aj ženy sa môžu stať strážcami. Ďalej tvrdil, že výchova a vzdelávanie má byť pod kontrolou štátu (okrem Sparty bolo v tom čase vzdelávanie všade privátnou záležitosťou). Deti mali byť vlastníctvom štátu a v záujme štátu mala byť aj starostlivosť o ich zdravie. Štát mal dohliadať aj na to, aby rodičia rodili deti vo vhodnom veku. Batolátá mali byť prenechané špeciálnym štátnym ústavom, kde sa o ne mali starať opatrovatelky. Od tretieho roku života sa deťom majú zabezpečiť podmienky, aby mohli naplno rozvíjať svoje schopnosti. Platón poukazuje na výchovnú hodnotu hier, poézie a hudby. Spoločná výchova dievčat a chlapcov sa mala uskutočňovať do šiesteho roku života, potom mala prebiehať oddelene, ale podľa podobného programu. Školské vzdelávanie malo začať v šiestom roku života a malo zahŕňať aritmetiku, geometriu, astronómiu, hudbu (múzické umenia). Veľký význam pripisoval telesným cvičeniam. Po ukončení stredného vzdelávania (medzi 20. – 30. rokom) sa mala urobiť selekcia; najlepší (vynikajúci hlavne v matematike a taktiež fyzicky zdatní) môžu ďalej päť rokov študovať dialektiku, potom majú pätnásť rokov vykonávať vysoké štátne a vojenské funkcie a v päťdesiatich rokoch sú pripravení vykonávať úlohu vládcu. Celý systém výchovy mal slúžiť štátu.

Podstatu Platónovej pedagogiky mnohí vidia v siedmej knihe Ústavy, kde Platón vykresľuje svoj známy *mýtus o jaskyni* (Kudláčová, 2009).

3.4.4 Aristoteles

Aristoteles bol žiak Platónovej Akadémie. V dôsledku čoraz samostatnejšieho štúdia sa odklonil od učenia svojho učiteľa a jeho idealistickej filozofie. V roku 355 pr. Kr. založil v Aténach svoju vlastnú školu *Lykeion* (Lýceum). Ako učiteľ mal prednášky určené širšiemu okruhu poslucháčov, ale aj prednášky určené len úzkemu kruhu študentov.

Jeho bádateľské úsilie zahŕňalo všetky oblasti vtedajšieho vedeckého poznania. Zriadil si veľkú súkromnú knižnicu a zbierku rastlín a zvierat z celého vtedy známeho sveta, usiloval sa zbierať a presne katalogizovať všetky svoje poznatky. Zhromaždil obrovské množstvo faktov a celé generácie po mnohé storočia čerpali z jeho spisov vedomosti. Zachované spisy sa delia do skupín: *spisy o logike; prírodovedné, metafyzické; etické; politické; spisy o literatúre a rétorike* (Störig, 1995).

V psychológii rozlíšil tri druhy duše (dušu chápal ako formu – energiu tela) - *rastlinnú, živočíšnu a rozumnú* – im zodpovedali tri aspekty výchovy: rastlinnej duši mal zodpovedať rozvoj fyzických síl, živočíšnej morálna výchova a rozumnej intelektuálna výchova.

Podobne ako Platón považoval za správne, aby sa štát zaoberal zakladaním škôl. Na rozdiel od Platóna doceňoval rodinnú výchovu. Odporúčal, aby dieťa začalo so školou v siedmom roku života. Po siedmich rokoch elementárneho vzdelávania malo nasledovať ďalšie sedemročné obdobie zamerané na telesnú výchovu. Po ňom odporúčal pokračovať vo vzdelávaní v týchto disciplínach: matematike, astronómii, literatúre, poézii, rétorike, etike a politike. Teória učenia vyplývala z Aristotelovej teórie poznania, ktorá pozostávala z troch elementov: zmyslového vnímania, zapamätávania a zovšeobecňovania, t. j. vytvárania pojmov.

3. 5 Helenistické obdobie (336 – 30 pr. Kr.)

Helenistické obdobie je obdobie gréckych dejín a kultúry od čias Alexandra Veľkého. Je to obdobie, keď nastali v gréckej kultúre veľké zmeny. Grécke *polis* stratili po bitke s macedónskym kráľom Filipom II. pri Cheironie samostatnosť. Následníkom Filipa II. bol jeho syn Alexander Macedónsky a vďaka jeho výbojom sa grécka kultúra šírila až na ďaleký orient.

Slovo *hellenismos* bolo pôvodne podstatné meno odvodené od slovesa, ktoré znamenalo *gramaticky správne používanie gréckeho jazyka*. Neskôr dostalo širší význam, znamenalo *prijatie gréckeho spôsobu života, zvykov kultúry a hegemoniu gréckeho myslenia*. Neskoroantický význam slova zahŕňal nielen grécky jazyk a kultúru, ale *staroveké grécke náboženstvo a kult, čiže pohanstvo*. Niektoré rysy tejto kultúry pretrvali až do konca Rímskej ríše (479) a dokonca aj neskôr.

Výbojmi Alexandra Veľkého sa dokonala premena Grécka – z mestských štátov na rozsiahlu ríšu, v ktorej sa používala gréčtina ako dorozumievací jazyk, jazyk literatúry a filozofie. Gréci na svojich územiach mali monopol v oblasti vzdelania a kultúry a všade, kde sa usídľovali, zakladali

svoje školy. Grécka *paideia* bola po stáročia jednotiacim prvkom národnostne pestrej ríše. Systém vzdelávania v podobe, ktorú dosiahol v helenistickom období, bol trojstupňový:

Prvú etapu vzdelávania začínalo dieťa vo veku 7 rokov. Elementárnu náuku - čítanie, písanie a základy počítania - učil deti **grammatistes**. Metódy vyučovania boli veľmi mechanické, preto písanie a čítanie mali žiaci zvládnuté až vo veku asi 11 rokov. Vtedy mohli prejsť k ďalšiemu učiteľovi – **grammatikovi**, ktorý so žiakmi analyzoval literárne diela gréckych autorov. Okrem štúdia literatúry patrili v tejto etape vzdelávania do programu všeobecného vzdelania (gr. *enkyklios paideia*) aritmetika, geometria, astronómia a teória hudby. Stredovek nazýval tento program disciplín *quadrivium*. V období helenizmu však zostávali tieto disciplíny v tieni literárneho vzdelania, v tieni štúdia diel gréckych klasikov, ktoré bolo považované za najdôležitejšie. *Enkyklios paideia* je typická helenistická koncepcia vzdelávania, ktorá zohrala významnú a nezastupiteľnú úlohu nielen v starovekom Grécku a Ríme, ale aj v stredovekej Európe, ktorá sa inšpirovala starovekom.

Metóda analýzy literárnych diel (okrem diel Homéra to boli hlavne diela Virgília, Demostena¹², Eurípida a Menandra) mala pevnú štruktúru. Prvou etapou práce s textom bolo porovnávanie textu učiteľa a textu žiakov s cieľom uistiť sa, že sú rovnaké. Text bolo treba prečítať nahlas, s dôrazom na intonáciu, pretože staroveké texty boli napísané bez interpunkcie a odsekov. Keď text nahlas prečítali, nasledovalo vysvetľovanie jazyka, pretože jazyk Homéra a iných starovekých autorov už nebol všeobecne používaný. Všetky v texte spomenuté mená mytologických postáv, názvy geografických miest (rieky, krajiny...) a rôzne historické fakty si musel žiak zapamätať. Poslednou etapou práce s textom bolo nájdenie morálneho poučenia obsiahnutého v texte.

Nad spôsobom, akým treba učiť lektúru klasikov deti, ktoré sú vo veku, keď navštevovali hodiny u gramatika, sa zamýšľala v prvom storočí po Kr. Plutarchos¹³ vo svojom diele *Ako sa má mládež učiť básnikov*. Keďže lektúra gréckych klasikov predstavovala základ výuky v škole *gramatika*, zamýšľala sa nad tým, ako predísť tomu, aby mala literatúra na mládež škodlivý vplyv a aby mali z jej štúdia žiaci nielen estetický, ale hlavne morálny úžitok. Plutarchos priznáva, že literatúra, ktorú deti čítajú v škole, obsahuje aj texty a fragmenty diel, ktorých výchovná hodnota bola diskutabilná.

Keďže by nebolo možné ani užitočné zabrániť mládencom v tom veku, v akom je teraz môj Sokrates a tvoj Kleandros, počúvať diela poetov, dávajme dobrý pozor, pretože pri ich čítaní vyžadujú väčšiu starostlivosť ako na ulici (Plutarchos: Ako sa má mládež učiť básnikov. I.15.A). Mali by sme deťom zalepiť uši voskom, tak ako tovarišom Odysey a kázať im strániť sa

¹² Demosthenes (384 – 322 pr. Kr.) najslávnejší attický rétor.

¹³ Plutarchos z Cheronei (50 – 125 po Kr.), filozof a diplomat.

literatúry zďaleka, alebo ich budeme radšej vhodne poučat' a formovat' ich úsudok...? (1. 15.D).

Riešenie Plutarchos vidí v spôsobe učiteľovej interpretácie. Ak učiteľ vie texty vhodne interpretovať, bude literatúra vždy pre žiaka zdrojom poučenia. Pri opise nehanebných činov alebo charakterov v diele má učiteľ viesť žiaka k tomu, aby videl a obdivoval to, čo je na diele výnimočné po umeleckej stránke, napríklad vernosť opisu, má tiež poukázať na všetku nemorálnosť a nehanebné činy vykreslené v diele a má ich odsúdiť. Na čítanie textov je teda treba deti pripraviť tak, aby ich pekné slová a činy hrdinov povzniesli na duchu a naplňali úžasom, a naopak, aby nemorálne činy v nich vyvolávali averziu. Vtedy budú žiaci vedieť rozlišovať v literatúre to, čo je nezmyselné a vybrať si to, čo bude mať pre ich život úžitok.

Vzdelanie na najvyššom stupni mohol študent získať **u rétora alebo sofistu**. Podstatu vyššieho vzdelania tvorila rétorika a filozofia. Disciplínami ako napr. právo, medicína, matematika sa zaoberal len pomerne malý počet špecialistov. Medicína ani právo neboli dostatočne teoreticky rozpracované. Vedomosti v týchto disciplínach študent získaval hlavne v praxi u staršieho lekára alebo právnika.

Vzdelanie na tejto úrovni bolo výsadou detí z aristokratických rodín a dovoliť si ho mohli deti bohatých rodičov. Učiteľ – sofista - poberal za vyučovanie od svojich žiakov honorár. Ďalšie náklady na štúdium boli spojené s tým, že sofisti a rétori pôsobili len vo väčších mestách¹⁴, teda bolo treba za nimi cestovať a počas štúdia bývať v meste, kde daný rétor pôsobil.

Štúdium rétoriky bolo založené na filozofii a humanitných vedách. Hlavným cieľom štúdia bolo pripraviť človeka na vystupovanie a rečenie pred zhromaždením ľudí alebo na súde. Študent sa v škole rétora učil vyjadrovať svoje alebo cudzie myšlienky a emócie, pričom musel vedieť starostlivo pripraviť a predniesť argumenty, aby sa mu podarilo upútať a presvedčiť publikum. Štúdium rétoriky sa začínalo čítaním a študovaním literatúry, hlavne historickej prózy, aby študent získal slovný a myšlienkový základ k cvičeniam. Ďalšou etapou bolo štúdium diel slávnych rétorov a príručky o pravidlách rétoriky. Dobrý rétor vedel svoju reč spestriť citátmi známych básnikov a filozofov. V rétorických školách vytvorených sofistami učiteľia svojich poslucháčov okrem zručnosti vyjadriť sa a prehovoriť na rozličné témy zoznamovali s predmetmi ako metafyzika, etika, matematika, astronómia, dejiny, umenie, literatúra a pod.

Úloha Grékov v dejinách vzdelávania a výchovy je neodmysliteľnou súčasťou kultúrneho dedičstva, ktoré starovekí Gréci zanechali Európe. Gréci boli v rámci západnej civilizácie prví, ktorí hľadali odpoveď na otázku, čo je podstatou vzdelania a výchovy človeka.

Literatúra:

¹⁴ Takýmito centrami boli hlavne mestá Atény, Alexandria, Pergamon, Antiochia a na západe Rím.

Grant, M. *Klasické Grécko*. Bratislava: Slovart, 2008.

Hulínek, D. *Minojskí Kréťania na Blízkom východe*. In *Historická revue*. 7/2011, roč. XXII. s. 6 – 14.

Kudláčová, B. *Dejiny pedagogického myslenia I*. Trnava: Veda, 2009.

Litak, S. *Historia wychowania I*. Kraków: WAM, 2004.

Logiadou – Platanos, S.: *Knóssos. Minojská civilizace*. Atény: I. Mathioulakis.

Marrou, H. I.: *Historia wychowania w starożytności*. PIW. Warszawa 1969.

Plutarch: *Jak młodzież powinna słuchać poetów*. PWN. Warszawa 1957.

Störig, H. J.: *Malé dějiny filozofie*. Praha: Zvon, 1995.

Ďalšia odporúčaná literatúra:

Euripides: *Medeia*; Homér: *Ilias a Odysseia*; Ovidius: *Premeny*, Platón: *Ústava*; *Grécka mytológia*.

4 Staroveký Rím

Rím sa od svojho založenia (v roku 753) až do zániku (podľa tradičného datovania v roku 476 po Kr.) rozvíjal viac ako 1200 rokov z malého mestského štátu až na ríšu, ktorá sa rozprestierala na troch kontinentoch. Trvalo niekoľko storočí, kým sa z obyčajného mestského štátu stal štát

zjednocujúci polovicu Európy, severnú Afriku a Blízky východ. Prešiel zložitým vývojom od kráľovstva (753 pr. Kr. – 510 pr. Kr.) cez republiku (510 – 27 pr. Kr.) až k cisárskemu obdobiu (27 pr. Kr. – 476 po Kr.) trvajúcemu celých 500 rokov.

Za dlhé stáročia vývoja sa Rím menil výstavbou najrozličnejších stavieb, bolo to veľkolepé a starobylé mesto – vládcovia budovali námestia s chrámami starobylých rímskych bohov, paláce, honosné kúpele, divadlá, stĺporadia, verejné knižnice. Súčasní odborníci odhadujú, že v Ríme v čase najväčšieho rozkvetu (v 1. – 2. st.) žilo milión až jeden a pol milióna obyvateľov. Rím sa stal centrom obrovskej ríše, sídlom cisárov, ktorí vo svojej dobe nemali vo svete primeraného protivníka.

4.1 Zoznámenie a inšpirovanie Rimanov gréckou kultúrou

Rimania si počas 2. – 1. storočia pr. Kr. postupne podrobili väčšinu gréckych štátov. Spoznávali grécku civilizáciu a všetky oblasti gréckej kultúry (divadlo, literatúru) vrátane systému vzdelávania. Kultúrny rozvoj Ríma bol v porovnaní s Gréckom oneskorený o cca 200 rokov. Kým v Grécku sa darilo umeniu a filozofii, Rimania sa zaoberali praktickými vecami, politikou a vojskom. Grécko bolo na jednej strane krajinou filozofov a vedy, na druhej strane krajinou tvrdého otrokárstva. Rím bol mocnosťou, v ktorej rástla hlavne vojenská sila, disciplína, ale aj humanizmus. Rimania rýchlo docenili hlavne jeden z gréckych vynálezov - rétoriku a uvedomili si jej praktické využitie.

O systéme výchovy v Ríme v období kráľovstva sa nezachovalo veľa informácií. Išlo hlavne o rodinnú výchovu, pričom rodina, jej tradície a zvyky mali mimoriadny význam. Výnimočnú úlohu v rodine mal otec (*pater familias*) a udržiavanie tradície predkov (*mos maiorum*) (Litak, 2004). Na rozdiel od Grécka, dieťaťa vychovávala matka, nie otrok (*paidagogos*) (Marrou, 1969).

Starí Rimania (Latinovia) prevzali písmo od Etruskov, ktorí prevzali výchovno–vzdelávacie metódy od Grékov, ktoré sa napokon uplatnili aj v rímskej, t. j. latinskej škole (Litak, 2004).

4.2 Prví rímski klasici

Klasické vzdelávanie na strednom stupni spočívalo v Grécku v čítaní a interpretácii klasických autorov. Prvým rímskym učiteľom bol dramatik a básnik gréckeho pôvodu Livius Andronikos, ktorý preložil Odysseiu do latinčiny. Rimania nemali národnú literatúru. Vznikajú diela prvých rímskych klasikov: Quintus **Horatius** Flaccus (65 – 8 pr. Kr.), Publius **Vergilius** Maro (70 – 19 pr. Kr.), Publius **Ovidius** Maso (43 – 17 pr. Kr.). Niektorí (napr. Ovidius) sa stali veľmi rýchlo populárni a už počas života sa ich diela stali školskými materiálmi, teda predmetom školskej nauky. Vergiliovo dielo *Eneida* malo pre Rimanov taký význam ako pre Grékov Homérove diela.

Od 2. st. pr. Kr. sa okrem vyučovania literatúry začína v rímskych školách zavádzať vyučovanie latinskej gramatiky. Vyučovala sa z diela Marca Terentia Varra *De grammatica* (Litak, 2004). Rétorika začala „rozprávať“ po latinsky až v 1. st. pr. Kr.¹⁵. Pričinil sa o to republikánsky rečník a politik **Marcus Tullius Cicero** (106 – 43 pr. Kr.). Cicero síce absolvoval grécku školu rétoriky, ale veľa práce a námahy zasvätil tomu, aby umožnil učenie rétoriky v latinčine. Už jeho vlastné prejavy mohli slúžiť ako vzory, podľa ktorých sa mohli po latinsky hovoriaci študenti učiť rétoriku. Výučba rétoriky sa uskutočňovala podľa gréckeho vzoru a modelu, ale v latinčine.

Vzdelaný Riman ovládal obidva jazyky – gréčtinu aj latinčinu (to nebolo zvykom u Grékov). Po latinsky hovoriaci vzdelanci vždy nachádzali v gréckej kultúre prameň svojho vlastného duchovného rozvoja. Rimania sa v škole učili prekladať z latinčiny do gréčtiny a naopak, porovnávali diela napr. Homéra a Vergília.

Prvé štátne katedry gréckej aj latinskej rétoriky, financované zo štátnych peňazí, vznikli v Ríme z iniciatívy cisára Vespasiána (69 – 79). Miesto na latinskej katedre ako prvý zaujal Quintiliánus. V podobnej politike pokračoval cisár Marcus Aurélius, ktorý v Aténach financoval jednu katedru rétoriky a štyri katedry filozofie, každá z vtedy významných filozofických škôl - platónskej, aristotelovskej, stoickej a epikurejskej mali svoju katedru (Marrou, 1969).

Aj v Ríme – tak ako všade v staroveku, bola kultúra a vzdelanie výsadou vyšších vrstiev, elity. V rímskom cisárstve bola pomerne hustá sieť základných škôl, gramatikov vo väčších miestach a rétorov len v najväčších miestach. Všeobecne boli tendencie, že každé významné mesto malo školu, ktorú finančne dotovalo a ktorej učiteľia museli byť schválení a takisto mohli byť radou mesta odvolaní. Stávalo sa, že v prípade sporov a nezhôd v obsadzovaní učiteľských miest situáciu riešil prokonzul, zástupca cisára. Okrem mestom založených a kontrolovaných škôl existovalo i **privátne vyučovanie**.

Cisár Západorímskej ríše Valentinianus (364 – 375)¹⁶ ediktom z roku 369 zakázal činnosť potulných učiteľov – sofistov (*Codex Theodosianum*. XIII. 3. 7.). Edikt ukončil éru potulných filozofov, na vykonávanie profesie učiteľa bolo treba získať povolenie od rady mesta. Tým sa vzdelanie zoštátnilo, pretože sa presunulo pod kontrolu vlády. Učiteľia boli platení z mestských peňazí, výška platu učiteľa závisela od statusu mesta. Veľké mestá priťahovali najkvalifikovanejších učiteľov. Prefekti miest dostali titul rektora. Študenti uchádzajúci sa o štúdium v meste sa museli preukázať odporúčaním z miesta narodenia a preukázať plán štúdia. V prípade neprimeraného správania sa v meste mohli byť verejne potrestaní a tiež vylúčení zo štúdia. Dĺžka štúdia bola ohraničená do veku 20 rokov.

¹⁵ Rétorika je gréckym vynálezom a latinská rétorika ako taká neexistovala.

¹⁶ Valentinianus vládol len v Západorímskej ríši, vládcom východnej časti ríše bol jeho brat Valent.

4. 3 Marcus Fabius Quintilianus

Za jedného z najvýznamnejších pedagógov staroveku sa považuje Quintilianus (cca 40–120). V jeho diele *Výchova rečníka* môžeme nájsť veľa úvah o výchove dieťaťa, ktoré sú na úrovni súčasných poznatkov z pedagogiky a psychológie. Vo svojej teórii berie ohľad na detskú psychológiu, čo je na to obdobie úplne ojedinelé. Quintilianus verí, že každé dieťa sa rodí s určitým potenciálom schopností. Ak sa s vekom dieťaťa tieto schopnosti neprejavujú a zanikajú, je to chyba a nedostatok pozornosti zo strany vychovávateľov. Dobrý učiteľ vie, že keď prijme dieťa k sebe na vyučovanie, musí hneď na začiatku zistiť jeho vlohy a schopnosti a podľa toho s ním pracovať. Výchova a vzdelávanie v staroveku bolo priam nerozlučne spojené s trestami. Napriek bežnému zvyku fyzických trestov Quintilianus fyzické tresty úplne odmietal. Vychádzal z presvedčenia, že

„...po prvé je to trest ponížujúci človeka, používaný voči otrokom, a keď žiak príde do iného veku, nepochybne to pocíti ako potupu. Po druhé, ak má niekto také pre slobodného človeka neprimerané spôsoby, že sa nepolepší pod vplyvom upozornenia, ten bude aj k palici ľahostajný“ (I.3.14).

Quintilianus upozorňoval aj na to, aby žiaci v škole neboli preťažovaní a že nie je v ich silách dlhodobo sa koncentrovať na jednu činnosť. Radil učiteľom činnosti striedať a žiakom umožniť prestávky a odpočinok. To prispieva k tomu, aby ich únava neodradila od učenia a koncentrácie. Keďže elementárne vzdelávanie v škole bolo založené hlavne na zapamätávaní si, bol zástancom názoru, že dieťa má začať školskú dochádzku čo najskôr, aby sa využila schopnosť a kapacita detskej pamäte. Učiteľ mal však pri vyučovaní brať do úvahy špecifiká detského veku. Quintilianus učiteľov vystríhal, pred kladením príliš veľkých nárokov na deti a neboli príliš prísni:

Samozrejme, že poznám veľmi dobre možnosti dieťaťa v každom veku, aby som si myslel, že je treba byť na deti príliš náročný a prísny. Pretože práve toho je treba sa vystríhať, aby neznenávidel náuku ten, kto ju ešte nevie milovať, a aby pred horkosťou, ktorú raz zakúsil, necítil úzkosť ešte aj vtedy, keď už vyrastie z detských rokov. Preto náuka v detských rokoch má byť zábavou. Dieťa treba do učenia povzbudzovať aj prosbou aj pochvalou a popritom mu robiť radosť z toho, že vedelo. (I.1.20.)

Okrem toho Quintilianus ako účinné stimuly na učenie odporúčal odmeny primerané veku žiaka. Pri poukazovaní na chyby v prácach žiakov radil zvoliť taký spôsob, aby to nebola pre nich nepríjemná skúsenosť a najmä aby to neznevažovalo ich dôstojnosť. Pripomínal, že ne jeden žiak sa vzdal náuky z toho dôvodu, že učiteľ k nemu pristupoval tak, ako keby ho nenávidel. Porovnávajúc výhody a nevýhody privátneho učenia a učenia v škole Quintilianus poukazoval na výhody učenia v škole. Ako nevýhodu privátneho vzdelávania uvádza to, že doma sa dieťa naučí

len to, čo učiteľ vysvetľuje jemu samému. V škole má dieťa viac možností a situácií dozvedieť sa veci, ktoré by sa v osobnom kontakte medzi učiteľom a jedným žiakom nevyskytli.

Každý deň bude počuť niečo, o čom sa bude hovoriť s uznaním, a niečo, čo bude učiteľ napravovať. Osob bude mať pre neho pokarhanie udelené inému, a aj pochvala udelená inému za snahu (I.2.21).

Quintilianus tvrdil, že z vlastnej skúsenosti vie, že byť v škole pred spolužiakmi označený za najlepšieho žiaka je pre chlapca väčšia motivácia a satisfakcia ako akékoľvek napomínanie učiteľa či vychovávateľa alebo sľuby rodičov. Úsilie získať v učení pochvalu môže v žiakovi prebudiť ambície. Ak nebude žiak v učení medzi spolužiakmi vynikať, môže to považovať za hanbu a naopak, môže cítiť poctu, ak sa mu podarí v učení predbehnúť splžiakov. Quintilianus tvrdí, že takýto druh motivácie podporuje myslenie a úsilie žiakov. Učiteľom pripomínal, že majú počas lekcií povedať nejaké myšlienky, ktoré žiakom utkvejú v pamäti a vyvolajú reflexiu. Domnieval sa, že hoci texty čítané v škole poskytujú žiakom dostatočné množstvo príkladov dobrého a slušného správania, slovo a príklad učiteľa, ktorý má rešpekt a úctu svojich učňov, je nenahraditeľné.

Literatúra:

Litak, S. *Historia wychowania* 1. Kraków: WAM, 2004.

Quintilian: *Výchova rečníka*.

Ďalšia odporúčaná literatúra:

Cicero: *Tuskulské rozhovory* ; Cicero: *Listy priateľom*; Vergilius: *Eneida*

5 Začiatky kresťanstva – kresťanská éra a vzdelávanie.

Kresťanstvo, ktoré vzniklo na Blízkom východe, sa odvíja od života a pôsobenia Ježiša z Nazaretu, ktorý bol v Jeruzaleme ukrižovaný za vlády cisára Tibéria a prefekta Pontia Pilata v Judei. Ráta sa, že sa tak stalo v roku 30 v ére, ktorú stredovek začal nazývať kresťanskou.

Keď Ježiš žil v Palestíne, Rímania už rátali vyše 750 rokov od vzniku Ríma, Židia vyše 3700 rokov od stvorenia sveta a takýmito „kalendármi“ sa riadili (Baron, Pietras, 2008).

Nepochybne, za najväčšiu novú ideu kresťanstva sa považuje chápanie a praktizovanie lásky. Boh, považovaný za prazásadu, je hlavne láskou (1 Jan 4, 8.16). Po Ježišovej smrti začali jeho učeníci hlásať, že ich učiteľ – Majster - žije, že je stále s nimi a Boh ukrižovaného Ježiša vzkriesil z mŕtvych. Ježišovi učeníci – hlavne ním vybraných 12 apoštolov - sa rozišli do sveta a hlásali jeho učenie. Po čase sa k nim pridala Pavol (spočiatku negatívne nastavený voči kresťanom, videl v nich nebezpečnú sektu), ktorý bol nazvaný „apoštolom národov“. Cestoval aj mimo Palestínu – absolvoval cesty do Sýrie, Grécka, Macedónska, Malej Ázie a na Cyprus. Keďže kresťanská náuka sa začala šíriť aj mimo miesta jej vzniku - Palestíny, jej kontakt s gréckou kultúrou a myslením bol nevyhnutný. Sám sv. Pavol je známy tým, ako živo diskutoval s pohanmi s úsilím „pretlmočiť“ kresťanskú náuku do jazyka a myslenia, ktorý by bol blízky aj pohanom a pohanským filozofom (Baron, Pietras, 2008).

Nová náboženská skupina (neskôr nazvaná kresťanmi) bola od začiatku prenasledovaná – antipatie voči nim prichádzali od Židov aj pohanov. Židia kresťanov považovali za nebezpečnú sektu, ktorá ľudí odvádza od zachovávanía Mojžišovho zákona a od poslušnosti. Apoštoli boli väznení, vypočúvaní, bolo im zakázané hlásiť Ježišovu náuku a boli odsúdení na smrť.

Prenasledovanie kresťanov začali od cisára Nera (vládol v roku 54 – 68 po Kr.). Rím kresťanov vnímal ako „narušiteľov poriadku“. Rímsky štát mimoriadne podporoval kult pohanských božstiev, ale kresťania odmietali skladať obete a česť všeobecne uznávaným božstvám. Okrem toho bol v rímskom impériu aktuálny kult cisára – božský kult cisára, ktorý kresťania odmietali, čo vzbudzovalo podozrenie, že kresťania nechcú dobro pre štát. Ku koncu 2. storočia sa rozšírili fámy, že kresťania tým, že si nevážia božstvá vlasti, sú príčinou pohrôm ako mor, hlad, invázie barbarov, záplavy atď. Počiatkové nepochopenie kresťanstva viedlo k tomu, že spočiatku ho mnohí vnímali ako ateizmus a príčinu každého zla. V počiatkovej atmosfére „nepriateľstva“ voči novému náboženstvu, hocikto mohol kedykoľvek obviniť svojho suseda z toho, že je kresťan, a vládne inštitúcie ho museli odsúdiť, ak na vyvrátenie podozrenia nezložil predpísanú obeť božstvu. Nariadenia niektorých cisárov (napr. Septimus Severus, ktorý vládol v rokoch 193 – 211, zakázal prijímať a udeľovať krst) boli namierené priamo proti kresťanom. Cisár Valerián (253 – 261) pod vplyvom poradcov zakázal kresťanom zhromažďovať sa. Najkrvavejšie prenasledovania boli za cisára Diokleciána (284 – 305). Upevnenie svojej moci, vlády a poriadku v krajine plánoval oprieť o tradičné náboženstvá. Vydal edikty, ktoré boli nasmerované proti kresťanom – napr. všetci vojaci a úradníci museli zložiť obeť božstvám, druhým ediktom prikázal všetkým duchovným zložiť obeť;

v prípade, že tak nechceli urobiť, bolo ich treba prinútiť, no ak nepovolili, boli odsúdení na smrť. Počas jeho vlády boli konfiškované kresťanské knihy, ničené kostoly a niekedy aj domy kresťanov. Do 4. storočia bolo kresťanstvo na území Rímskej ríše mimo zákona. Neznamená to ale, že bolo vždy prenasledované - boli časy ostrých prenasledovaní a časy relatívneho pokoja. Za vlády Filipa Araba (z dynastie vojenských cisárov, vládol v rokoch 244 – 249) bol taký pokoj, že niektorí historici usudzujú, že vyznával kresťanstvo. Okrem tohto obdobia, edikty, ktoré nejakým spôsobom diskriminovali kresťanov, boli stále aktuálne a keď niekto chcel, mohol sa na ne odvolať.

Situácia sa radikálne zmenila až za vlády Konštantína Veľkého, ktorý v roku 313 vydal tzv. **Milánsky edikt**, ktorý mal **tolerančno–reštitučný charakter**. Edikt garantoval slobodu všetkým náboženstvám a kresťanom mali byť vrátené všetky skonfiškované veci. Cirkev vďaka sympatii zo strany cisára Konštantína získala veľa výhod, ale pohanské náboženstvo bolo tolerované a za vlády Konštantína nedošlo k žiadnemu výraznému ohraničeniu jeho práv.

Až náboženská politika Konštantínových synov smerovala zreteľne k tomu, že kresťanské náboženstvo bolo favorizované. V roku **341 vyšiel zákaz skladania pohanských obetí** (*Codex Theodosianus* XVI, 10.2), v roku **356 vyšiel zákon, ktorý prikazoval zatvorenie pohanských svätýň** a za uctievanie bôžkov a skladanie obetí hrozil trest smrti (*CTh* XVI. 10.4-6).

Z kresťanstva, vo svojich začiatkoch utláčaného a krvavo prenasledovaného náboženstva, sa stávalo náboženstvo so svojou cirkevnou organizáciou a prívržencami vo všetkých sférach spoločnosti. Kresťania neboli už len ľudia z nižších spoločenských vrstiev, ale aj vysoko postavení ľudia na cisárskom dvore, v armáde, úradoch a tiež učiteľia v školách.

Je evidentné, že kresťanská náuka sa stala pre mnohé svoje aspekty atraktívna (napr. bola proti polyteizmu; zdôrazňovala ľudský element – že Boh sa stará o každého človeka, ochraňuje ho, atď.). Začal sa proces postupnej kristianizácie spoločnosti – Konštantínov edikt a postupné preferovanie a podpora kresťanstva zo strany cisárov tento proces ešte urýchlili.

Kresťania navštevovali lekcie známych učiteľov pohanov a naopak. O popularite učiteľa a tým aj o počte študentov navštevujúcich jeho hodiny rozhodovala kvalita jeho prednášok. To, či bol učiteľ kresťan alebo pohan, nebolo rozhodujúce. Priaznivá situácia, ktorá sa pre kresťanov vyvinula v 4. storočí, značila pre nich aj novú výzvu v oblasti výchovy a vzdelávania mladých pokolení kresťanov. Kresťania boli postavení pred rozhodnutie, či odsúdia a zavrhnú klasický model vzdelávania a vytvoria svoje vlastné školy alebo budú svoje deti a mládež posielat' do pohanských škôl.

V skutočnosti kresťanské školy na elementárnej a vyššej úrovni v 4. storočí ešte neexistovali, kresťania náuku u *grammatistes*a *grammatikosa* získavali v klasických školách. Jediným prameňom informácie o existencii školy kresťanského typu v 4. storočí (druhá polovica 4. storočia) je historik Theodoret. Spomína prípad kaplánov Protogenea a Eulogiusa, ktorých cisár

Valens v roku 372 vyhnal z Edessy do mesta Antinoe. Po zistení, že na mieste, kde sa ocitli, je medzi pohanmi len menšina kresťanov, začali s evanjelizovaním. Theodoret informuje o tom, že okrem iného založili školy pre chlapcov, kde ich Protogenes učil okrem písania aj základy kresťanskej náuky (Theodoret, *Dejiny cirkvi*, IV.15.).

5. 1 Katechumenát

V kontexte klasickej gréckej kultúry, ktorá bola úzko spojená s pohanstvom, stálo nové náboženstvo –kresťanstvo - pred výzvou utvorenia vlastnej koncepcie výchovy a vzdelávania človeka. Hoci kresťanstvo Milánskym ediktom získalo status povoleného kultu, kresťanské školy v skutočnosti na elementárnej a strednej úrovni neexistovali a kresťania získavali základné aj vyššie vzdelanie výlučne v klasických školách. Kresťanská formácia sa neuskutočňovala v školách, zabezpečovala ju hlavne rodina a cirkev (formou homílií a liturgie). Špecifickou formou vzdelávania a výchovy kresťanov bol **katechumenát**. Prvotná cirkev prijímala nových členov až po období prípravy, ktoré muselo predchádzať prijatiu krstu. Aby sa človek mohol stať kresťanom, musel byť nielen poučený o učení Krista, ale aj preukázať, že vedie život v súlade s kresťanskými morálnymi zásadami a normami. Hoci v časoch apoštolov bola pozornosť zameraná na evanjelizáciu a prijatie krstu nemusela predchádzať dlhodobejšia predpísaná príprava človeka, v druhom storočí príprava kandidáta a jeho zoznamovanie s kresťanskou náukou začína dostávať novú formu. Zasvätenie človeka do učenia Ježiša sa začalo uskutočňovať postupne.

Náuka pre katechumenov prebiehala v čase spoločnej liturgie. Po vstupnom preskúmaní súkromného života adepta žiadajúceho krst mohol byť prijatý medzi katechumenov – *audientes*. Príprava katechumenov zahŕňala štúdium Biblie, kresťanskej doktríny a morálky. Katechumeni boli oprávnení zúčastňovať sa na liturgii slova vrátane homílie. Táto etapa trvala 2 – 3 roky. Čas mohol byť skrátený v prípade, že kandidát na krst skôr preukázal svoju spôsobilosť. Bezprostredná príprava na prijatie krstu sa uskutočňovala v čase Veľkého pôstu.

Po predkrstnej katechéze nasledovala katechéza, ktorej zmyslom a cieľom bolo prehĺbovať vieru. Hlásanie evanjelia nebolo v tom čase výsadou kléru, ale bolo povinnosťou každého kresťana. Evanjelizácia v rukách svetských ľudí mala neoficiálnu, neinštitucionálnu podobu. Kresťania sa usilovali vo svojom okolí, medzi blízkymi šíriť kresťanské učenie a kresťanský spôsob života nie intelektuálnou formou, ale svedectvom evanjelia vlastným životom. Výnimkou boli snahy niektorých osôb, ktoré podľa vzoru filozofov a ich škôl začali otvárať podobné školy, ktorých cieľom malo byť prehĺbovanie viery. Neboli to ale školy v pravom zmysle slova, teda oficiálne cirkevné inštitúcie, za ktorých učenie by cirkev niesla zodpovednosť. Príkladom takejto školy je „škola“ Justína. Justín po svojom obrátení hlásal kresťanskú náuku ústne a bol činný aj literárne. Justín vyučoval z vlastnej iniciatívy, nebol poverený žiadnou cirkevnou autoritou. Cirkev prebrala

zodpovednosť za prípravu ľudí pripravujúcich sa na krst oficiálne až v druhom storočí. Príprava a podmienky prijatia krstu sa zmenili v 4. storočí. Prestali platiť povinné tri roky katechumenátu a predkrstná náuka sa zredukovala.

5. 2 Kresťanská paideia, kresťanské školy

Konfrontácia kresťanstva a jeho ideí s klasickou kultúrou sa uskutočnila aj vo sfére výchovy a vzdelávania. V probléme konfrontácie gréckeho sveta, jeho kultúry a myslenia s kresťanstvom sa medzi kresťanmi utvorili dva smery. Predstavitelia jedného smeru (napr. Tertulián) kategoricky odmietali grécku kultúru, pretože v nej videli nebezpečenstvo pre kresťanov a ich vieru. Dôvodom odmietania gréckej kultúry bola hlavne jej úzka spätosť s pohanským náboženstvom. Zástupcovia druhého smeru (sv. Pavol, Justín, Klement Alexandrijský, Origenes, Gregor Naziánsky, Bazil Veľký, Augustín) nevideli riešenie v kompletnej zvrhnutí kultúry predkov, ale hľadali spôsob, ako kresťanské učenie a vieru spojiť s ideálmi antického sveta. Určité zásluhy v otvorení dialógu medzi kresťanstvom a antickou kultúrou mala egyptská Alexandria, v ktorej na konci druhého a v prvej polovici tretieho storočia pôsobilo niekoľko významných kresťanských mysliteľov a učiteľov, ktorí v súlade s tradíciou vyučovania v tých časoch mali okolo seba poslucháčov a svoje „školy“. Boli to prvé kresťanské školy vyššieho typu. Najvýznamnejší z nich boli Klement Alexandrijský a Origenes. Pozoruhodné je to, ako si títo významní kresťanskí vzdelanci a učelia si prispôbobi existujúci systém vzdelávania pre svoje potreby.

5.2. 1 Škola Klementa Alexandrijského

Klement sa narodil pravdepodobne v Aténach v roku 150. Veľa cestoval a ako to bolo v tých časoch zvykom, dopĺňal si vzdelanie u mnohých učiteľov. Napokon založil vlastnú školu, kde učil filozofiu a teológiu a poslucháčmi neboli len kresťania, ale aj mladí intelektuáli (je pravdepodobné, že aj pohania), ktorých zaujímal jeho učenie (Pietras, 2000).

Po Klementovi zostali dôležité literárne diela. V diele *Povzbudenie Grékom (Protreptikos pros Hellenas)* Klement ostro polemizuje s pohanskými mystériami a poukazuje na klamstvá pohanských kultov.

„Nadišiel čas, aby som dokázal, že vaše orgie sú plné klamstiev. Ak ste boli v ne zasvätení, to by ste sa z tých rozprávok, ktoré ste ctili, mali radšej smiať. Vyjavím ukryté veci a nehanbím sa hovoriť o tom, čo vy ste sa nehanbili ctieť“ (Povzbudenie Grékom, II.14.1.).

Pri písaní tohto diela Klement využil literárnu formu, ktorú oddávna grécki filozofi využívali s cieľom presvedčiť a získať ľudí pre ich učenie a spôsob života. Jeho dielo je výzvou Grékom, aby zanechali

svoje náboženstvo. Autor využíva početné citáty nielen z Biblie, ale aj z diel klasických autorov, čo je znakom jeho znalosti a erudovaného klasického vzdelania. Klement početnými príkladmi z mytológie poukazuje na nemorálnosť a absurdnosť pohanských religii a pohanských bohov. Autorov gréckych mýtov a literatúry Klement viní z toho, že život ľudí naplnili výmyslami a klamstvami a sami sa nezdráhajú svojich bohov kompromitovať.

V diele *Pedagóg*, ktoré je venované správnej výchove v kresťanskom duchu, Klement predstavuje Krista v roli vychovávateľa ľudstva. Ako prvý z kresťanských autorov nazval Krista termínom *paidagogos*. Použitie slova *pedagóg* tu nadobúda nový význam, neznamená už nevoľníka, ktorého úlohou bolo sprevádzať malého učňa na ceste do alebo zo školy.

5. 2. 2 Škola Origena

Origenes (186 – 253) pôsobil ako kresťanský učiteľ v Alexandrii a Caesarei a je uznávaný ako veľký filozof a biblista. Alexandria bola aj v čase Origena kultúrnym, intelektuálnym a obchodným centrom. Veľkolepá knižnica, ktorá bola súčasťou Múzeionu, pretrvala pravdepodobne až do čias, keď v Alexandrii žil Origenes (Trigg). Origenes najskôr pôsobil ako učiteľ gramatiky, po čase toto vzdelávanie prenechal jednému zo svojich najnadanejších žiakov a venoval sa vyššiemu vzdelávaniu.

Zdrojom informácií o metódach Origena ako učiteľa je dielo *Pochvalná reč na česť Origena* napísaná v roku 245. Za autora je považovaný jeden z jeho žiakov, pravdepodobne Gregor Thaumaturgos. Dielo napísal po skončení štúdia u Origena pred návratom do vlasti. Origenova škola nebola školou v zmysle inštitúcie, ale skupinou žiakov združených okolo svojho učiteľa, žijúcich podľa vtedajšieho zvyku pod jednou strechou. Na základe toho, ako svoje štúdium opisuje Gregor, bola zhotovená rekonštrukcia fungovania Origenovej školy.

Gregor Thaumaturgos prirovnáva svoj vzťah k učiteľovi Origenovi k priateľstvu starozákonného Jonatána a Dávida: *Jonatánova duša sa privinula k Dávidovi* (Gregor Thaumaturgos, VI.85.). Sympatia a priazeň žiaka k svojmu majstrovi bola vzájomná a znamenala dôležitú súčasť procesu morálnej formácie. Okrem poznania svojho žiaka bola priazeň k učňovi podmienkou úspechu učiteľa pri pôsobení na žiaka.

Majster hneď s nami začal postupovať tak, ako dobrý roľník postupuje s úhorom, s neobrábanou pôdou, vysušenou, kamenistou, piesočnou, možno v podstate nie celkom jalovou a zlou, ale naopak dobrou, ale zanedbanou, zarastenou trnmi a ťažko obrábatel'nou. Alebo tak ako záhradník postupuje s rastlinou, ktorá neprináša dobré ovocie, ale tiež nie je celkom neužitočná, zhodne so svojimi vedomosťami zaštepí do nej šľachetnú halúzku a do nej dá štep, obidve budú rásť spolu a bude z nich jedna rastlina. Môžeš teda tvrdiť, že strom, ktorý vznikol vďaka takémuto zväzku, strom bezpochyby nešľachetný a predtým jalový, teraz rodí plody šľachetnej olivy na pni divej

olivy. Stáva sa, že divá oliva prinesie plody schopnému záhradníkovi a šľachetná oliva, niekedy úrodná, z dôvodu neschopnosti záhradníka nestrihaná, nezalievaná, suchá, zahlušená nepotrebnými haluzami, nemôže urobiť, keďže staré haluze si navzájom prekážajú. Takou rastlinou som bol, keď ma prijal k sebe, ako roľník zahrnul ma starostlivosťou, dôkladne ma skúmal, nekoncentroval sa na tom, čo bolo všetkým viditeľné na povrchu, ale vnikal hlbšie, siahajúc do vnútra, zadával otázky a počúval odpovede, a keď si u nás všimol niečo, čo nebolo plané a neužitočné, kopal, oral, podlieval, využíval všetky svoje schopnosti, starostlivo opatroval, s pomocou upomienok a zákazov odstraňoval trne a všetky divé rastliny, ktoré rodila moja nespokojná, neporiadna a ľahkovážna duša (Gregor Thaumaturgos VII. 93 -96).

Program výučby sa začínal cvičeniami z logiky a dialektiky, ktoré boli realizované sokratovskou metódou. Cvičenia znamenali prípravnú logicko–kritickú etapu na štúdium. Program štúdia prírodných náuk, matematiky, fyziky, geometrie, astronómie mal pomôcť chápať prírodné zákony, dokonalý poriadok, veľkoleposť a múdrosť stvoreného sveta (Gregor Thaumaturgos, XIII. 109 – 114). Štúdium etiky bolo sústredené na teóriu cností tak ako u väčšiny starovekých filozofov. Gregor však poukazuje na zásadný rozdiel v tom, že Origenes o teórii cností len nerozprával, ale sám bol príkladom a nabádal žiakov k životu, v ktorom teóriu cností uplatňujú.

„On postupoval inak, ako to robili iní filozofi, nerozprával sa s nami o teórii cností, ale nabádal nás k činom. A povzbudzoval nás viac svojím vlastným konaním ako slovami“
(Gregor Thaumaturgos, IX. 126).

Ďalšou etapou bolo štúdium pohanských poetov a filozofov.

„Žiadal od nás, aby sme študovali filozofiu a usilovne čítali všetky diela starých filozofov a poetov a nič nezavrhovali, keďže sme ešte neboli schopní tie diela náležite oceniť. Vylučoval jedine diela ateistov, ktorí napriek všeobecnému presvedčeniu ľudstva tvrdili, že Boh neexistuje. Ich diela si nezaslúžia, aby sme ich čítali. (...) Okrem toho nám odporúčal čítať a študovať všetkých iných filozofov, nepreferujúc ani nezavrhuje žiadnu filozofickú školu alebo doktrínu – grécku alebo barbarskú. Bolo našou povinnosťou poznať všetky“.
(Gregor Thaumaturgos, XIII – 151 – 153).

Poznať a chápať filozofické smery umožňovalo vybrať si z nich všetko, čo v nich bolo pravdivé a múdre. Zároveň to bol spôsob, ako predísť tomu, aby sa človek koncentroval na jeden smer, jeden názor. Posledným a najdôležitejším štádiom programu bolo štúdium teológie. Spočívalo v štúdiu a výklade textov Biblie.

Gregor obdivoval Origena nielen ako erudovaného učiteľa, ale hlavne ako človeka, ktorý je pre svojich žiakov vzorom a ktorý prebúda vo svojich žiakoch lásku k cnostiam.

5. 3 Tertulián: Je učiteľské povolanie vhodné pre kresťana?

Spomedzi kresťanov ako prvý vyjadril svoj názor na klasické školy a miesto kresťanov v nich Tertulián (150 – 220). Narodil sa v Kartágu, absolvoval klasický model vzdelania, dosiahol asi najvyššie vzdelanie, aké bolo v tom čase možné dosiahnuť. Považuje sa za najlepšieho znalca klasickej filozofie medzi kresťanskými učencami prvých storočí (O'Malley, 2004, s. 36). Právnické vzdelanie a erudícia v rétorike, filozofii aj humanitných vedách sa preukázali v celej jeho tvorbe.

Pre Tertuliána je charakteristický absolútny radikalizmus v nárokoch na morálny život kresťanov a v požiadavke zanechať všetky pohanské návyky. V jeho dielach je vidieť úsilie zreformovať život kresťanov. V traktáte *O hrách* dokazuje pohanský pôvod a charakter v tom období veľmi populárnych zábav uskutočňujúcich sa v rímskych cirkusoch, divadlách, amfiteátroch a štadiónoch. Tertulián striktno zakazuje kresťanom zúčastňovať sa na takýchto podujatiach. Všetko, čo súviselo s podobnými zábavami a predstaveniami, považoval nielen za nemorálne, ale spájal to s modloslužbou. V ďalšom diele nazvanom *O modloslužbe* sa v snahe očistiť život kresťanov od pohanských zvykov podrobne venuje problému modloslužb¹⁷ a konkrétnym problémom, ktoré prinášal kresťanom každodenný život. Jedným z problémov, ktoré Tertulián v traktáte *O modloslužbe* nastolil, bola aj otázka, či je učiteľské povolanie vhodné pre kresťana. Práve v tomto diele prezentuje svoj postoj k vtedajšej škole. Učiteľ, ktorý bol kresťan, a chcel vykonávať toto povolanie, realizoval v škole program, v ktorom bola náuka čítania a písania postavená na textoch z gréckej mytológie a na dielach gréckych poetov. Tertulián bol presvedčený, že ak učiteľ učí grécku literatúru, prispieva k šíreniu pohanstva a vystavuje sa riziku modloslužby.

Je tiež potrebné zamyslieť sa nad učiteľmi a tými, ktorí sa zaoberajú literatúrou. Niet pochýb o to, že majú do činenia s modloslužbou. Najskôr preto, že kvôli mzde musia učiť o pohanských bohoch, verejne hlásať ich mená, pôvod, príbehy, ich významné tituly a všetko, čo im náleží, a tiež zohľadňovať ich sviatky a slávnosti. Ktorý učiteľ, aj keď bez siedmich tabúl, sa nezúčastní dvoch sviatkov Minervy? (O modloslužbe, X.86).

Tertulián videl riziko nielen v realizovaní programu učenia, ale aj vo vykonávaní zaužívaných zvykov v škole a vo sviatkoch, ktoré mali pohanský pôvod. Ako príklad podáva Tertulián

¹⁷Tertulián chápal pojem *modloslužba* veľmi široko. Tohto hriechu sa podľa neho nedopúšťa len ten, kto sa zúčastňuje pohanských kultov, mystérií, mágie, zvykov, ale napr. aj remeselník, ktorý vyrába predmety, slúžiace k pohanským obradom. Hrozbu modloslužby videl aj v astrológii, v práci vo vojsku i vo verejnej službe.

populárne slávenie sviatkov v škole ku cti bohov Minervy, Saturna a Flóry. Na sviatok Flóry sa školy ozdobovali kvetmi. Z príležitosti niektorých sviatkov, napríklad Minervy a nového školského roka, bol zvyk, že žiaci prinášali do školy dary vo forme peňazí. Tertulián ďalej spomína pohanský sviatok *Bruma*, ktorý pripadal na 25. decembra, teda najkratší deň roka. Sviatok *Caristiae* 23. februára bol sviatkom uctenia si rodinného života a spomienkou na zosnulých a bol spojený so skladaním obetí. Pri príležitosti sviatku *ludi Cerealia* 12. – 19. apríla sa usporadúvali hry na ihriskách ku cti Cerery. Sviatok narodenín niektorého božstva sa oslavoval zábavami a hostinami, pričom v škole sa v ten deň nevyučovalo.

Tieto zvyky zachovávané v škole boli pre Tertuliána silné argumenty na to, aby zakázal kresťanom vykonávať povolanie učiteľa. Paradoxne ale nezakoval deťom chodiť do klasických škôl. Tvrdí, že iná je pozícia učiteľa v klasickej škole a iná je pozícia žiaka. Prijateľné bolo pre neho také riešenie, že deti sa môžu v klasickej škole vzdelávať, ale kresťania v nej nebudú pracovať ako učitelia. Tertulián akceptuje získavanie vzdelania kresťanov v klasických školách, pretože tieto školy boli jedinou možnosťou na získanie vzdelania.

5. 4 Pedagogické názory Jána Chryzostoma a Hieronyma

Ján Chryzostom aj Hieronym žili v čase, keď kresťania považovali grécku kultúru (literatúru, zvyky, vzdelávanie) za nebezpečnú pre kresťanské náboženstvo. Rodičia – kresťania, zodpovední za výchovu svojich detí v súlade s kresťanskou vierou, potrebovali rady, ako svoje deti vychovávať v dobe a kultúre, v ktorej žili. So žiadosťou o rady v oblasti výchovy a vzdelávania svojich detí sa obracali na autority v cirkvi, akými v tých časoch boli Ján Chryzostom alebo Hieronym.

Ján Chryzostom sa narodil okolo roku 350 v Antiochii. Pochádzal zo zámožnej rodiny. Hoci štúdium a nadanie by mu bolo zaručilo úspešnú advokátsku kariéru, do dejín vošiel ako najznámejší staroveký kazateľ s prívlastkom *Zlatoústý* (gr. *chrysostomos*). Ján zvaný Zlatoústý čerpal vo svojich kázňach zo svojich štúdií rétoriky. V tomto smere sa jeho homílie považujú za vzor skutočného rečníckeho umenia.

Zdrojom výchovných rád Jána Chryzostoma je jeho dielo *O výchove detí*. Prvoradú úlohu vo výchove pripisoval rodičom, pretože majú vplyv na dieťa v období, ktoré je veľmi vhodné na formáciu. Ak dieťa dostane v rodine dobrú výchovu, bude podľa Chryzostoma vedieť v živote rozlišovať medzi dobrom a zlom.

To, čo je mäkké, môže ešte dostať inú formu, kým forma nie je tvrdá, môže dostať inú podobu. To, čo ale raz stvrdne, zostane také a zmeniť sa už nebude dať (O výchove detí, s. 164).

Rodičov upozorňuje, že majú dbať o to, aby sa v prostredí, v ktorom je ich dieťa vychovávané, pohybovali len vhodné osoby a to sa týkalo aj služobníctva. Tým mali zabezpečiť, aby dieťa nepočulo žiadne nevhodné veci, ktoré by na jeho citlivú dušu mohli mať negatívny vplyv.

Chryzostom poukazuje na to, že ak má dieťa vedieť správne konať, nestačia na to len zákazy a príkazy. Potrebuje hlavne pozitívne príklady. Za najlepší zdroj pozitívnych príkladov považuje Bibliu alebo príklady konkrétnych ľudí z blízkeho okolia dieťaťa, ktorí vedú dobrý život. Ján Chryzostom vysvetľuje aj využitie biblických príbehov vo výchove. Odporúča nahradiť vo výchove rozprávanie pohanských mýtov a bájok príbehmi z Biblie. Rozprávanie príbehov radí urobiť pre deti zaujímavé, živé, mali by sa z nich tešiť a nemôžu sa pri počúvaní nudiť. Chryzostom radí rodičom prerozprávať biblický príbeh jazykom, ktorý je pre dieťa zrozumiteľný. Teda príbeh nemá byť čítaný z Písma, ale prerozprávajú. Dieťa si ho má vypočuť niekoľkokrát, aby bolo schopné príbeh samo prerozprávať. Dôležité je dieťaťu ukázať, čo z príbehu vyplýva pre život človeka, ako ho ono samo môže aplikovať vo svojom živote.

Rodičia by mali byť nielen prvými učiteľmi, ale hlavne príkladmi kresťanského života. Chryzostom radí rodičom opustiť v rodine všetky zvyky spojené s pohanstvom. Dokonca aj pri výbere mena pre svoje dieťa sa majú inšpirovať menami apoštolov, mučeníkov alebo biskupov. Výberu mena pripisuje Chryzostom podstatný význam. Meno má byť pre dieťa v živote výzvou na dobrý život. Ján Chryzostom neodporúča používať vo výchove telesné tresty. Podľa neho výchovnejšie pôsobí strach pred trestom ako samotný trest.

Hieronym (347 – 419) bol veľkým čitateľom klasickej literatúry a kultúry, veľa času venoval knihám a štúdiu. Aj keď Hieronym napísal len krátke pripomienky a rady súvisiace s výchovou a vzdelávaním detí, patrí k prvým kresťanským autorom, ktorí sa tejto problematike venovali a vychádzali z kresťanskej koncepcie morálky. Hieronymove pedagogické rady sa týkajú hlavne výchovy dievčat, konkrétne Pauly, dcéry Lety, a Pakatuly, dcéry Gaudentia.

Rodičia majú dozerať na to, aby sa v blízkosti dieťaťa pohybovali len absolútne dôveryhodné a cnostné osoby, ktoré môžu byť pre dieťa príkladom kresťanského života. Rodina má dieťaťu zabezpečiť príkladné morálne prostredie. Hoci Hieronym priznáva potrebu dieťaťa udržiavať kontakty s rovesníkmi, rodičia sa majú usilovať, aby aj medzi nimi boli len vzorné a vychované deti. Množstvo príkazov a zákazov zahrnutých v listoch, týkajúcich sa každodenného života dievčat – stravy, hygieny, ľudí, s ktorými prebývajú ich malo nielen pripraviť na život v kláštore, ale chrániť ich pred škodlivými vplyvmi prostredia a morálnym úpadkom.

Hoci v listoch *Lete* a *Gaudentiovi* radí rodičom, ako vychovávať dcéry, ktoré predurčili na život v kláštore, jeho výchovné odporúčania sa dajú chápať ako univerzálne odporúčania na výchovu dieťaťa. Hieronym nevynecháva ani ich intelektuálnu formáciu. Za povinnú súčasť vzdelávania dieťaťa pokladal okrem Biblie aj grécku literatúru a latinčinu:

Nech každý deň robí úlohu z Písma. Nech pozná rytmus gréckych veršov. Súčasne s tým má ísť náuka latinčiny. (List Lete. List CVII. 9).

V listoch radí rodičom, ako majú s dieťaťom začať náuku čítania a písania. V súlade s metódami starovekého vzdelávania, zameraného na mechanické zapamätávanie, výučbu čítania a písania Hieronym radí začať od naučenia abecedy naspamäť. Ako pomôcku pre dieťa mu odporúča vyrobiť jednotlivé písmená napríklad zo slonovinej kosti. Až po zvládnutí a poznaní všetkých písmen nasledovalo štádium ich spájania do slov. Upozorňuje, že na tomto stupni vzdelávania by malo byť učenie pre dieťa zábavou. Hieronym odporúča rodičom, aby s dieťaťom pri učení postupovali tak, aby učebné činnosti boli pre dieťa zábavné a aby ich dieťa vykonávalo dobrovoľne. Učiteľia aj rodičia majú k dieťaťu a k jeho povinnostiam pri učení pristupovať tak, aby učenie nebolo pre dieťa činnosťou, ku ktorej by cítilo a získalo odpor. Hieronym radil dieťa pri učení motivovať a odmeňovať nejakými drobnosťami, ktoré sú primerané veku a dieťa potešia. Nezanedbateľný význam pripisuje výberu slov a mien, na ktorých sa dieťa učí skladat', písať a čítať slová. Tieto slová nemajú byť vybrané náhodne. Počiatočnú náuku skladania slov sa má dieťa učiť na menách prorokov, apoštolov a patriarchov. Podobne ako Quitntilián vidí výhodu v tom, ak učenie neprebíha individuálne, ale dieťa má pri učení aspoň jedného spoločníka. Pri učení v páre alebo v skupine vidí pozitívnu rolu napríklad v snahe predbehnúť v náuke druhého. Hieronym dokonca doceňuje význam pochvaly a vidí v nej spôsob, ako podnietiť dieťa k väčšiemu úsiliu a tým k rozvoju schopností.

Hieronym radí rodičom dbať o to, aby ich dieťaťu zabezpečili vhodného a vzdelaného učiteľa už od elementárnej úrovne vzdelávania. Túto radu neodporúča zanedbať, pretože považuje za dôležité, aký fundament získa dieťa v tomto období. Upozorňuje na to, že ak tu dieťa získa zlé návyky nielen vo výslovnosti, ale aj v morálnych návykoch, neskôr je ťažko sa od nich odučiť: *Kto je schopný navrátiť purpurovo zafarbenej vlne jej pôvodnú belosť?* (List Lete. List CVII. 4.)

Biblia mala byť pre deti kresťanov základom ich nábožensko-morálnej formácie. Hieronym vystríha rodičov pred tým, aby dovolili svojej dcére inklinovať k ženským záľubám, akými sú kozmetika, ozdoby, zlato a oblečenie. Rodičia majú dieťa chrániť pred všetkými vecami, ktoré sa mu v jeho nezrelom veku zdajú byť príťažlivé alebo dobré, pretože sú za dieťa zodpovední a dieťa ešte nie je schopné rozlišovať medzi dobrom a zlom.

Rodičia a osoby zodpovedné za výchovu majú byť pre dieťa vzorom a príkladom. Pre dievča má byť vzorom hlavne matka:

Teba nech má za učiteľku, teba nech nasleduje vo svojej detskej prostoduchosti. Nech u teba ani u otca nevidí nič, čoho činenie by bolo hriechom. Vy, rodičia, pamätajte, že viacej ju naučíte príkladmi ako slovami (List Lete. List CVII. 9.).

Do výchovy dieťaťa majú byť, podľa Hieronyma, zaangažovaní aj ďalší príbuzní – starí rodičia, tety. Ak majú rodičia obavu, že nezvládnu takéto nároky na výchovu svojho dieťaťa, Hieronym im radí odovzdať dieťa radšej na výchovu do kláštora.

5. 5 Julián Apostata a zákon *Magistros studiorum*

Hoci kresťanstvo bolo od čias následníkov cisára Konštantína favorizované a pohanské náboženstvá boli na ústupe, cisár Flavius Claudius Julianus (331- 363; vládol v rokoch 361 – 363) vošiel do histórie snahou oživiť polyteizmus v období úspešnej kristianizácie spoločnosti. Julián považoval pohanské náboženstvo za jediné pravé, bol presvedčený o tom, že tvorilo základný pilier celej grécko-rímskej civilizácie. Medzi prvé Juliánove opatrenia po nástupe na cisársky trón patrilo príkaz otvoriť a reštaurovať zruinované pohanské chrámy. Keďže kresťanstvo považoval za bezbožné ateistické hnutie, ktoré nectí gréckych bohov, kresťania sa začali znovu obávať prenasledovaní. Julián prijal niekoľko zákonov, ktoré boli namierené proti nim. Za najviac diskriminačný zákon považovali zákon o učiteľoch. Tento jeho zákon z roku 362 je považovaný **za prvú snahu v histórii vytvoriť školský systém, v ktorom sa bude propagovať jedno náboženstvo.**

Autorovi ediktu sa pripisuje zámer eliminovať v školách učiteľov, ktorí nepropagujú pohanské náboženstvo, jeho ideály a vieru v olympských bohov. Znenie zákona v Theodosianovom zákonníku (XII.3.5) a v Justiniánovom zákonníku (X.53.7) je nasledovné:

„Učitelia sa musia v prvom rade vyznačovať mravmi a až potom kultúrou slova. Nakoľko ale nie je možné, aby som bol osobne prítomný v každom meste, nariaďujem, aby nikto, kto chce pôsobiť ako učiteľ, nebral na seba túto zodpovednosť urýchlene a nepremyslene, ale aby bola jeho požiadavka najskôr schválená radou mesta so súhlasom všetkých jej členov. Následne bude záležitosť posunutá na schválenie vyššie, a to mne osobne”.

Po prečítaní zákona nie je jasné, prečo je zákon chápaný ako protikresťanský. Mohlo by sa zdať, že vládár len celkom správne a oprávnene apeluje na to, že človek uchádzajúci sa o povolanie učiteľa má prejsť konkurzom pred mestskou radou, pričom komisia má prihliadať okrem kvalifikácie uchádzača na jeho morálny profil. To, že zákon bol opatrením diskriminujúcim kresťanov, vyplýva z textu, ktorý nefiguruje medzi zákonmi v Theodosiovom ani Justiniánovom kódexe, ale zachoval sa medzi Juliánovými listami. V zbierke Juliánových listov je zaradený ako *List 61*. V ňom cisár vysvetľuje, ako chápe správnu výchovu a ako si predstavoval realizáciu svojho nariadenia v praxi:

„Za správnu výchovu nepovažujeme takú výchovu, ktorá odkrýva bohatstvo a krásu spočívajúcu v rytmike jazyka, ale takú, ktorá človeka vybaví zdravým úsudkom a rozumom, ktorý vie správne rozlíšiť medzi tým, čo je dobré a zlé, pekné a škaredé. Ten, kto si niečo iné myslí a niečo iné učí

svojich žiakov, je, zdá sa mi, vzdialený od správnej výchovy, ako aj od toho, aby bol užitočným človekom. Keby sa ten rozpor medzi presvedčením a slovom týkal aj len nepodstatných vecí, bol by zlým, ale do určitej miery znesiteľným, a keď si niekto v tých najdôležitejších veciach niečo iné myslí a niečo iné učí, tak je to správanie obchodníkov, a to nie obchodníkov poctivých, ale najhorších, teda tých, ktorí najviac vychvaľujú tovar, ktorý považujú za najhorší a chválou priťahujú a klamú tých, ktorým chcú svoje klamstvá nanútiť. Preto všetci, ktorí chcú čokoľvek vyučovať, musia byť poctivými ľuďmi a mať v duši také presvedčenie, ktoré nie je v rozpore s tým, čo robia verejne. Takýmto a ešte vo vyššom stupni musia byť všetci tí, ktorí mládež vyučujú literatúru, vyjasňujú právnych autorov, ďalej rétori a gramatici, a hlavne rétori, ktorí chcú vyučovať nielen rečnicke umenie, ale aj spôsoby a to, čo nazývajú občianskou filozofiou.(...) Keď nám teraz bohovia dopriali slobodu, považujem za nevhodné, aby ľudia učili to, čo sami nepovažujú za správne. Ak považujú za múdrych autorov tých diel, ktorých vykladajú a ktorých sú akýmisi prorokmi, nech sa snažia predovšetkým vyrovnáť sa im v zbožnom vzťahu k bohom. Ak však dospejú k názoru, že títo autori sa vo svojom zmyšľaní o najposvätejších bytostiach mýlili, nech chodia do kostolov Galilejca a tam nech vykladajú evanjeliá Matúša a Lukáša.“

Julián v liste poukázal na to, že považuje za neprípustné, aby učiteľ učil niečo, čomu sám neverí. Nepripúšťal teda nezhodu medzi osobným presvedčením a profesiou. To platilo pre učiteľov gramatiky a rétoriky, ktorých program v škole vychádzal z diel gréckych autoroch. Julián sa pýta, ako môže niekto učiť a zároveň pohádzať bohmi, ktorých títo slávni grécki poeti ctili a uznávali za prameň svojej inšpirácie a za prvopočiatok celej gréckej kultúry a civilizácie. Použitím prirovnania o nepoctivých obchodníkoch dáva cisár na vedomie, že poberanie peňazí a živienie sa takýmto spôsobom považuje za nehanebnosť. Týmto boli kresťanskí učitelia jasne postavení pred alternatívu: nasledovať pobožnosť a úctu gréckych autorov voči bohom alebo rezignovať z práce v škole.

Juliánov zákon o učiteľoch vyvolal medzi kresťanmi dva typy reakcií. Prvá reakcia bola reakcia vzdelaných predstaviteľov Cirkvi, ktorí začali **vysvetľovať a obhajovať opodstatnenosť klasického vzdelania**. Všeobecne boli presvedčení, že toto Juliánovo opatrenie má za cieľ zbaviť kresťanov vzdelania a tým ho oslabiť. Druhá reakcia bolo rozhodnutie **vytvoriť literatúru, ktorá by mala klasickú formu a štýl, ale kresťanský obsah a mohla by nahradiť klasické texty používané v školách**. Kresťanom muselo byť jasné, že zavrnutie tradičného systému vzdelávania by nebolo rozvážne, no na druhej strane nemali k dispozícii žiaden adekvátny materiál, ktorým by mohli v školách nahradiť klasické texty na vyučovanie gramatiky, rétoriky a pod. Starovekí historici Sozomen aj Socrates sa vo svojich Dejinách Cirkvi zmiňujú o učiteľovi gramatiky menom *Apollinarius*,¹⁸ ktorý si spolu so svojím otcom toho istého mena uvedomil, že pre učiteľa gramatiky je dôležitá forma textu a nie obsah. Preto ak by boli kresťanské texty prezentované v takej forme

¹⁸ Apollinarius z Laodicee (310 – 390).

a takom štýle, akým boli písané klasické texty, mohli by učitelia učiť nový obsah a zároveň klasický štýl a formu. Výsledkom tejto myšlienky – upraviť kresťanské texty do klasického štýlu - bol v krátkom čase vznik príručky gramatiky a nových textov v klasickom štýle, napr. komédie v štýle gréckeho komika Menadra, tragédie podľa vzoru Eurypidových tragédií. Knihy Starého zákona, t. j. dejiny Izraela do doby kráľa Saula, boli prepísané do daktylského hexametru. Evanjeliá a Skutky apoštolov boli prepísané do formy platónskych dialógov. Prameňom a námetom diel boli texty Biblie. Aj historické texty Biblie autor prepísal do formy dialógov v daktylskom metre alebo ako v štýle tragédie využil osoby a dej. Obsah vytvorených textov zahŕňal všetky vedomosti *enkyklios paideia* a texty mohli úplne adekvátne plniť funkciu učebných textov v školách.

Po náhlej smrti cisára Juliána (vládol len 2 roky) jeho nástupca zákon o učiteľoch anuloval, čím práca Apollinaria a jeho otca stratila význam a upadla do zabudnutia, pretože kresťania sa vrátili späť do klasických škôl. Zostáva len otázka, ako by sa situácia vyvíjala ďalej, ak by cisár nezomrel taký mladý a mal by viac času na realizáciu svojich plánov zameraných na oživenie pohanských kultov.

Literatúra:

Baron, A., Pietras, H.: *Chrześcijaństwo*. In Pilarczyk, K. (ed.). *Religie starożytnego Bliskiego Wschodu*. Kraków: WAM, 2008.

Codices Gregorianus, Hermogenianus, Theodosianus. Ed. Gustav Haenel. Bonn 1844.

Gregor Thaumaturgos: *Mowa pochwalna na cześć Orygenesesa*. WAM. Kraków 1998.

Hieronim: *Listy*. Przeł. Czuj, J. PAX. Warszawa 1954.

Julian Apostata: *Listy*. Zakład Nar. im. Ossolińskich. Wrocław 1962.

Klement Alexandrijský: *Zachęta Greków*. In: *Apologie*. PSP. T.44. ATK. Warszawa 1988.

O'Malley, J. *Four Cultures of The West*. Cambridge: Harvard univ. Press, 2004

Pietras, H. *Początki teologii kościoła*. Kraków: WAM, 2000.

Sozomenus: *Historia Kościoła*. Przeł. Kazikowski, S. PAX. Warszawa 1989.

Socrates Scholastyk: *Historia Kościoła*. Przeł. Kazikowski, S. PAX. Warszawa 1972.

Theodoret: *History of the Church*. <http://www.sacred-texts.com/chr/ecf/203/2030121.htm>

Trigg, J. W.: *Origen. The Bible and Philosophy in the Third – century Church*. SCM Press Ltd. 1985.

6 Rola kláštorov a cirkvi v oblasti výchovy a vzdelávania po rozpade Rímskej ríše

Od svojho založenia v roku 753 pr. Kr. bol Rím hlavou malého mestského štátu, potom štátu, ktorý ovládol celé územie dnešného Talianska, napokon celého impéria, ktoré sa rozprestieralo na troch kontinentoch a zdalo sa, že jeho moc a silu nemôže nič prekvapiť. Na hraniciach Rímskej ríše sa však začali odohrávať udalosti, ktoré v krátkom čase niekoľkých desaťročí zmenili dejiny celého impéria. Cez východnú hranicu začali prenikať kmene z východu, ktoré unikali pred tlakom Hunov, ktorí sa dali do pohybu pozdĺž veľkého čínskeho múra a tlačili pred sebou germánske kmene, usadené na pobreží okolo Čierneho mora. Situácia sa vyvinula tak, že západné provincie Rímskej ríše nedokázali čeliť tlaku Germánov. Gótsky náčelník Alarich vstúpil v roku 410 do Ríma a začalo sa lúpenie a plienenie Večného mesta. Územie Rímskej ríše zaplavili v 5. storočí početné barbarské kmene, územie bolo devastované inváziou barbarov a postupne sa stávalo korisťou germánskych kmeňov, ktoré si na jeho území vytvárali svoje kráľovstvá.¹⁹ **Rok 476 je považovaný za rok definitívneho zániku západného cisárstva.** Rímskeho cisára Romula Augusta zbavil moci barbarský panovník Odoakar.

Obyvatelia opúšťali Rím, pretože si nedokázali zabezpečiť základné životné potreby, štátna správa prestala takmer úplne fungovať, mestskí úradníci nemali dostatok síl ani prostriedkov zabezpečiť základné potreby obyvateľov.

Rozpad Rímskej ríše a priepasť medzi grécko-rímskou kultúrou a civilizáciou barbarských národov mali dopad na spoločensko-politické podmienky, kultúru aj sféru vzdelávania. **Rozpad rímskeho impéria znamenal v západnej časti Rímskej ríše úpadok a zánik siete klasických škôl** (Marrou, 1969). Navyše, na Západe sa postupne stávala dominantným jazykom latinčina a tým, že gréčtina upadala do zabudnutia, strácal sa kontakt s dedičstvom klasickej gréckej literatúry. Do centra záujmu sa začali dostávať praktické náuky,²⁰ prestíž filozofie ako náuky upadala a strácala miesto kráľovnej náuk.

6.1 Kláštorné vzdelávanie

Po páde Rímskej ríše a v období sťahovania národov zostali na západe istým útočiskom vzdelanosti kláštory. Hoci poslaním kláštorov malo byť poskytnúť človeku ústranie od sveta a pokoj na rozjímanie, neodmysliteľnou súčasťou a povinnosťou mníchov bolo čítanie svätých kníh. To ale predpokladalo schopnosť čítať a písať. Mnísi, prijímajúc do kláštora aj veľmi malých

¹⁹ Na území bývalej Zaporodínskej ríše mali v 6. storočí kráľovstvá Ostrogóti, Frankovia, Burgundi, Vizigóti, Svévi a Vandali.

²⁰ Náuky, o ktoré mali barbari záujem, boli náuky potrebné k administrácii, právo, praktická medicína, architektúra a pod.

chlapcov, sa museli postarať o ich výchovu a vzdelanie. Ak bol adept prijímaný do kláštora v dospelom veku, ale negramotný, takisto musel v kláštore absolvovať vzdelávanie. Predstavení v kláštorech sa teda museli zaoberať otázkou kultúry, výchovy a vzdelania nielen detí, ale i ľudí, ktorí prichádzali do kláštora z rôznorodého prostredia. **Monasticizmus si musel vypracovať svoju koncepciu výchovy.** V regulách vznikajúcich kláštorov nachádzame predpisy, ktoré rehoľníkom prikazujú učenie čítania a písania. V Reguli 139 a 140 sv. Pachomius píše, ako bude v kláštore prebiehať učenie:

„Kto prichádza do kláštora bez vzdelania, najprv bude poučený, čo má dodržiavať. Keď bude so všetkým súhlasiť, dostane 20 žalmov a dva listy Apoštola alebo inú časť Písma. Ak nevie čítať, pôjde o 13.00 h, o 15.00 h a o 18.00 h k rehoľníkovi, ktorý má kvalifikáciu a je určený za učiteľa a bude sa u neho usilovne učiť. Neskôr sa preňho napíšu sylaby a ak by sa nechcel učiť, treba ho k učeniu nútiť.(...) A vôbec, v kláštore nebude nikto, kto by nevedel čítať a nevedel aspoň časť Svätého Písma, minimálne Nového Testamentu a Žalmov“ (In Michalski, 1984).

Aj sv. Benedikt v *Regulách* predpísal mníchom 2 - 5 hodín čítania denne. Mnísi mali čítať Bibliu a texty cirkevných otcov. Benediktove Zákony nehovoria nič o zásadách prepisovania kníh, ale v kláštore mala byť vyhradená miestnosť na prepisovanie kníh (*scriptorium*) a na knižnicu. Predstava sv. Augustína o fungovaní kláštora mala taktiež aj intelektuálny rozmer. V *Regulách* píše o nevyhnutnej potrebe zriadiť v kláštore knižnicu. Zhromažďovanie kníh a existencia knižnice poskytovala mníchom možnosť teologického vzdelávania.

Niektoré kláštory umožňovali vzdelávanie aj svetským osobám, niektoré, naopak, výslovne zakazovali prijímať ľudí, ktorí by prišli len za účelom vzdelávania.

Metódy a obsah vzdelávania, ktoré bolo možné získať v kláštore, sa však podstatne líšilo od pôvodného systému klasického vzdelávania. **Kláštorné vzdelanie vo väčšine prípadov zostávalo na úrovni základného vzdelania,** teda zvládnutia písania a čítania. Namiesto štúdia gramatiky, literatúry a rétoriky sa tu formácia človeka orientovala na asketické a duchovné cvičenia, modlitbu, disciplínu a morálne sebzdokonaľovanie. Čítanie Žalmov s cieľom zapamätať si ich bolo pre mnícha dôležitejšie ako gramatika a rétorika. V niektorých kláštorech prevažovalo zmýšľanie, podľa ktorého z kláštornej formácie mali byť klasickí autori eliminovaní a všetko, čo sa mal človek v kláštore naučiť, boli kláštorné predpisy a prehľbovanie viery. **Naopak, niektoré kláštory sa stali centrami štúdií a kresťanskej kultúry.** Napr. zakladateľ kláštora Cassiodorus (cca 490 – 583) vytvoril nový program spojenia a harmónie štúdia teológie, Písma a svetských náuk - *siedmich slobodných umení*. Jeho kláštor Vivarium sa mal stať nielen duchovným, ale aj **intelektuálnym centrom**. Dielo *Institutiones* plnilo funkciu príručky pre mníchov v disciplínach siedmich slobodných umení.

6. 2 Biskupské (katedrálne) a farské (vidiecke) školy

Náuka viery a jej interpretácia pre veriacich sa realizovala v kázňach a bola úlohou najmä biskupov. S narastajúcim počtom kresťanov a ich komunit biskupi poverovali touto úlohou aj kňazov. Generácia tých biskupov, ktorí boli vychovaní v klasických školách, sa vo svojich homíliách pridriavala klasických zásad rétoriky a ich kázne boli často ukázkami excelentného zvládnutia rétorického umenia.

Hoci pozornosť cirkvi v oblasti vzdelania bola zameraná predovšetkým na prípravu budúcich kňazov, žiaden konkrétny program formácie budúcich kňazov dlho neexistoval. Biskupi vybrali diakonov, kaplánov a svojich neskorších nástupcov zo skupiny chlapcov, ktorí v kostoloch plnili funkciu lektorov. Príprava na kňazstvo, vedomosti z dogmatiky a liturgie, mala čisto praktický charakter. Neexistovalo nič, čo by pripomínalo dnešný seminár ani systematické štúdium teológie. Potrebnú kultúru, humanitné a klasické vzdelanie, ktoré vyžadoval post duchovnej osoby, adepti na kňazské povolanie získavali v klasických školách.

Čím viac sa úpadok na západe po zániku cisárstva prehlboval, tým bolo ťažšie nájsť ľudí, ktorí mali aspoň minimálne vzdelanie, ktoré bolo nevyhnutné pre plnenie kňazskej funkcie. **To bol apel pre samotných biskupov, aby sa začali venovať výchove a vzdelaniu svojich nástupcov. A to nielen po stránke teologickej a praktickej prípravy na kňazstvo, ale aj postarať sa o vzdelanie od základov, teda od učenia čítania a písania.** Prvá zmienka o biskupských školách je z 2. koncilu v Tolede v roku 527 a o cirkevných vidieckych školách z koncilu vo Vaison v roku 529 (Marrou, 1969). Synodálny prípis nariaďoval biskupom združovať okolo seba dobrovoľnú skupinu ľudí, ktorí budú zapojení do plnenia dušpastierskych úloh a funkcií v liturgii. Človek sa prostredníctvom dôležitejších funkcií, ktoré plnil, mohol prepracovať na vyššie stupne v cirkevnej hierarchii. Biskupské školy sa mali nachádzať v budovách biskupstva a adepti mali žiť spolu s biskupom (Riché, 1995). Do starostlivosti a výchovy biskupa posielali často svoje deti príbuzní biskupa. Deti prichádzali do biskupskej školy vo veku okolo 10 rokov. Program v biskupskej škole neobsahoval svetské náuky. Ak mal duchovný svetské vzdelanie, bolo isté, že ho získal pred vstupom do biskupskej školy.

Šírením kresťanstva vznikla potreba zaistiť kňazov nielen v mestách, ale aj na vidieku. Synoda vo Vaison nariadila všetkým kňazom, ktorí pracovali vo farnostiach, aby sa venovali chlapcom, učili ich, čítali s nimi Bibliu a tak si pripravovali svojich nástupcov. Vyučovanie v škole sa muselo samozrejme začať od poznávania písmen, čítania a písania. **Zmenil sa materiál, na ktorom sa žiak v klasickej škole učil slabikovať. Klasické texty nahradili texty z Biblie.** Základným textom, ktorý bolo treba poznať a naučiť sa naspamäť, boli Žalmy. Žiak sa teda neučil len čítať a písať, ale poznával súčasne Sväté písmo a kresťanskú náuku.

Vidiecke a biskupské školy boli určené a sústredené predovšetkým na výber a výchovu budúcich kňazov a boli pod správou biskupov. Biskup školu vedenú kňazom osobne navštevoval a snažil

sa motivovať a podporovať schopných žiakov. V situácii úpadku a nedostatku klasických škôl bol toto začiatok budúcich vidieckych škôl. Školy, prvotne určené na vzdelávanie kléru, začali v situácii absencie klasických škôl prijímať nielen budúcich klerikov, ale aj svetské deti. Vidiecke školy takto priniesli možnosť získať vzdelanie širšiemu okruhu ľudí. Bohaté vrstvy obyvateľstva mohli využívať služby súkromných učiteľov, ale ľudia, ktorí si nemohli dovoliť platiť súkromných učiteľov pre svoje deti, by zostali bez vzdelania.

6.3 Karolínska renesancia

O obrodienie školstva sa na západe pričínal Karol Veľký v 8. storočí.²¹ Jeho osvetová politika v oblasti vzdelávania bola súčasťou plánu budovania cisárstva. Renesancia škôl začala prebiehať už za jeho predchodcu, ktorý mu na to pripravil podmienky. Rovnako aj Karolovi nástupcovia dbali o povznesenie školstva. Karol Veľký začal pozývať do Francúzska učencov z iných krajín. Na cisársky dvor zavolať Alcuina,²² aby sa ujal vedenia Palácovej školy. Kráľ chcel, aby všetci jeho synovia a mladí šľachtici chodili na hodiny a vzdelávali sa (Riché, 2011).

Alcuin zohral vo svojom čase významnú úlohu v oživení vzdelávania. V roku 767 ho arcibiskup Yorku poveril vedením miestnej školy. V období pôsobenia v Yorku niekoľkokrát podnikol cesty po Európe s cieľom získať a zozbierať knihy do svojej knižnice. Cesty za hranice Anglicka mu poskytli možnosť doplniť si vzdelanie, ktoré získal v biskupskej škole v Yorku. V diele *O svätých v cirkvi v Yorku* zanechal zoznam autorov v jeho knižnom katalógu a zároveň opis akademického života v jeho škole. Obsah vzdelávania v škole tvorilo sedem slobodných umení (**trivium: gramatika, rétorika, dialektika a quadrivium: aritmetika, geometria, astronómia, hudba**), Sväté Písmo a texty učiteľov cirkvi. Študenti boli rozdelení do tried podľa predmetov a každá trieda mala svojho učiteľa – špecialistu. V Anglicku bol však prípad Alcuina a jeho školy v Yorku výnimkou. Vzdelávanie v Anglicku v tomto období upadalo. Krajina sa zmiatla v problémoch a civilných vojnách. Schopnosti a nadanie Alcuina sa mohli naplno prejaviť až v podmienkach, ktoré sa mu naskytli na dvore cisára Karola Veľkého. Pod vedením Alcuina sa Palácova škola stala centrom kultúry a vzdelania celého Cisárstva. Veľa žiakov Alcuina sa stalo neskôr vplyvnými ľuďmi v spoločnosti alebo v cirkvi.

²¹ Karol Veľký bol franský kráľ. Pod jeho vládou sa Franská ríša rýchle vzťahala, Karol dobyl Longobardské kráľovstvo v Taliansku, ovládol takmer všetkých Germánov a svoju vládu rozšíril aj ďaleko na východ, na územia obsadené barbarmi. V roku 800 ho pápež Lev III. korunoval za rímskeho cisára. Týmto činom bolo obnovené západné cisárstvo a odmietnutý byzantský nárok na zvrchovanú vládu v kresťanskom svete. V Konštantínopole Karolovu korunováciu odmietli, ale v skutočnosti nemohli nič proti nej podniknúť. Snahy Karola o zjednotenie celého kresťanského sveta sa ukázali ako nereálne, pretože dve spoločnosti, ako bola Byzancia a Západné cisárstvo, boli sociálnou štruktúrou, kultúrou i mentalitou už také odlišné, že akékoľvek snahy o zjednotenie boli nemožné (Hradečný, P., et al., 1998).

²² Alcuin (735 – 804) učenec, teológ. Miesto narodenia je diskutabilné, pravdepodobne sa narodil v anglickom Yorku.

Alcuin sa v čase pobytu na dvore cisára Karola Veľkého spolupodieľal na vydaní listu *De litteris colendis*, ktorý bol rozposlaný kláštorom formou obežníka. V liste boli mnísi vyzvaní k tomu, aby sa venovali štúdiu gramatiky. Štúdium gramatiky im malo slúžiť k tomu, aby pri čítaní a prepisovaní Svätého Písma mohli kompetentne zistiť a eliminovať v textoch gramatické chyby, ktoré by v opačnom prípade mohli predstavovať riziko chybnnej interpretácie biblického textu. Sám Alcuin bol autorom niekoľkých krátkych ortografických príručiek, ktoré slúžili ako učebné pomôcky v mnohých kláštoroch, ktoré vznikli na území pod vládou Karola Veľkého na konci 8. a v 9. storočí.

Rozvoj Palácovej školy nebol jediným výsledkom úsilia Karola Veľkého o rozvoj vzdelania. Navrhnutý bol systém elementárneho vzdelávania a povinnej školskej dochádzky. V ediktoch, ktoré vydal ako súčasť plánu rozvoja školstva, rátať so spoluprácou hlavne biskupov a kňazov. **V roku 797 nariadil kňazom zakladať a viesť bezplatne školy elementárneho vzdelávania v každom meste a dedine. V roku 802 vyšlo nariadenie pre rodičov, že majú posielat' deti do školy** a tie tam majú zostať až dovtedy, keď budú mať program dobre zvládnutý.

Karol Veľký v oblasti vzdelávania a školskej politiky naviazal na myšlienky biskupských a farských škôl, ktoré sa zrodili v 6. storočí na cirkevných synodách. Vzdelávanie sa však v tomto prípade malo rozšíriť a malo ho poskytovať každé biskupstvo a každý kláštor bez výnimky. *Nech sa v každom biskupstve a kláštore vyučujú Žalmy, stenografia, spev, počty, gramatika a nech sú tam starostlivo opravené knihy* (Riché, 1995). Plány osvety Karola Veľkého nemali však v realite príliš veľký úspech a netrvali dlho.

6.4 Prínos Arabov pre rozvoj európskej vedy a vzdelanosti

Významnou udalosťou raného stredoveku bolo založenie islamu arabským prorokom Mohamedom (medzi rokmi 610 – 632). Arabský kupec Mohamed dal impulz k niečomu, čo zásadne zmenilo situáciu vo vtedajšom kresťanskom svete. Mohamed učil, že je prorok ako Mojžiš a Ježiš, ale od svojich predchodcov sa líši tým, že je posledným prorokom, ktorý rozumie a odhaľuje Božie slovo najlepšie zo všetkých.

Za svoje poslanie považoval hlásať medzi obyvateľmi v Mekke svoje posolstvo. Nové učenie sa nazývalo islam, čo po arabsky znamená „odovzdanie sa do Božej vôle“ a moslim je „ten, kto sa odovzdá do Božej vôle“ (Pauliny, 2011).

Keď Mohamed zomrel, vystriedali ho muži nazývaní *kalifovia* (tzn. námestníci), ktorí signalizovali, že islam bude dobyvačné náboženstvo. Prostredníctvom džihádu („svätej vojny“) sa pokúšali obracať neveriacich (kresťanov, židov a všetkých ostatných) na (podľa nich) jediné pravé náboženstvo – islam. Moslimovia zapálení šírením islamu konvertovali na svoju vieru a podrobili pod svoju politickú nadvládu národy Stredného východu, severnej Afriky, Španielska a časť

južného Francúzska. Celej západnej kresťanskej Európe hrozilo, že bude obrátená na islam. Moslimov zastavil Karol Martel (zakladateľ karolínskej dynastie) v roku 732.

Aj keď expanzia Arabov bola spojená s lúpením a násilnou islamizáciou, medzi Európou a Andalúziou²³ existovala aj zaujímavá a pre obidve strany prospešná **kultúrna výmena**. Arabi sa z náboženských dôvodov zaujímali o grécku filozofiu a tak začali diela gréckych filozofov prekladať do arabčiny. V **Tolede** bolo podľa orientálneho vzoru založené **veľké prekladateľské stredisko, kde sa prekladalo z arabčiny do latinčiny**.

Vznikli dve skvostné islamské strediská kultúry: **jedno v Bagdade**, kde kalifovia podporovali vedu a umenie a **druhé v Španielsku**. Moslimský kalif Abd-al-Rahmán II. (822 – 852?) vytvoril v **Cordobe** raj umenia, literatúry a vzdelanosti, ktorý zatienil všetko, čo bolo dovtedy vytvorené v kresťanskej Európe. Jeho syn Al-Hakam II. bol vášnivý zberateľ kníh, založil v Cordobe verejnú knižnicu, ktorá podľa arabských prameňov obsahovala až 400 tisíc kníh - podobný typ knižnice by sme vo vtedajšej Európe hľadali iba márne. V knižnici neboli zastúpené iba knihy z oblasti islamských vied a filozofie, ale aj básnické zbierky a preklady klasických diel z gréčtiny.

Aj **matematika bola výdobytkom islamu**. Arabi vtrhli v r. 750 do Indie. Práve pri tomto stretnutí s Indmi sa po prvýkrát zoznámili s desiatkovou sústavou, pozostávajúcou z deviatich znakov od 1 - 9 a k tomu desiaty znak pre nulu (v Indii používali matematici a astronómovia nulu už v 5. storočí pr. Kr.). V polovici 9. storočia, keď sa európska veda dostala takmer na svoje dno, islamská veda dosahovala výšiny. Arabskí matematici rozpracovali prvky algebry, teórie čísel, prírodnú filozofiu napredovali míľovými krokmi v astronómii, medicíne a alchýmii. Arabi zakladali knižnice a školy (za najstaršiu univerzitu sa považuje univerzita Al Azhar v Káhire, ktorá existovala už v r. 970).

Hoci Arabi vstúpili v 7. storočí do dejín ako národ dobyvateľov, na územia, ktoré dobývali, so sebou prinášali obrovské bohatstvo praktického aj akademického poznania (Atalay, 2007)

Keď sa v Európe začali prekladať arabské vydania do latinčiny, Európania znovu získali stratené antické diela a obohatili sa o arabské filozofické, medicínske a astronomické práce Ibn Sínu (Avicenna), Ibn Rušda (Averroes) a ďalších. Pre európske školy (vznikajúce univerzity) bol z arabčiny preložený Euklides, Ptolemaios, knihy z algebry a mnoho ďalších.

Literatúra:

Atalay, B. *Matematika a Mona Lisa. Umenie a veda Leonarda da Vinci*. Bratislava: Slovart, 2007.

Marrou, H. I.: *Historia wychowania w starożytności*. PIW. Warszawa 1969.

Michalski, M.: *Antologia literatury patrystycznej*. Warszawa: PAX, 1982.

Pauliny, J. : *Prorok Muhammad*. In: Historická revue. roč. XXII. 2/2012.

Riché, P.: *Edukacja i kultura w Europie Zachodniej VI – VIII w*. Warszawa: PAX, 1995.

Riché, P.; Verger, J. *Učitelé a žáci ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2011.

²³ Al Andaluz (Andalúzia) je arabský názov územia pod arabskou nadvládou na Pyrenejskom polostrove (územie Španielska a Portugalska) v rokoch 711 – 1492.

7 Byzancia - Východorímska ríša

Po rozpade Rímskej ríše v r. 476 bola jej pokračovaním Východorímska ríša nazývaná Byzancia podľa starovekého mesta *Byzantion*, na mieste ktorého bolo založené nové hlavné mesto Konštantinopol. Situácia vo vzdelávaní bola na východe podobná ako na západe, hoci nie až taká dramatická.

Existencia univerzity v Konštantínopole je jasným dôkazom kontinuity vzdelávania na východe. Systém vzdelávania pozostáva nezmenený, *paideia* (chápaná ako vzdelanosť, kultúra a jej hodnoty) zostáva ideálom a činiteľom, ktorý viaže obyvateľov ríše s minulosťou (Mango, 2007).

Keď sa Konštantinopol stal v roku 330 hlavným mestom Rímskej ríše,²⁴ rozvoj mesta podporoval cisár Konštantín aj jeho nástupcovia tým, že obyvateľom poskytovali rôzne privilégia a daňové úľavy. Mesto začalo priťahovať aj intelektuálne špičky – rétorov a filozofov. Konštantín Veľký tu zriadil vyššiu školu hneď po založení mesta. Vzdelávacia inštitúcia v Konštantínopole, ktorá sa považuje za vtedajšiu univerzitu, plnila funkciu zároveň strednej aj vyššej školy s priamou kontrolou panstva. Hlavnou úlohou školy bolo vyškoliť štátnych úradníkov. Vyučovalo tu 10 gramatikov, t. j. učiteľov gramatiky na nižšom stupni, traja rétori, t. j. učitelia štylistiky a literatúry na vyššom stupni pre latinský jazyk a 10 gramatikov, 5 sofistov, učiteľov štylistiky, rečníctva a literatúry pre výučbu gréckeho jazyka. Na toto vzdelanie malo nadväzovať štúdium filozofie a práva. Verejné vyučovanie sa mohlo realizovať výhradne v miestnostiach na to určených v konštantínopolskej Kapitole. Uchádzači o profesúru, ktorí prešli konkurzom, boli menovaní cisárskym dekrétom a pod hrozbou straty privilégií už nemohli realizovať súkromné vyučovanie. Naopak, učitelia bez oficiálneho dekrétu oprávňujúceho vyučovať mohli učiť privátne, ale nemohli na tento účel využívať mestské priestory a sály. Tretí stupeň vzdelávania, dnes známe ako univerzitné vzdelávanie, sa však v Byzancii nemuselo spájať výhradne so štúdiom na univerzite. Štúdium na vyššom stupni sa mohlo uskutočňovať aj na privátnej úrovni, kde bol podstatný vzťah učiteľ – žiak. Vyučovanie sa uskutočňovalo v neformálnej atmosfére formou prednášok, diskusií, dišpút, dialógov medzi skupinou žiakov a ich učiteľom, ktorý ich viedol, tak ako to bolo typické pre starovek. Cieľom a efektom takejto formy vzdelávania bolo nielen nadobúdanie nových vedomostí, ale aj rozvíjať schopnosť myslieť a samostatne sa dopracovať k odpovedi a k pravde (Ježek, 2006).

Vplyv na oslabenie vyššieho vzdelávania v Byzancii mohol mať **dekrét cisára Justiniána²⁵ z roku 529, keď zakázal pohanom, heretikom a židom vyučovať**, čo malo pravdepodobne za následok zatvorenie aj novoplatónskej filozofickej školy v Aténach, ktorá existovala od čias Platóna.

²⁴ Slávnostné vyhlásenie Konštantínopola za nové hlavné mesto cisárstva sa uskutočnilo 11. mája v roku 330. (Zakrzewski, 1999).

²⁵ Cisár Justinián vládol v rokoch 527 – 565. Usiloval sa o politickú a náboženskú jednotu vo Východorímskej ríši. Bojoval o územia na západe, ktoré ovládli barbarské kmene.

Pokiaľ ide o všetky ostatné herézy (a hérezami nazývame tie sekty, ktoré vyznávajú a praktizujú kult odporujúci katolíckej a apoštolskej cirkvi a pravovernej viere), chceme, aby sa uplatňoval zákon, ktorý sme ohlásili my aj náš božský otec, v ktorom boli ustanovené nariadenia týkajúce sa nielen spomínaných heréz, ale tiež Samaritánov a pohanov. Nikto, kto bol pomýlený týmito herézami, nemôže získať hodnosť vo vojsku alebo vykonávať verejný úrad, ani ako učiteľ nejakej disciplíny nemôže priťahovať mysle jednoduchých ľudí svojimi omylmi a robiť ich slabšími v pravej a čistej viere pravoverných. Povoľujeme, aby mohli učiť a verejnú finančnú pomoc dostávali len tí, ktorí vyznávajú pravdivú vieru. (Codex Iustinianus I. 5. 18)

Zakazujeme, aby čokoľvek vyučovali tí, ktorí sú poznačení bludárstvom bezbožných pohanov. Nech žiaden pohan nepredstiera, že učí tých, ktorí nanešťastie chodia k nemu na vyučovanie, pretože v skutočnosti len kazí duše učňov. Nech nedostáva žiadnu pomoc od spoločnosti, pretože nemá žiadne právo, ktoré by vyplývalo z Božieho písma alebo štátnych zákonov, aby sa domáhal takýchto vecí. Ak sa niekto tu alebo v provinciách proti tomuto previní, a nenavrátí sa do lona našej Cirkvi spolu so svojou rodinou, to znamená spolu so ženou a deťmi, bude podliehať vyššie vymenovaným sankciám, ich majetok bude skonfiškovaný a oni budú poslaní do vyhnanstva. (Codex Iustinianus I.11.10)

Základom byzantského školského systému zostával trojstupňový systém vzdelávania – základné vzdelanie (čítanie, písanie, základy aritmetiky, Biblia), ktoré bolo počas celej doby trvania ríše dosiahnuteľné aj v provinciách. Na druhom stupni učil grammatikos gramatiku v najširšom slova zmysle – čítal sa aj Homér, ktorý spolu s Bibliou tvorili základ všeobecného vzdelania. Na treťom stupni rétor alebo sofista učil rétoriku, filozofiu a matematiku a na tieto disciplíny nadväzovala výučba špeciálnych vied, ako sú právo a medicína. Úplné vzdelanie bolo možné dosiahnuť iba v hlavnom meste. Prednosťou byzantského školstva bol dôraz na dôkladné všeobecné vzdelanie, ktoré bolo chápané ako základ ďalšieho odborného vzdelávania (Dostálová, 2003).

7.1 Ikonoklazmus

Ikonoklazmus (obrazoborectvo – boj proti uctievaniu obrazov) sa v Byzancii považuje za jednu z príčin najväčšieho kultúrneho úpadku. Toto obdobie spadá od polovice 7. storočia až do polovice 9. storočia. Edikt zakazujúci kult obrazov vydal cisár Lev III. Sýrsky v roku 726. Hlavným argumentom bolo, že kult obrazov je návrat k modloslužbe. V praxi edikt znamenal, že zo všetkých verejných, cirkevných aj súkromných miest mali byť odstránené všetky sochy, ikony a obrazy svätých. Dôsledkom bolo zničenie veľkého množstva cenných pamiatok a umeleckých diel. Odporcami ikonoklastov boli hlavne mnísi, preto cisári potláčali kláštory a ich komunity (Dostálová, 2003). Úpadok sa prejavil aj v oblasti vzdelávania, škola v Konštantínopole pravdepodobne v tomto období vôbec nefungovala, nakoľko pôsobenie posledného známeho profesora je zo začiatku 7. storočia a následne až z polovice 9. storočia (Dostálová, 2003).

K nepriaznivému obdobiu v školstve v Byzancii prispela v 7. storočí **arabská expanzia** na byzantské územia a **s ňou spojená strata a úpadok miest**. Deviate storočie je storočím, keď sa

znovu prebúdzajú silný záujem o poznanie a dochádzalo k návratu k tradičnému obsahu vzdelania. Približne od 9. storočia sa aj v Byzancii v školskom systéme uplatňovali prírodné vedy. Tento systém sa už veľmi priblížil súčasnému európskemu školskému systému založenému na encyklopedickom vzdelaní v siedmich slobodných umeniach, ktorý s určitými modifikáciami prežil až do novoveku (Dostálová, 2003). K rozmachu ríše, oživeniu kultúry a k návratu k tradičnému (helénskemu) vzdelávaniu došlo až v 9. storočí počas obdobia tzv. **macedónskej renesancie**, nazvaného podľa macedónskej dynastie cisárov (843 – 1054).

Literatúra:

Dostálová R.: *Byzantská vzdelanosť*. Praha: Vyšehrad, 2003.

Mango, C.: *Historia Bizancjum*. Gdańsk: Marabut, 1997.

Ježek, V.: *Byzantská paideia*. Prešov: Prešovská univerzita, 2006.

Zakrzewski, K.: *Historia Bizancjum*. Kraków: Universitas, 1999.

8 Obdobie univerzít: 13. – 15. storočie

Mestá v Európe sa po veľmi dlhom období úpadku začínajú v 12. storočí postupne rozvíjať a vytvárať dôležité strediská kultúry. Aj v oblasti vzdelávania dochádza v tomto storočí v západnej Európe k významným zmenám – zvyšuje sa počet škôl, je pestrejšia výučba, učitelia sú slobodnejší a pre študentov je viac možností získať vzdelanie a následne vytúženú kariéru. V školách neexistoval nejaký ustálený program alebo systém vyučovania, každý učiteľ vyučoval podľa seba a čo sám uznal za vhodné (Riché, Verger, 2011). Potreba vedy, vzdelania a kultúry nielen medzi duchovnými, ale aj svetskými osobami podnietila vznik nového typu škôl – univerzít.

Vznik univerzít bol súčasťou rozvoja miest, v ktorých začínali vznikať rôzne bratstvá a cechy. Študenti pochádzali z rôznych miest a končín, často z veľkej diaľky. V danom meste, kde študovali, boli cudzincami, „prišielcami“, nemali v rámci mestskej komunity žiadne práva. Tak ako cech zoskupoval remeselníkov – majstrov a učňov - tak univerzita zoskupovala študentov a ich profesorov. V snahe získať v danom meste nejaké miesto a vážnosť, začali sa organizovať podľa vzoru cechov, vytvárať cechy *universitas*, čo znamená skupinu ľudí, zaoberajúcich sa určitou vecou, v tomto prípade náukou, vedou. Tak vznikli prvé organizácie združujúce profesorov a ich žiakov. Onedlho sa tieto univerzity preformovali na inštitúcie – univerzity, aké poznáme teraz. Program začal byť delený na ročníky, zaviedli sa prázdniny a ten istý program sa začal realizovať pre nových študentov. Rozdiel bol vo veku, v ktorom prijímali študentov – 14 až 16 rokov, a tiež to, že prednášky boli povinné a cvičenia (diskusie) nie. Univerzity získali právo udeľovať tituly. Po 2 - 3 rokoch bolo možné získať titul bakalára, po 5 – 6 rokoch titul magistra. Všetky stredoveké univerzity boli organizované podobne. Mali 4 fakulty – fakultu *septem artes liberales* (sedem slobodných umení), po jej absolvovaní sa získaval titul magistra, ktorý oprávňoval pokračovať v ďalšom štúdiu buď na fakulte práva, medicíny alebo teológie - a po ukončení tohto štúdiu bolo možné získať titul doktora.

Prvé univerzity sa v 12. storočí sa začali oddelovať od katedrálnych škôl. Veľký rozvoj univerzít nastal v 13. storočí, keď bola zdokonalená technika vydávania kníh a začala sa rozvíjať nová metóda myslenia **scholastiky**. Je ťažké povedať jednoznačne, ktorá univerzita je v Európe najstaršia, pretože proces ich vzniku bol dlhší, väčšinou nadviazali na už existujúcu katedrálnu školu a zakladajúce dokumenty sa vo väčšine prípadov nezachovali. Najčastejšie sa ako najstaršia uvádza univerzita v Bologni (r. 1158), ktorá bezprostredne nadviazala na vtedy existujúcu školu práva (1050 – 1130). Univerzita v Paríži (založená v roku 1200) bola zase slávna svojou teológiou. Obidve univerzity – Bologna i Paríž – zohrali dôležitú rolu v rozvoji školstva a vzdelávania, vedy a kultúry v Európe. Všetky univerzity, ktoré postupne v Európe vznikali, si brali vzor z týchto dvoch univerzít. Rozdiel medzi univerzitou v Paríži a Bologni bol ten, že v Paríži si rektora volili profesori, kým v Bologni to boli študenti, kto volil rektora. V Taliansku následne vznikla univerzita

v Salerno (1173), ktorá bola slávna svojou medicínou. Univerzita v Oxforde bola zorganizovaná už na konci 12. storočia, ale pápežské privilégia dostala až okolo roku 1214. Prvé univerzity nemali veľa študentov, najväčšia univerzita v Paríži mala v 13. storočí okolo 1500 študentov.

Trináste až pätnáste storočie je obdobím veľkého rozkvetu univerzít v celej Európe, pričom sa o to hlavne rozvoj miest (Padova 1222, Neapol 1224, Rím 1303, Avignon 1303, Praha 1348, Krakov 1364, Viedeň 1365). Koncom 14. storočia bolo v Európe už 46 univerzít (tiež v Nemecku, Škandinávii, Holandsku). Najdôležitejším centrom náuky a vedy však zostával Paríž. V tomto meste sa sústredili najlepší vedci, filozofi aj teológovia, tvorcovia scholastickej teológie a filozofie. V snahe systematizovania poznatkov z filozofie a teológie písali tzv. *Sumy* – filozofické a teologické diela. Známa je napr. *Suma teologická* sv. Tomáša Akvínskeho (1225 – 1274).

8. 1 Scholastika (školská náuka) a nové rády dominikánov a františkánov

Scholastika je filozofický smer 9. – 15. storočia, ktorý v týchto storočiach dominoval na európskych univerzitách. Úlohou scholastiky bolo rozumom objasniť a zdôvodniť vieru. V tomto období bola filozofia „*ancilla theologiae*“ (služkou teológie). Scholastická filozofia nehľadala pravdu, pravdu považovala za zjavenú, scholastika sa ju snažila prostredníctvom filozofie zdôvodniť. Cieľom scholastiky bolo:

- preniknúť rozumom hlbšie do právd viery,
- dať tejto zjavenej pravde nejakú usporiadanú a systematickú formu,
- filozofickými argumentmi vyvrátiť námietky, ktoré by proti tejto pravde mohol mať rozum.

Prijímalo sa, že všetky myšlienky sú obsiahnuté v Písme, často sú ale vyjadrené nedokonale alebo skryto, a treba ich logickým uvažovaním objasniť, teda nie meditáciou v kláštore, ale prísnyimi logickými a dialektickými postupmi. Abelard tvrdil (citované podľa Dubyho, 2002):

„*Moji študenti požadujú ľudské a filozofické dôvody, viac ako tvrdenia potrebujú rozumové vysvetlenia, hovoria, že nemá zmysel čokoľvek hovoriť, pokiaľ to, čo hovoríme nevieme zdôvodniť, a že nikto nemôže uveriť tomu, čo nepochopil.*“

Miestami pre rozvoj filozofie (na fakulte slobodných umení) a teológie (na teologickej fakulte) sa stali univerzity (fakulta slobodných umení a teologická fakulta) a tzv. žobravé rehole františkánov a dominikánov.

Dominikánske kláštory boli zriaďované v centre miest. Kláštor im nemal slúžiť na to, aby sa múrmi oddelili od okolitého sveta, aby sa v ňom mnísi uzavreli a venovali sa manuálnej práci kvôli obžive, ale len ako útočisko, kam sa vrátia po práci, kde sa podelia o potravu, ktorú si vyžobrali v meste. Ich kláštor sa stal strediskom intelektuálnej práce a školou – a to bola tiež jeho funkcia. Diskusie

scholastikov priťahovali dominikánov do Paríža, ktorý bol v tom čase hlavným sídlom vyššieho učenia. Rovnako ako dominikáni aj františkáni posielali na parížsku univerzitu svojich najnadanejších novicov.

Na univerzitách sa vzdelávali aj biskupi, budúci pápeži. Pápežský stolec mal učenie pevne pod kontrolou. Ak uznal niektoré učenie za nebezpečné, škodlivé, bolo zakázané a učitelia, ktorí ho šíрили, boli potrestaní.

Nie všetci študenti mali v pláne zastávať nejaký kňazský úrad, niektoré fakulty vychovávali študentov výhradne pre svetské povolania. Na fakultách, kde sa študovalo a interpretovalo rímske právo (v tejto oblasti vynikala hlavne bolognská škola), sa mechanizmus scholastickej argumentácie aplikoval čisto na svetské problémy, hlavne na otázky spojené s vládou a mocou. Vzhľadom na potreby a posilňovanie štátu potreby vzdelaných ľudí sa právnická fakulta neustále rozširovala, v dôsledku čoho sa laický sektor rozrastal a vytváral na univerzite priestor laickému mysleniu.

Literatúra:

Duby, G. *Věk katedrál. Umění a společnost 980 – 1420*. Praha: Argo, 2002.

Riché, P., Verger, J. *Učitelé a žáci ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2011.

9 Humanizmus a renesancia

Obdobie humanizmu a renesancie (14. - 17. storočie) sa považuje za prechodné obdobie medzi stredovekom a modernou dobou. Je to zároveň obdobie, v ktorom sa (znovu)zrodila európska kultúra, veda a vzdelanosť a na jej základoch stojí dnešná európska kultúra a civilizácia. Zrod renesancie sa spája s Talianskom. Vďaka obrovskej koncentrácii bohatstva vzniklo v strednom Taliansku stredisko umeleckej tvorby, ktoré mohlo konkurovať Parížu (Duby, 2002). V európskej spoločnosti sa odohralo veľa závažných zmien: európska spoločnosť sa začínala meniť, menila sa kultúrna úroveň ľudí, ich spôsob života, životný štýl a hodnoty. Renesancia a humanizmus sa prejavili v mnohých oblastiach ľudského života – v umení, literatúre, vede, filozofii, architektúre a vzdelávaní. Renesanční učitelia objavili antiku a Európe sprostredkovali *antickú múdrosť* - do centra pozornosti sa dostali opäť diela starovekých autorov – nielen filozofov, rétorov a básnikov, ale aj znovu objavené diela gréckych a rímskych učencov – astronómov, lekárov, architektov a pod. Zásadnú misiu a prínos v období renesancie splnili kláštory, keďže práve tu sa počas niekoľkých storočí uchovávali staroveké manuskripty, ktoré európski renesanční učitelia začali vyhľadávať a študovať počas stredoveku ako zabudnuté a stratené dedičstvo antickej kultúry. Pri práci so starovekými textami sa začali formovať metódy moderného vedeckého bádania. Patrila sem hlavne objektivita – neustrannosť vedeckého bádania, teda interpretácia starovekých textov musela byť oslobodená od akýchkoľvek náboženských, politických alebo emocionálnych vplyvov.

Humanizmus sa objavuje od roku 1350 s určitými časovými posunmi v celej Európe v každom kultivovanom prostredí, hlavne na univerzitách. Skôr ako návrat k antike je to nový spôsob myslenia. Z krajiny svojho zrodu, z Talianska, sa renesančné a humanistické prvky a princípy šírili ďalej do ostatných krajín Európy, do Poľska, Nemecka, Uhorska, Holandska. Veľkú úlohu zohrali v tomto procese aj stredoveké univerzity a akadémie, ktoré sa stávali centrami a strediskami humanizmu.

Pre obdobie je typický rýchly rozvoj univerzít v celej Európe, za najlepšími profesormi a študijnými odbormi sa ale stále cestovalo za hranice. Môžeme povedať, že vzdelávanie malo globálny charakter. Nielen že jazykom intelektuálov bola latinčina, ale osnovy univerzít boli veľmi podobné a učitelia z jednotlivých inštitúcií boli minimálne v korešpondenčnom styku. Humanisti často kritizovali osnovy univerzít, ktorých ťažiskom bolo stále štúdium teológie. Univerzity obviňovali z určitej uzavretosti, potlačovania individuality a inovácií. Humanizmus vytýčil nový ideál výchovy, ktorý smeroval a kritizoval stredoveké cirkevné tradície, zameral pozornosť vedy, umenia a celej kultúry na človeka, prírodu a pozemský život (*studia humana*). Humanisti začali zakladať svoje vlastné školy, nazývané **akadémie**. K rozvoju renesancie prispeli okrem vyššie uvedených faktorov aj ďalšie procesy a inovácie - došlo k niekoľkým zásadným objavom, ktoré ovplyvnili mnohé oblasti ľudského života: **kníhtlač, objavy v astronómii, zemepisné objavy**. Rozširovanie myšlienok a spisov humanizmu bolo podporované predovšetkým vynálezom kníhtlače Janom

Gutenbergom okolo r. 1440, ktorý umožnil ich distribúciu širším vrstvám a poskytol ľahší prístup k vzdelaniu. Bol to revolučný objav, aj keď sa jeho dôsledky začali objavovať až za nejaký čas (spočiatku sa tlačili iba náboženské texty a hlavne Biblia). Odvtedy aj veľmi zriedkavé rukopisy mohli byť tlačené v mnohých výtlačkoch. Všetky uvedené faktory mali bezprostredný vplyv aj na vzdelávanie, mali za následok väčší dopyt a záujem o vzdelávanie. Napriek tomu v období humanizmu a renesancie škola ešte nemala v spoločnosti také miesto a význam ako v súčasnosti. Bežným javom bolo to, že základy písania a čítania sa človek učil až v dospelom veku. Prístup k vzdelaniu mali hlavne vyššie spoločenské vrstvy. Renesancia mala teda spočiatku elitárny charakter, pretože sa týkala hlavne vyšších vrstiev – vladárov, šľachty a bohatých mešťanov, ale neskôr sa jej idey rozšírili. Vo vyšších spoločenských vrstvách bolo populárne využívať pre svoje deti služby súkromných učiteľov.

Program vyučovania v období renesancie sa ničím podstatným nelíšil od programu stredovekej latinskej školy – predstavoval *sedem slobodných umení*. V centre kurikula bola opäť literatúra – grécki a rímski klasici, s čím súvisela **nevyhnutná potreba klasických jazykov latinčiny a gréčtiny**. Prekladali sa antické texty aby pochopili ich myslenie a teórie a aby ich nasledovali a nadviazali na ne. Renesančný človek mal veľkú záľubu v kráse umeleckých diel, harmónii prírody a v zmysle pre krásny jazyk – znamená to návrat k antickým ideálom a koreňom, ktorými boli grécka *paideia* a *kalokagatia*. V renesancii sa čoraz viac ozývali hlasy po skončení s fyzickými trestami v škole a rástlo úsilie urobiť zo školy miesto radosti a zábavy.

Jedným z najvýznamnejších predstaviteľov tohto obdobia je filozof a veľký klasický filológ **Erazmus Rotterdamský** (1467 – 1536). Podobne ako aj iní humanisti výrazne akcentoval potrebu vzdelania v oblasti klasických jazykov. Bol presvedčeným zástancom humanistickej učenosti čerpajúcej z antickej vzdelanosti a veril, že silou písaného a tlačeného slova dokáže meniť ľudí aj svet k lepšiemu (Nagy, 2009). Pokiaľ ide o výchovu, podobne ako Quintilianus, odmietal fyzické tresty a násilie. Pedagogické názory Erazma sú typické pre humanistov, od rodičov vyžadoval viacej dobroty preukazovanej deťom a väčší záujem o ne. Chcel zreformovať tradičné vzdelávanie a výchovu dievčat vyšších spoločenských vrstiev, nezdalo sa mu vhodné obmedziť ich vzdelanie len na ručné práce, odporúčal im klasické vzdelanie. Erazmus vo výchove prikladal dôležitosť aj dobrým materiálnym podmienkam. Erazmova pedagogika hľadala dávnu rovnováhu vo výchove smerujúcu ku klasickému ideálu *kalokagatie* (Cipro, 2002). Od učiteľa Erazmus vyžadoval, aby mal čo najširšie vedomosti, teda vedomosti zo všetkých oblastí vedy, očakával, že nevynechá lektúru ani jedného dostupného autora. Učiteľom odporúčal študovať filozofiu antických autorov rovnako ako kresťanských. Erazmus sa domnieval, že neexistuje žiadna oblasť vedy – hudba, architektúra, roľníctvo atď., ktorá by nebola prospešná pre človeka, ktorý sa chce zaoberať vyučovaním iných.

Joan Luis Vives (1492 – 1540) bol španielsky filozof a znalec niekoľkých jazykov (lat., gréčt., hebrej., tal., fran., angl.). Prekladal texty gréckeho rečníka Isokrata, ktorého názory mu boli blízke. Bol profesor na Oxfordskej univerzite a učiteľ a vychovávateľ dcéry angl. kráľa Henricha VIII. (podobne ako Thomas Morus aj on upadol do nemilosti kráľa, keď kritizoval možnosť rozvodu manželstva, ale na rozdiel od Morusa nebol popravený, ale len väznený). Bol neobyčajne plodným autorom, napísal spisy: *O výchove kresťanky*, *O pomoci chudobným*, *O náukach*, *O duši a živote*. V jeho dielach môžeme nájsť to, ako chápal múdrosť človeka - má byť založená na etike, prirodzenom rozume a náboženstve (Cipro, 2002).

Francois Rabelais (1494 – 1553) bol lekárom a ako väčšina slávnych predstaviteľov renesancie bol neobyčajne všestranný - študoval filozofiu, teológiu, medicínu, právo, jazyky. Dopisoval si s Erazmom Rotterdamským, ktorého vnímal ako svojho duchovného vodcu. Jeho výchovné podnety inšpirovali mnohých neskorších pedagógov a dodnes sú považované za počiatok novovekého pedagogického myslenia v Európe a hlavne vo Francúzsku. V jeho diele *Gargantua a Pantagruel* predstavuje novátorsky poňatú výchovu, ktorá je kritikou a negáciou autorovho vnímania stredovekej výchovy. Rabelais opisuje metódy tejto výchovy na príkladoch výchovy obra Gargantua, ktorý bol najskôr zverený do výchovy dvom pedantným majstrom. Nekonečné mechanické memorovanie spôsobilo, že napriek tomu, že žiak vynakladal na štúdium všetok svoj čas, nielen že z neho nemal žiaden prospech, ale len z neho hlúpol. Nový vychovávateľ, mu dáva najskôr prečistiť mozog zvláštnym tabakom a potom ho uvádza do spoločnosti učencov, aby v ňom prebudil túžbu vyniknúť v štúdiu tak ako oni. Potom nasleduje štúdium, ktorého denný harmonogram Rabelais opisuje do najmenších detailov. Program štúdia opísaný v tejto pasáži bol náročný, ale človeka podľa autora nezväzuje, ani nie je náročný, ak študent má slobodnú túžbu po poznaní (Cipro, 2002).

Michel Montaigne (1533 – 1592) napriek tomu, že sa výchovou nikdy prakticky nezaoberal, jeho *Eseje* (kapitola *O výchove detí*) sú považované za dôležitý míľnik v dejinách pedagogického myslenia. Tvrdí sa o ňom, že mal výnimočnú pamäť, vďaka ktorej si osvojil encyklopedické znalosti, ktoré považoval za ideál renesančného umelca (Cipro, 2002). Bol veľkým odporcom edukácie založenej na memorovaní nepotrebných poznatkov, odporúčal, aby vzdelávanie bolo viacej založené na slobodnej a samostatnej práci žiaka. Vzdelávanie má človeku umožniť a rozvinúť kritický postoj.

Nech žiaka neskúša iba slovíčka, nech sa pýta na ich zmysel a obsah a nech meria, čo sa naučil nie podľa pamäti, ale podľa života (O výchove detí).

Vážil si vedomosti, ktoré človeka vnútorne obohatia, teda také, ktoré mali aj morálny rozmer.

Čistým ziskom nášho štúdia je to, že sme sa stali lepší a múdrejší (O výchove detí).

Tvrdil, že cestovanie má veľkú výchovno-vzdelávaciu funkciu, pretože umožňuje človeku konfrontovať vlastný a cudzí – iný spôsob myslenia.

Neobyčajne prospesný je styk s ľuďmi a návšteva cudzích krajín nie preto aby sme si doniesli, ako je to módou u francúzskej šľachty, vedomosti o tom, koľko krokov meria Santa Rotonda alebo akú bohatú spodnú bielizeň má signora Livia alebo iní, o koľko je Nerónova tvár na istom starom torze dlhšia alebo širšia ako na medaile, ale aby sme si odtiaľ priniesli znalosť mentality tých národov, ich spôsobu života a pocvičili, vybrúsili si mozog na ich mozgu (O výchove detí).

Zosobnením ducha renesancie bol **Leonardo da Vinci** – umelec s ohromným spektrom záujmov. Bol to anatóm, botanik, fyzik, strojní inžinier. Nevie sa presne, kde sa Leonardo narodil, avšak niektorí jeho životopisci priniesli dôkazy, že sa narodil 15. apríla 1452 v toskánskej dedine Anchiano pri meste Vinci na predmestí Florencie. Bol nemanželský syn a keby sa narodil ako legitímny syn, bol by to pravdepodobne dotiahol na notára ako otec, ale pre nemanželské dieťa takáto možnosť neexistovala. Jeho otec si ho nikdy formálne neosvojil, aby mu neposkytol výhody z rešpektovaného rodinného mena. Leonardo nemal žiadne formálne vzdelania, hoci mal súkromného učiteľa. Jeho štúdium nezahŕňalo latinčinu ani gréčtinu, a zdá sa, že Leonardo trpel pre neschopnosť prečítať si klasických autorov v originálnom jazyku. Keďže Leonardo od malička prejavoval talent pre umenie a hudbu, vo veku 17 rokov sa stal učňom v maliarskej dielni jedného z najplyvnejších florentských umelcov Andrea del Verrocchia, talentovaného zlatníka, sochára a maliara.

Leonardove kresby anatomických a botanických predmetov sú jedinečné svojou dokonalosťou a prenikavým pochopením vecí, ktoré v istých prípadoch nebolo prekonané ani po dvoch či troch storočiach. Zostali po ňom aj tisícky strán osobných pozorovaní, úvah a náčrtov všetkého možného a všetky jeho zápisky svedčia o obrovskom rozsahu jeho záujmov – predovšetkým vedy, matematiky a techniky. Leonardove vynálezy a objavy vyšli na svetlo sveta dlho po tom, ako mnohé z toho, čo skúmal, bolo nezávisle od neho znovu vynájdené (napr. detailné anatomické rozbery tela; v jednom zo zápisníku bola zmienka, že Slnko sa nehýbe – teda veta, ktorá bola základným princípom Kopernikovej heliocentrickej sústavy; tvrdenia o existencii geologických vrstiev datujúcich obdobia Zeme, prostriedky na premiestňovanie po zemi, vo vzduchu aj na mori atď.). Keď sa vedci v posledných rokoch zaoberali výskumom jeho vedeckého a technického diela, museli ho vyhlásiť **za prvého moderného vedca** (Atalay, 2007).

9. 1 Reformácia a začiatky konfesijného školstva

V 16. storočí bola európska spoločnosť silne veriaca, ateizmus bol veľmi ojedinelý. V celej západnej časti bola Európa katolícka, veriaci podliehali pápežovi v Ríme. Reformácia v dejinách západného kresťanstva znamenala éru rozkolu, rozbitia. Znamenala vznik nových náboženských protestantských vyznaní – luteránstva, kalvinizmu, anglikánskej cirkvi a ďalších. Bol to začiatok rozdelenia Európy medzi „reformovaných“ veriacich a katolíkov zostávajúcich v rímskokatolíckej cirkvi. Reformácia ako spoločenské a náboženské hnutie malo dosah aj na oblasť školstva a výchovy. Každé nové vyznanie sa usilovalo o výchovu v duchu svojej ortodoxie. Chcelo vytvoriť vlastný školský a výchovný systém prispôbený svojim potrebám.

Začiatok a nástup reformácie sa spája s augustiniánskym mníchom **Lutherom**. Luther v roku 1517 zverejnil 95 téz, v ktorých vyjadril svoje stanoviská voči cirkvi a situácii, v akej sa nachádzala (poukázal hlavne na predávanie odpustkov). V roku 1521 bol vyzvaný, aby odvolal svoje tvrdenia, ktoré však neodvolal. Jeho myšlienky zaznamenali veľký ohlas. Lutherove reformné spisy oslovili mnohých, ktorí boli nespokojní s cirkevným, spoločenským alebo sociálnym poriadkom. Šírenie reformácie pokračovalo aj do okolitých a vzdialenejších európskych krajín. Prejavila sa vo Švajčiarsku učením Ulricha Zwingliho, o niekoľko rokov neskôr sa stala druhým centrom a strediskom reformácie Ženeva, kde pôsobil Ján Kalvín, zakladateľ kalvinizmu. Lutherovu náboženskú reformu prijali vo väčšine germánskych krajín, škandinávске a baltské krajiny, v časti Švajčiarska aj malej časti Francúzska. Reformácia postupovala aj do Poľska a Uhorska. Náboženský reformátori – Martin Luther, Filip Melanchton, Ján Kalvín a iní - sa zaoberali aj otázkami vzdelávania. Definovali ciele výchovy a v súlade s nimi vypracovávali programy vzdelávania. Luther aj v oblasti výchovy a vzdelávania vystupoval ako propagátor svojho vyznania. Škola mala byť podľa neho prístupná každému dieťaťu nezávisle od toho, z akej spoločenskej vrstvy pochádza. Luteránske ľudové školy sa rozvinuli naplno až po Lutherovej smrti. Luther pripisoval veľký význam rodinnej a náboženskej výchove. Pod vplyvom humanizmu vystupoval proti telesným trestom v škole. Základným textom na prvom stupni vzdelávania sa stal katechizmus – prvý katechizmus napísal Luther v roku 1529. Luther kritizoval vzdelávanie v kláštoroch, apeloval na vládu, aby sprístupnila možnosť vzdelávania širším vrstvám. Veril, že profitovať z toho bude aj konkrétna osoba aj krajina. K veľmi radikálnej vlne reformátorov patril **Ján Kalvín** (nar. 1509 vo Francúzsku). Študoval právo, neskôr teológiu na univerzite v Paríži, venoval sa latinčine, gréčtine, hebrejčine. V roku 1559 založil Akadémiu na vzdelávanie pastorov aj iných národností, ktorí sa štúdiom filozofie a teológie mali pripraviť šíriť myšlienky kalvinizmu po Európe. V 50. a 60. rokoch 16. storočia prichádzalo do Ženevy ročne okolo 600 imigrantov s cieľom poznať bližšie učenie Kalvína. Na vtedajšie časy to bol veľmi vysoký počet. Pri Akadémii existovalo gymnázium, pripravujúce kandidátov na štúdium. Ženevske školy – gymnázium

a Akadémia - ovplyvnili vznik kalvínských škôl v iných krajinách – v Holandsku, Francúzsku, Škótsku, Česku, Poľsku a Uhorsku.

9. 2 Protireformácia a jezuitské školstvo

Ako odpoveď na reformáciu a rozvoj luteránskych a kalvínských škôl sa začína hnutie reformácie vo vnútri katolíckej cirkvi, nazývané **protireformácia**. Začínajú vznikať katolícke školy zakladané reholami, hlavne piaristami a jezuitmi. Školstvo sa stalo doménou jezuitov a jezuitská rehoľa zohrala v ďalších storočiach v oblasti vzdelávania významnú úlohu. Zakladateľom jezuitov bol **Ignác Loyola** (1491 – 1556). Novú rehoľnú spoločnosť *Societas Jesu* v roku 1540 schválil pápež Pavol III. a Ignác bol vymenovaný za prvého doživotného generála jezuitov. V súvislosti so školskou reformou historici dnes právom hovoria o *fenoméne jezuitského školstva*.

Prvoradým cieľom jezuitov spočiatku bolo šíriť katolícku vieru kdekoľvek na svete a na zakladanie škôl ani nepomysleli. Podľa ich rehoľného zriadenia síce patrilo do programu pri šírení viery aj „vyučovanie detí a nevzdelaných v kresťanskej náuke“, to sa však vzťahovalo len na katechézu, nie na školské vyučovanie. Zmenu postoja vyvolala až prax, keď sa ukázalo, že žiadna forma apoštolskej činnosti nie je taká účinná ako vyučovanie a výchova detí.

Finálny profil jezuitských škôl vypracovala špeciálna komisia a publikovala ho v roku 1599 v *Ratio studiorum*. V tomto diele dostalo jezuitské školstvo definitívnu podobu. Bol to excelentný vzdelávací program konca 16. storočia. Pozitívne a s uznaním sa o ňom vyjadrovali aj protivníci jezuitov. Tento program zaväzoval všetky nové a aj vtedy už existujúce jezuitami vedené školy. V *Ratio studiorum* bol vytvorený rozsiahly študijný poriadok. Bol v ňom stanovený systém výchovy a vyučovania do podrobností, učebná látka, rozčlenenie hodín, učebnice, skúšky a metódy výučby. Jezuitské školstvo bolo trojstupňové – nižšie štúdiá obvykle začínali tzv. prípravňou triedou a trvali 4 - 5 rokov, na ne nadväzovali kolégiá, po skončení kolégií mohli pokračovať na univerzite. Kolégiá, ktoré spočiatku slúžili len na výchovu a vyučovanie mladých jezuitov, postupne však začali slúžiť vzdelávacím a výchovným procesom aj pre žiakov mimo rehole. Ako súčasť kolégia sa zvyčajne zriaďovali šesťročné latinské školy – gymnáziá. Cieľom vzdelania v gymnáziu bolo dokonalé osvojenie latinského jazyka. V obsahu vzdelávania figurovalo aj sedem slobodných umení. Univerzitný komplex tvorilo gymnázium, filozofická a teologická fakulta. Bola tu možnosť pričlenenia aj ďalších fakúlt. Jezuiti vniesli do sveta vzdelávania nový štýl, atmosféru, disciplínu, organizáciu, metódy. Jezuitská škola sa stala vzorom celého katolíckeho školstva. Prvá jezuitská škola bola založená na Sicílii v roku 1548 a počet škôl rýchlo rástol aj v ďalších európskych krajinách (Španielsko, Portugalsko, Rakúsko, Nemecko, Francúzsko). V roku 1749 mali jezuiti už 669 škôl, pričom jezuitský systém sa rozšíril z Európy aj do Indie, Kubu, Mexika a na Filipíny. Väčšinou to boli stredné školy, ale v 16. storočí mali už aj 3 univerzity - kolégium v Ríme, univerzitu vo Francúzsku a v Španielsku. Školský systém jezuitov v mnohom nadviazal na

v 16. storočí obľúbeného Quintiliána a na talianskych humanistov, ktorí sa usilovali spojiť svetskú náuku a teológiu. Ratio studiorum zdôrazňovalo štúdium Cicera a Aristotela, ktorí boli považovaní za najvyššie antické authority. Zakladateľ Ignác z Loyoly sám načrtol základný smer, ktorý sa dá zhrnúť do niekoľkých bodov:

- škola má učiť, ale aj vychovávať; z toho vyplývala nevyhnutnosť vyučovania náboženstva i štúdium vybraných antických textov s témou morálky;
- obmedzenie až vylúčenie telesných trestov a používanie iných prostriedkov s cieľom dosahovania potrebnej disciplíny, a to povzbudzovaním k usilovnosti, presvedčaním a pochvalou;
- okrem prednášok a lekcí sa majú uskutočňovať aj rozmanité činnosti ako napr. verejné dišputy, vystúpenia, divadelné predstavenia;
- podľa antickej zásady *mens sana in corpore sano* (v zdravom tele zdravý duch) sa na výslovnú žiadosť zakladateľa v jezuitských školách venovali vytváraniu zdravého prostredia a starostlivosti o telesné zdravie - hodiny štúdia sa museli strieďať s hodinami telesných cvičení, hier a odpočinku;
- v učení sa riadilo zásadou „*nie mnoho, ale dokonale.*“

Jezuiti sa v prvej etape svojej existencie stali nosným pilierom obnovenia katolíckej viery – katolizovali, kázali, vybudovali školský systém, univerzity, vychovávali mládež, vydávali vedecké diela, dišputovali s inovercami. Činnosť jezuitov výrazne ovplyvnila európsku duchovnosť, umenie a kultúru. Baroko - umelecký sloh, ktorý sa v tom čase začínal rozvíjať dostal prívlastok *jezuitské baroko*.

Na niektorých západoeurópskych dvoroch sa v 18. storočí zdvihla proti jezuitom vlna odporu. Pápež Klement XIV. situáciu vyriešil tak, že v roku 1773 jezuitov zrušil. Jezuiti paradoxne prežili v tých krajinách, ktoré stáli v opozícii voči katolíckemu svetu – v protestantskom Prusku a pravoslávnom Rusku. Činnosť jezuitov obnovil Pius VII. v roku 1814.

Literatúra:

Atalay, B. *Matematika a Mona Lisa. Umenie a veda Leonarda da Vinci*. Bratislava: Slovart, 2007.

Cipro, M. *Galerie světových pedagogů. 1.zvázok. Od starověku k osvícení*. Praha: vyd. M. Cipro, 2002.

Erazmus Rotterdamský: *Výchova kresťanského vládára*. preklad I. Nagy. Trnava: FF TU, 2009.

Duby, G. *Věk katedrál. Umění a společnost 980 – 1420*. Praha: Argo, 2002.

Montaigne, de M. *Esej*

10 Osvietenstvo

Osvietenstvo ako myšlienkový prúd sa objavilo najskôr (už v 16. storočí) v Anglicku - v jednej z najrozvinutejších krajín Európy. Vo Francúzku sa objavuje v 17. storočí a vyúsťuje do francúzskej revolúcie. Revolúcia, vyvolaná ideálmi osvietenstva, radikálne prerušila akékoľvek prepojenie medzi štátom a cirkvou, odlúčila občiansku príslušnosť od príslušnosti konfesionalnej, zaviedla civilné manželstvo a rozvod, zrušila rehole a zoštátnila ich majetky, zakázala skladanie rehoľných sľubov a používanie vonkajších náboženských symbolov (Hrabovec, 2006). Ústavodarné zhromaždenie 4. augusta 1789 prijalo dekrét o zrušení poddanstva, 26. 8. prijalo deklaráciu práv človeka a občana, v ktorej bolo uzákonené napr. zrušenie všetkých privilégií, občianska rovnosť pred zákonom, prístup všetkých občanov k úradom a funkciám, sloboda slova, zhromažďovania sa, náboženské slobody, sloboda podnikania, majetkové práva atď. Heslom revolúcie bolo *sloboda, rovnosť, bratstvo*.

Osvietenstvo bolo v Európe predovšetkým intelektuálne hnutie, ale nebolo iba teoretickou záležitosťou, pretože smerovalo k praktickým zmenám, ktoré sa dotkli životov jednotlivcov.

Ideálom osvietenstva bolo poznanie a pravda, usilovalo o šírenie poznania a o to, aby všetky oblasti ľudského myslenia boli podriadené rozumu (Dülmen, 2006). Najväčším osvietenským a intelektuálnym centrom sa stáva Paríž a francúzsky jazyk získal prevahu v celom kultúrnom a politickom svete.

Typickým znakom osvietenstva je *racionalizmus, empirizmus a sekularizácia*. Osvietenstvo kladlo dôraz na osobný rozumový a kritický postoj ku skutočnosti (Kant) a na neohraničený rozvoj vied a techniky (francúzski encyklopedisti). Mottom osvietenstva bolo *Sapere aude!* Maj odvahu používať vlastný rozum!

Na miesto, kde predtým stál Boh a náboženské hodnoty, bol postavený človek ako tvor sebestačný, na seba odkázaný a neohraničený v možnostiach všestranného rozvoja. Racionalizmus sa premietol do praktického života, politiky, ekonomiky a techniky.

Sekularizácia znamenala zosvetšňovanie náboženských hodnôt. Zo sekularizácie vyplýva postupné oddelenie sakrálnej a profánnej oblasti, vedeckého a náboženského sveta, spoločnosti a cirkvi, štátu a náboženstva (Dülmen, 2006).

Podľa Hrabovec (2006) sa začala hlásať nová morálka – nevychádzala z náboženstva, ale z prirodzeného (naturálneho) práva. Normou správania sa človeka sa stali zásady nazvané prirodzeným právom vyrytým do srdca každého človeka. V 17. storočí Hugo Grotius formuloval svoju známu frázu *Etsi daretur Deum non esse*, t. j. že *prirodzené právo by platilo, aj keby Boha nebolo* (Hrabovec, 2006).

10.1 Osvietenstvo a vzdelávanie

Z myšlienok osvietenstva a francúzskej revolúcie vzišiel nový typ štátu – viac-menej liberálny štát, ktorý prevzal od cirkvi mnoho funkcií, okrem iných aj starostlivosť o školstvo a osvetu. Cirkev nestratila úplný vplyv na výchovu v spoločnosti, ale štát ho do istej miery ohраниčil. Spolu s francúzskou revolúciou sa skončil čas úzkeho prepojenia školy a výchovy s náboženstvom alebo vierovyznaním v krajine.

Predstavitelia osvietenstva odmietali akýkoľvek vplyv katolíckej cirkvi a náboženstva na verejný priestor štátu a spoločnosti. **Ich proticirkevný zápas sa sústredil ponajprv na školu**, v ktorej videli najdôležitejšiu zbraň v duchovnom zápase o vedomie a myslenie osobitne mladých ľudí a intelektuálov, teda duchovne rozhodujúcich činiteľov každej spoločnosti.

V celej Európe sa presadzovala tendencia k zmenám dotýkajúcich sa programov a organizácie vzdelávania a začínajú sa veľké diskusie týkajúce sa vzdelávania.

Po storočiach úzkeho zväzku filozofie s teológiou sa filozofia osamostatňovala, teológia začala ustupovať prírodným vedám, matematika sa začala považovať za dokonalú vedu. Filozofia sa už netvorila na univerzitách pohrúžených v scholastike, ale v intelektuálnych kruhoch, hlavne v kluboch a salónoch. Latinčina ustupovala do úzadia, spisovatelia začínali uprednostňovať národné jazyky. Osvietenstvo v snahe sprístupniť náuku širokým masám sa snažilo podať a predstaviť náuku pochopiteľným a prístupným spôsobom.

V období osvietenstva sa menila organizačná štruktúra univerzít, fakulta umenia sa pretransformovala na fakultu filozofie s humanitnými aj prírodnými vedami a stala sa rovnoprávnou fakultou s fakultami práva, medicíny a teológie. Predmety siedmich slobodných umení sa stali obsahom vzdelávania na stredných školách.

Hlavní predstavitelia a myslitelia osvietenstva zavrhovali cirkevné inštitúcie, nepovažovali ich za vhodné na šírenie ich moderného chápania vzdelávania. Tradičný obsah vzdelávania spájali s cirkvou a vyhlasovali ho za nebezpečný pre slobodnú myseľ človeka. Rástlo úsilie o sekulárne vzdelávanie.

Význam školy začína byť vnímaný aj v ekonomicko-politických kategóriách a preto začínajú tendencie kontroly zo strany štátu. Hoci sa o školy v prevažnej miere starali cirkevné inštitúcie, svetská vrchnosť si čoraz viac nárokovala na právo nielen zakladať školy, ale aj právo kontrolovať ich.

Pozornosť svetskej vrchnosti sa upriamila aj na elementárne vzdelávanie. Na učiteľa elementárnej školy sa zvyčajne nekládli veľké nároky. V prípade, že výučbu nezabezpečoval kňaz, mohol doteraz miesto učiteľa prijať hocikto aj ako svoju vedľajšiu zárobkovú činnosť; podstatné bolo to, aby vedel čítať, písať a prihliadalo sa aj na jeho náboženské a morálne kvality uchádzača. Kvalifikácia a príprava učiteľov sa výrazne zlepšila až zriadením učiteľských seminárov (R. Dülmen, 2006).

Profesionálne vzdelávanie učiteľov sa začalo vo Francúzku v 17. storočí a neskôr aj v ďalších

krajinách Európy. Osvietenstvo dosiahlo v oblasti výchovy a vzdelávania nezanedbateľný úspech hlavne v týchto oblastiach: zavedenie povinnej školskej dochádzky; vytvorenie záväzných vzdelávacích plánov pre celú spoločnosť žijúcu na istom území, čo predstavovalo pre učiteľov dôležitú pomôcku, a zároveň ich zaväzovalo k plneniu určitého programu; zoštátnenie vzdelania – školy boli pod dohľadom a kontrolou štátu, čo platilo aj pre školy, ktoré boli spravované cirkvami; povinná výchova a vzdelanie mimo domova – hoci súkromné vyučovanie bolo stále bežné, školská dochádzka sa stala povinná pre všetkých, čím bola podľa rodina zbavená roly výlučnej socializačnej inštitúcie (Dülmen, 2006).

Inšpirované pokrokom priemyslu sa v Európe v 17. a 18. storočí začali rozvíjať školy určené pre nižšie spoločenské vrstvy pripravujúce ľudí na prácu v manufaktúrach. O vzdelávanie ľudí sa zaujímala cirkev – biskupi, aj králi. V tomto druhu osvety napredovalo hlavne Francúzsko, ale aj Anglicko (školy remesiel pre chudobnú mládež), Holandsko, Nemecko. V týchto školách sa zároveň s elementárnym vzdelávaním – písaním a čítaním - žiaci (dievčatá aj chlapci) pripravovali na praktickú prácu v rozrastajúcich sa závodoch, fabrikách, v roľníctve atď.

Dlho pretrvávajúce presvedčenie, že dobrá učebnica je dôležitejšia ako učiteľ, vyvrátil F. A. Diesterweg (1790 – 1866) považovaný za tvorca novovekého systému vzdelávania učiteľov. V príprave učiteľov zdôrazňoval dôležitosť predmetov ako didaktika, psychológia a prepojenie teórie s praxou. Okrem toho zdôrazňoval stálu nevyhnutnosť samovzdelávania učiteľov a s tým cieľom organizoval učiteľské zjazdy a vydával učiteľské noviny. Vymenované zásady uplatňoval vo svojej berlínskej škole pre učiteľov, pričom ich aj spracoval a v roku 1835 vydal v diele *Príručka vzdelávania nemeckých učiteľov*, ktoré malo 4 vydania už počas jeho života. Napísal aj niekoľko ďalších menších prác venovaných vzdelávaniu učiteľov. Jeho diela boli preložené do viacerých jazykov a stali sa známe v celej Európe. Diesterwegovým cieľom bolo poskytnúť učiteľom vyučujúcim na elementárnom stupni vzdelávania jasné zásady, ako majú vyučovať.

10.2 Reprezentanti osvietenstva v pedagogike

V období osvietenstva pôsobilo niekoľko významných mysliteľov, ktorí predložili svoje výchovno-vzdelávacie teórie.

Prvým a najdôležitejším predstaviteľom osvietenstva, a to nielen anglického, ale aj európskeho, bol lekár, filozof, senzualista **John Locke** (1632 – 1704). Hlásal optimistickú tézu, že šťastie človeka závisí v prvom rade od neho samého a od toho, či je schopný riadiť sa vlastným rozumom. Bol presvedčený o tom, že výchova formuje človeka. Oveľa dôležitejšie podľa neho bolo vychovávať ako vzdelávať – dôležitejšie je podľa Locka byť dobrým a poctivým človekom, ako veľa vedieť. Poukazoval na to, že deti sú od najmladšieho veku citlivé na pochvalu a trest, za najdôležitejšiu

výchovnú metódu považoval preukazovanie úcty a rešpektovanie osobnosti dieťaťa. Neprijímal všeobecné chápanie dieťaťa ako malého dospelého. Dôležitú úlohu pripisoval fyzickému zdraviu.

V oblasti vzdelávania sa stáva dôležitou *skúsenosť*. Názor J. Locka, že za všetko, čím sa človek stane, je zodpovedná výchova, bol veľmi vzdialený dedičnému determinizmu. Dedičnosti sa začal pripisovať oveľa menší význam a v oblasti výchovy a vzdelávania sa začal presúvať akcent na prostredie, ktoré človeka formuje. Produktom vzdelávania detí vyšších spoločenských vrstiev mal byť gentleman. Z programu školy eliminoval logiku aj rétoriku, dôraz kládol na prírodné vedy a novoveké jazyky. Odmietal latinčinu aj gréčtinu. Pre deti z nižších spoločenských vrstiev odporúčal remeselnícke školy, v ktorých sa majú pripraviť na prácu v manufaktúrach. Názory Locka nachádzali rýchlo prívržencov v celej Európe.

Skutočný prevrat v pedagogike v 18. storočí urobil **Jean Jacques Rousseau** (1712 – 1778). Jeho matka zomrela niekoľko dní po pôrode, otec sa o syna veľmi nezaujímal, takže detstvo trávil u príbuzných a na farách u kňazov. Učil sa rôznym remeslám, často menil miesto bývania, žil striedavo v meste aj na vidieku. V Paríži sa oženil, mal 5 detí, ktoré dal do sirotinca. Zaujímal sa o filozofiu, poznal aj diela Komenského. Komplikovaný život, ktorý viedol, mal veľký vplyv na jeho názory a tvorbu. V referáte, ktorý prezentoval na Akadémii v Dijone na tému *Či pokrok vo vede má vplyv na správanie ľudí?* prezentoval názor, že *pokrok vo vede a celkovo celá civilizácia sú príčinou úpadku ľudstva, že dusia voľnosť človeka a jeho charakter, ktorý je v podstate dobrý*. Týmto referátom a v ňom prezentovanými názormi sa stal známy v celom Francúzsku aj za hranicami. Svoje názory na výchovu prezentoval v **diele Emil alebo o výchove, vydanom** v roku 1762. Hlásal v ňom program prirodzenej výchovy. Cieľom výchovy nie je remeslo ani spoločenský status – hovorí, že jeho chovanec *„nebude ani úradník, ani vojak ani kňaz, ale predovšetkým človek, ktorý podľa potreby vie byť všetkým*.“ Najdôležitejšie podľa neho je byť človekom. Najdôležitejším objavom Rousseaua je objav dieťaťa ako dieťaťa a to, že výchova dieťaťa má byť položená na základoch pochopenia detstva.

„Príroda chce, aby deti boli deťmi, skôr ako sa stanú dospelými. Detstvo má svoj spôsob, ako vidí, cíti, myslí. Nepoznám nič nerozumnejšie, ako nahradiť tento spôsob myslenia našim. Priať si, aby niektoré dieťa meralo dva metre, je rovnako nehorázne, ako chcieť od neho, aby v desiatich rokoch rozmýšľalo ako dospelý“. (Emil alebo o výchove).

Rousseau si uvedomoval, že každé obdobie života je niečím charakteristické a typické len pre určité obdobie. Výchova je podľa neho najlepšia vtedy, keď je obmedzená na minimum, dovoľuje dieťaťu rozvíjať sa. Pojem „prírody“ a „prirodzenej výchovy“ má u Rousseaua psychologický význam. **Prirodzená výchova** znamená v jeho chápaní rozvoj schopností človeka. Ak Rousseau pripúšťa intervenciu vychovávateľa do výchovy, tak to len v takom prípade, aby vytvoril vychovávanému podmienky na to, aby rástol, eventuálne umožniť mu skúsenosť, v ktorej si sám uvedomí potrebu

vzdelania. Znamená to, postarať sa o rozvoj toho, čo je v človeku prirodzené, aby to v človeku nezostalo udusené civilizáciou a kultúrou. Od týchto fenoménov má byť človek – dieťa uchránené tak dlho, ako je to len možné. Výchova má byť primeraná veku, čiže fyzickému a psychickému rozvoju.

Myšlienkami J. J. Rousseaua bol ovplyvnený švajčiarsky pedagóg **J. H. Pestalozzi** (1746 – 1827). Obdiv si zaslúži okrem iného preto, že sa nezaoberal výchovou detí vyšších spoločenských tried, ale, naopak, tými z najnižších vrstiev, chorými a sirotami. Slávnym sa stal po publikovaní diela *Leonard a Gertrúda*, v ktorom predstavil školu, ktorá sa líšila od vtedy existujúcich škôl vo Švajčiarsku. V dome, ktorý zriadil pre opustené siroty, zriadil aj školu a v nej realizoval svoje pedagogické teórie. Deti sa okrem učenia venovali práci (na hospodárstve, v domácnosti), čo malo podľa Pestalozziho veľký výchovný význam. V dome vládla rodinná atmosféra, vyučovanie prebiehalo ráno od šiestej do ôsmej a potom od štvrtej do šiestej popoludní. Čas medzitým vyplňala práca a zábava. Pestalozzi s deťmi dosahoval pozoruhodné výsledky. V roku 1800 Pestalozzi založil učiteľský seminár a svoju metodiku vyučovania publikoval v diele *Ako Gertrúda učí svoje deti*.

Literatúra:

Důlmen, R. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.- 18.storočie)*. Praha: Argo, 2006.

Hrabovec, E. *Sekularizácia v európskych dejinách*. In Impulz 3/2006 (online). (citované dňa 14.1. 2013). Dostupné na <http://www.impulzrevue.sk/article.php?130>.

J.J. Rousseau: *Emil alebo o výchove*

Locke, J. *O výchove*